Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

1014

13
U-30

ՏՕՓԹ. ՍԱՖՐԷՅ

ԵՐԿԱՐ ԱՊՐԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Առողջութիւն, Բարոյականութիւն,
Բարօրութիւն եւ Երկայնակեցութիւն:

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ԱԶԱԶՈՒՐԿ ԹԱՓԻՈՍ ԿԻԶՈՒՐԵԱՆ

معارف عمومیه نظارت جلیلهسنك رخصتیله طبع اولنمشدر.

Կ. ՊՈԼԻՍ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ
—
1890

ԳՐԱՏՈՒՆ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ
Կ. ՊՕԼԻՍ
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ ՏՕՓՈՒՆ, 1890

Եր. (4)
Ազգային-քաղ.
գրադարան ընկեր-ս. Գրի-
գորյան ընթերց-վեան,
հիմնեալ 1911 յ-հ-ի
Գրչ. 24. ՀՀՀ.

16180-ՄՀ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԴԱՐԱՆ
Гос. Публ. Библиотека
АрмССР
им. А. Мясникян
г. Ереван

6424
38

Զգիտեմ, անիրաւա՞ծ է բնութիւնը զլանալով ձեզ զմին ի կարեւորագոյնից ի զգայարանս, եթէ ոչ, մեր ամբարտաւանութիւնը խոնարհեցնելու հեշտութեամբ, նոր սքանչելիք մ՝ընծայած է ձեզ մեր ուսումնասիրութեան։

Ամենայն ինչ ի ձեզ, կ՝ապացուցանէ, սակայն, թէ այս վերջին եւ բարձր խորհրդոյ գործի եւ միջնորդ ընտրուած էք դուք։

Յիրաւի, յօրէ յօրմէ զձեզ կը ճանաչեմ, հիանալու արժանի միշտ նոր բան եւ ձիրք կը նշմարեմ ձեր վրայ։ Ինչ որ, աչօք բացօք, բազումք կը տկարանան ընելու, դուք զարմանալի յաջողութեամբ զայն ի գլուխ կը հանէք։ Այն սահմաններն ուր այլք հազիւ կը համարձակին զոյս ուղղել, դուք անվեհեր արշաւանօք անարգել կը սուրայք։

Ես զձեզ տեսայ քնար ի ձեռին, զոր ոչ սակաւ ճարտարութեամբ կը խօսեցնէիք. եւ ուրախ եմ խմանալուս որ ժամանակ մը հետ աւելի եւս զայն մշակել եւ ի կատար հասցնելու հետամուտ էք։

Ես ձեր բերնէն լսեցի Սաասիի եւ Հաֆըզի անմահական տաղերը, այնպիսի զգացողութեամբ եւ արուեստիւ արտասանեալ՝ ուր սիրտ՝ միտք եւ ականջ միապէս կը հեշտանային, ուր տառական գոյներն եւ նրբութիւնները մինչեւ անգամ կը զանազանուէին։

Լսեցի ձեզմէ Ֆիւզուլիի տիվանները ուր արաբ ձայներն այնպէս քաջ որոշեալ եւ չեչտեալ էին, ուր մեss եւ ճեզմ, թաւ եւ լերկ եւ այլ բիւրաւոր նրբութիւնք, որ այն լեզուի յատուկ են, այնքան լանամով եւ գիտակ-

ցուրեամբ ի հանդէս կուգային որ իմաստից հետ նիւթական չէնքն ալ նոր փայլ եւ նոր կենդանութիւն կ'առնէր։

Իսկ մեր հոգեզմայլ չարականաց գեղգեղանքն, յորում կատարեալ հմտութեամբ կը փայլիք, ի վեր են քան զամենայն դրուատիս։ Ես մոխիկ ըրի չատերը, մոխիկ ըրի եւ զձեզ. չգտայ ուրիշներուն քով այն ոգեւորութիւնը՝ այն հրավառ խանդը զոր առ ձեզ տեսայ։ Եւ այս միանգամ եւս կ'ապացուցանէ այն ճշմարտութիւնը թէ բառական չէ ձայնից ելեւէջը՝ ոլորը՝ պարոյկը՝ խիստը՝ մեղմը, եւ այլն սովրիլ եւ գիտնալ, որպէս բաղումք որոց սեփական արհեստն է այս, այլ նաեւ զգալ եւ զգածուելու է զգացնել եւ շարժելու համար։

Զասոնք տեսնելով հետաքրքիր եղայ գիտնալ թէ ո՞ր վայր հասուցեր էք հայերէնի հմտութիւնը. եւ մեծաւ ուրախութեամբ եւ մեծաւ հիացմամբ տեսայ որ արհեստիս դասախօսներուն չատերուն երկար տարիներ կրնաք առաջնորդել։ Որ զարմանալին է, ոչ միայն բառից՝ ձեւոց եւ դարձուածոց մէջ իմաստի զանազանութիւնները եւ ճաշակաւոր ընտրութիւնները կ'ընէք, այլ եւ կիտադրութեան, այլ եւ ուղղագրութեան վրայ լի բովանդակ գաղափար ունիք։ Գիտէք թէ ո՛ւր ձ, ուր ց պիտի գործածուի· կամ ուր դ ուր թ, եւ կամ ո՛ւր ջ ուր չ պիտի դրուի։

Ոչ միայն այսչափ, այլ եւ բանաստեղծականին մէջ ընդարձակ հմտութիւն՝ ճաշակ եւ յաջողութիւն կը ցուցնէք։ վկայ են այն ընտիր քերթուածներ զոր կարդացիք ինձ եւ յորս հաւասարապէս կը փայլին երեւակայութիւն՝ զգացում՝ արհեստ եւ հիրթ ախորժակ։

Այս ամենայն բաւականէն աւելի էր անշուշտ զձեզ հասարակաց ուշադրութեան յանձնարարելու, այլ դուք այն կազմուածներէ էք որ չգիտեն կասիլ եւ դադարիլ։ Փոխեցիք ծանօթութեանց տեսակը, փոխեցաւ եւ տեսարանը։ Կը հասկնամ որ չօշափելեաց օգնականութեամբ առած ըլլաք միութեան եւ բազմաւորութեան գաղափարը, եւ գործնական կենաց հանապազօրեայ դէպքերով ալ զայն ընդլայնած եւ աճեցուցած լինիք հասարակ հաշուոց բաւելու չափ. այլ ե՞րբ եւ ի՞նչպէս կըրցաք հմտանալ համարողական յօդուածոյ եւ բազմակնճիռն գործողութեանց, մինչ, ինչպէս կ'ըսէք, այս ուսման դասագիրք մը յօրինելու չափ համարձակելու։ Ո՞ր արուեստական ցցուած թուանշաններու վրայ մարզուեցաք, ո՞ր տախտակաց վրայ կատարեցիք ձեր գործողութիւնները։ Այսոնք այնպիսի հարցումներ են որոց պատասխանելը դիւրին չէ։

Թանի որ անպատասխանի հարցմանց չարք մը կը հիւսենք, հարցնենք դարձեալ· ո՞ւր, ե՞րբ եւ ի՞նչպիսի դիւրութեամբ, մանաւանդ թէ ո՞րպիսի աներեւակայելի դժուարութեամբք ուսայք Դաղղիական լեզուն, զոր ոչ միայն կը հասկնաք եւ կը թարգմանէք, այլ եւ բաւական կը խօսիք ալ։ Եւ ի՞նչ հարկ իմ վկայութեանս, արդէն իսկ ձեր հմտութեան առհաւատչեայ մը մատուցած էք փոխելով ի հայ՝ Ֆենելոնի Աւակները։ Այսօր ալ առողջ եւ երկար ապրելու հրահանգները կ'ընծայաբերէք մեզ, ինձ պատիւ ընելով կարծիք յայտնել այս մասին։ Այնչափ քաղցր էր ինձ այս պարտքը, որչափ նոր առիթ կուտար ինձ միանգամ եւս հիացումս յայտնել ձեզ, մանաւանդ հրապարակաւ։

Տեսած չէի ձեր հեղինակը, առաջին անգամ այս առիթիս իմացայ Տր. Սաֆրէի անունը։

Գիտութիւնը ժողովրդեան հասողութեանը մերձեցնելու փորձեր քիչ անգամ յաջողած լինելը գիտնալով, ի սկզբան անդ նախապաշարեալ էր միտքս եւ ախորժ իսկ չէի զգար ձեռք առնելու գիրքը։ Բայց, ստիպմամբ հարկի, երբ սկսայ կարդալ, ուրախութեամբ տեսայ որ սխալած էի։ սիրեցի հեղինակը եւ համոզեցայ յառաջ տարի ընթերցումս։ Տեսայ որ գիտութիւնը ռամկացնելու պատրուակին տակ ինքզինք հրապուրելու եւ իրեն համար ծանուցման նոր եղանակ եւ առիթ մը փնտռելու միտում չկայ, որպէս բազումք հանապազօր կ'ընեն, այլ պարկեշտութիւնը մինչեւ վերջը պահած է, ինչպէս որ կը վայելէ կատարեալ մարդու մը։ Եւս առաւել համակրեցայ մանաւանդ տեսնելով այն բարոյական ոգին որ կը սիրէ յընթացս բովանդակ գործոյն։ Զգօնամիտ հեղինակը մարմնոյ առնախտ պահպանութեանը հոգ տարած միջոցին, մոռցած չէ անոր հետ լծորդել նաեւ սրտի եւ մտաց եւ բարուց ամբծութիւնը, որով եւ ամեն կարգի եւ սեռի եւ հասակի ընթերցողաց համարձակապէս կրնայ տրուիլ այս գործն յընթերցումն։

Գալով գիտնական մասին, հեղինակին յաղթել պարտաւորած դժուարութեանց եւ ձեռք բերած յաջողութեան լաւ եւս խելամուտ ըլլալու համար, պէտք է յիշել որ գիտութեանց եւ ոչ մին թէեւ տարորոշ եւ ինքնակաց է, առանց առնչութեան ընդ այլ գիտութիւնս, այլ սակայն նուազի կամ առաւելի տարբերութիւն մը կայ անոնց մէջ, մին քան զմիւսն աւելի կամ նուազ կարօտանալով այլոց օժանդակութեան։ Այսու տեսութեամբ առողջաբանականը մեծապէս կը տարբերի, զոր օրինակ քիմիականէն որ իր հաստատուն ըս-

կզբունքներն՝ անխախտ օրէնքներն եւ որոշ ուղղութիւնն ունի եւ գրեթէ ինքն յինքեան բաւական է, մինչ առողջաբանականը իր բոլոր սկզբունքները՝ կանոնները արտաքուստ այն՝ գիտութիւններէ կ'առնու, որոց ի մի գալովը կը կազմակերպի եւ կայ ինքն։ Նա հարկատու է ֆիզիքօ-քիմիական գիտութեանց, անդամագիտութեան (anatomie), բնախօսութեան (physiologie), եւս եւ մեքենականին (mécanique)՝ երկրաբանականին (géologie)՝ օդերեւութականին (météorologie), եւայլն, եւայլն։ մինչեւ իսկ, եւ մանաւանդ, բարոյականին եւ հոգեբանականին։ Միով բանիւ, նա կ'առնու զմարդ էական այնպէս ինչպէս որ է, կ'ուսումնասիրէ զնա առանձինն, անկախ յարտաքին աշխարհէ, կը թափանցէ անոր ներքին լինելութեան, կ'ուսանի կացուցիչ մասունքը, կ'ուսանի անոնց բազմադիմի խաղերը, ներդաշնակութեան պայմանները, կ'ուսանի վարիչ իմացական զօրութեան էական հանգամանքները եւ փոխադարձ կապերն ընդ նիւթականին։ կը դնէ ապա զնա (զմարդն) ի մէջ տիեզերաց, կը քննէ արտաքին ազդեցութեանց բնութիւնը՝ ներգործութիւնը, ճնշասակարներէն խորշելու եւ յօգտակարս ժամանելու կերպերը՝ պարագաները, եւայլն։

Այսոցմով միայն կարելի է հասանել յայն գերագոյն նպատակ որ է անեղծ եւ անխաթար պահպանութիւն գոյութեան եւ աշնուացումն տեսակի։

Այսպիսի ընդարձակատարը գիտութիւն մը համառօտութեան մը մէջ, որպէս է ներկայ գործը, բովանդակել անշուշտ անհնար է եւ զայն պահանջել անտեղի։

Այլ սակայն ուրախ եմ յայտարարելու որ էականներէն եւ կարեւորագոյններէն եւ ոչ մին դուրս

ձգուած է։ Կենսական մեծամեծ գործողութիւնք, ինչպէս են շնչառութիւն՝ սննդառութիւն՝ չրջագայութիւն արեան, եւայլն մեծաւ խնամով եւ պարզ եւ դիւրուսոյց ոճով եւ ընտել օրինակներով առաջի դրուած են։ Մասնաւոր հոգածութեամբ յիշատակուած է, մանաւանդ, արտաքին ազդեցութեանց ուսմանէն ետքը, ներքին՝ այն է՝ բարոյական մարդոյն ազդեցութիւնը բնականին վրայ։ Սոյն այս հոգեկան ներքին վիճակն է որ գրեթէ ըստ կամս եւ ըստ հաճոյս կը վարէ զթանձրացեալ մարդն, տարուբերելով զայն կրաւորաբար։ Հանապազօրեայ վարձ եւ ուշադիր դիտողութիւն բաւական են համոզել զամենայն ոք այս մեծ ճշմարտութեան որ ի վաղնջուց հետէ հռչակեալ կուգայ մինչեւ առ մեզ։ Ոամկացեալ ծանօթութիւն մ'է ապաքէն թէ ցորչափ պարզ եւ չինչ է մտաց երկինքը, այսինքն, ի կրից եւ ի կարեաց ախտացեալ չէ հոգին, ըստ այնմ եւ կայտառ եւ առոյգ եւ ճապուկ է մարմինն. անվրդով եւ անսայթաք կը կատարին բոլոր կենսական գործողութիւնք. ախորժ մեզմ եւ հաճոյական, չնչառութիւն կանոնաւոր եւ կենսաւէտ, չարժմունք թեթեւ եւ դիւրաթեք, խորհուրդք լայն եւ լուրջ, խօսակցութիւն քաղցր եւ համեղ, դէմք զուարթ եւ պայծառ՝ վերջապէս զեղումն հեչտութեան՝ առողջութեան եւ երջանկութեան։ Թող ամպ մի գայ ծածկէ սակայն հոգւոյ հորիզոնը, եւ ահա ամենայն ինչ նեմսացաւ եւ անհետացաւ եւ ի տեղի յաջորդեցին բուռն ցնցմունք՝ տրուիմունք՝ անդաճմունք՝ անախորժութիւն՝ դժուարամարսութիւն՝ խիթք՝ ցաւք՝ հեծութիւնք՝ խոտորմունք եւ այլ ազգի ազգի ախտք եւ վիշտք։ Ուստի մեծապէս կը սխալին անոնք որ զանց առնելով այս ներքին ազդեցութիւնը՝ լոկ

արտաքին յարաբերութեանց մէջ կը փնտռեն առողջութեան տարերքը եւ պայմանները,

Իրաւամբ ուրեմն եւ կարի ի դէպ կը յիշէ մեր հեղինակն Հերակլիդեայ եւ դասակից նորին Դիմոկրետեայ միմեանց ընդ դէմ բարքը եւ վախճանը. առաջինն, անժպիտն, հազիւ հասեալ ի 60 ամ հասակի, մինչ երկրորդն, յարազուարճն, յերկարաճգելով զկեանս մինչեւ 104 ամ։

Այս եւ այսպիսի յանկուցիչ եւ հրահանգիչ օրինակներ, որովհետեւ, բազում են ի մատենիկանս, հարկ չեմ տեսներ իմ կողմանէս ասկէց աւելի խօսիլ աստ։

Դալով Թարգմանութեան, կը խոստովանիմ որ ժամանակ չունեցայ ամբողջն աչքէ անցընելու, այլ միայն այն տեղուանքը նայեցայ որ զուտ արուեստական ըլլալով, կրնային դժուարութիւններ տալ։ Այս մասին ալ ուրախ եմ ըսելու որ, բաց ի մի քանի նկարագրական կէտերէ, յորս, ձեր ուղղամտութեան վստահելով միջամտել ի դէպ վարկայ, ընդհանրապէս կանոնաւոր եւ դիւրըմբռնելի գտայ։ Եթէ դժուարագունից այսպէս, պատմականին մէջ, տարակոյս չունիմ թէ, առաւել եւս յաջողեալ սլիտի լինի։ Այս առաջին անգամը չէ, արդարեւ, որ դուք գրիչնիդ կը փորձէք Թարգմանութեան, սակայն եւ այնպէս, անգիտանալու չէ որ այս ամենէն դժուարն է քան զոր մինչեւ հիմայ Թարգմանած էք, գի թէ բառք եւ թէ գաղափարք օտար էին ձեզ։

Նորահնար բառից համար, զորս [illegible]սոյնպիսի գործեր կը հարկադրեն ստեղծել, տեղի հայ թէեւ խօսելու, բայց, միւս կողմանէ ալ իրաւունք չեմ տեսներ, քանի որ ձեռնհաս մարմնոյ մը կողմանէ ընտրեալ եւ որոշեալ եւ բազում գիտնոց հաւանութեամբ եւ կիրառութեամբ

նուիրագործեալ եղբեր չունինք, որպէս յայլ ազգս։ Ա.յսպիսի ձեռնարկութիւն մը, եթէ լինի, տարակոյս չկայ որ պաշտօնական հանգամանքէ եւ կարեւորութենէ զուրկ պիտի ըլլայ, եւ այս է, գուցէ, պատճառն որ մինչեւ ցարդ նկատողութեան չառնուեցաւ. այսուամենայնիւ, գէթ մեր ազգային արդար ինքնասիրութիւնը գոհացնելու եւ թարգմանչաց դիւրութիւն ընծայելու մասին տակաւին դովելի եւ պիտանի գործ մը պիտի համարուի։ Արդէն իսկ, քանի որ գիտութեան եռանդը օր քան զօր եւ եւս քան զեւս արծարծիլ սկսած է եւ գիտական գրուածք հետզհետէ յաճախելու վրայ, այս պէտքն ալ առաւել եւս զգալի կը դառնայ։

Մինչեւ որ ժամանակը լեցնէ այս պակասը մեր գրականութեան մէջ, եւ նոր ուղղութեամբ նոր եւ լաւագոյն գործեր երեւնան, լաւերը պիտի չարունակեն իրենց արդիւնաւոր ծառայութիւնը, մարզելով զհայ միտքս յօգտակարս եւ ի պիտանիս։

Տարակոյս չկայ որ մին ի լաւաց անտի է եւ այս ձեր գործը որոյ ընտրութեան եւ յաջող գործադրութեանն համար զձեզ կը չնորհաւորեմ։

Եթէ կարելի չէ այլապէս վարձատրել եւ քաջալերել զձեզ, անհատական յօժարութիւնն կարող է գէթ ի թիկունս հասանիլ ձեզ, իւրաքանչիւր ոք մի մի օրինակ գնելով ձեր այս պատուական եւ դիւրամատչելի գրքոյկէն, որով եւ փոքր ինչ թեթեւցնել ձեզ տառապագին կենաց ծանրութիւնը։

Ինչպէս եմ որ ոչ ոք պիտի զլանայ ձեզ այս քաջալերն որուն արժանապէս իրաւունք ունիք։

Ա.յսու անկեղծիւ վստահութեամբ
Մնամ միշտ քարեացակամ
Ձեզ
ՏՐ. Յ. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ

1/13 Նոյեմբեր 1887
Կէտիկ-Բաչա

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ԹԱՐԳՄԱՆՉԻՆ

Երկա՛ր իւր վերնագրէն դասելով, մեծ եւ ճանրական խնդիր մը, այն է կեանքն իւր բովանդակ երեւոյթներով լուսաբանելն, եւ հանուր մարդկութեան իրագործել բաղձացած անմահական կենաց երագն եթէ ոչ բովանդակապէս, գէթ ըստ մասնէ իրականացնելն իրեն նպատակ ընտրած է։ Եւ զայս ըրած է ոչ երազային ցնորքներով, այլ ժամանակիս գիտական անյեղլի սկզբունքներ ժողովրդական իմն գործելով։

Արդ, հեղինակն զկեանս չորս տեսակէտներէ կը քննէ, որք են. *Առողջութիւն, Բարոյականութիւն, Բարեկեցութիւն եւ Երկայնակեցութիւն*։ Խնդիրք, որք ինչպէս ակնարկեցի, անդստին ի բնէ հանուր մարդկութեան բաղձացեալ նպատակակէտերն են եղած։

Ի՞նչ է կեանքն, եթէ ոչ կենսաւորին իւր անձնական գոյութիւնն զգալու, եւ իւր բնական, իմացական եւ բարոյական կարողութիւններն յօգուտ անձին ի կիր արկանել կրնալու գիտակցութիւնը։

Եթէ ըստ ուղիղ տեսութեան, կենսակիր ճնճեակ մը բովանդակ տիեզերաց անհուն դասը կ'արժէ, այնու զի այդ ճնճեակ գիտակից է իւր գոյութեան. մինչ իմիմալոյս աստղերէն սկսեալ բովանդակ անհուն արարածք «թէ իցեն եւ թէ չիցեն զայն ոչ գիտեն.» (*Եզեկիէլ*) ապա մարդոյն –որ իրապէս գլուխ գործոցն է արարչութեան–, կեանքն, յարարչապետի բնութիւն անգր կ'ամբառնայ զնա իրաւամբ. բանզի յիրաւի այսօր արարչապետի արժանի հրաբխներ կը գործէ, որոց վերայ նայելով կ'ապշիմք, կը զարմանամք։

Ուստի այս ամէն յառաջադիմութիւն. ոչ ապաքէն

մարդուն իւր անձնական կարողութիւններուն չօգուտ անձին եւ ընկերաց՝ ի կիր արկանելէն: Եւ երբ անհան կեցած քեկնածու մարդն այսօր իւր այդ երազէն վրէպ կը գտնուի, գէթ ամենամեծ բարիք մը չէ՞ մարդկութեան համար, երկարել զայն անզուգական պարգեւ Աստուծոյ, որոյ մի օրն իսկ բազում դարուց բարգաւաճացած արդասու գիւս մը կրնայ արտադրել:

Արդ, ինչ միջոցներ կ'առաջարկէ հեղինակն առայս: -Ոչ թէ անփորձ վաղնչական մարդկութեան ցնորական միջոցներն, այլ այժմու գիտական անյեղլի սկզբունքներն. զորս յաջողեցա՛ւ թէ ոչ մատենագիրն ժողովրդական լեզուով բացատրել, զայդ Ազնուաւուէ Տօքթ. Ց. Թիրեաքեան էֆ. վճռեց իբրեւ մասնագէտ:

Թէպէտեւ մեծապէս կը փափաքէի ինքնագիր երկովք ծառայել ազգիս իմովսանն եւ առձեռն պատրաստ երկեր ես ունէի, սակայն որովհետեւ ժամանակն անբնպատաս էր զայնս ի լոյս ածելու, ուստի ուզելով ազգիս իրապէս օգտակար ծառայութիւն մը մատուցանել, զայս երկ թարգմանել արժան դատեցայ: Եւ հարկ համարեցայ յիշեալ Ազնուաւուէ Տօքթ. Թիրեաքեան էֆ.ի մատուցանել իբրեւ մասնագիտի. եւ նա իւր անգին ժամանակներէն մեծ մաս մը ինձ նուիրելով, հանեցաւ ի ճիճի առնուլ գերկն եւ գրել գիւր կարծիս, ի գլուխ աստ մատենիս, ի վեր հանելով ըստ արժանւոյն գյաջողութիւն հեղինակին, միանգամայն եւ գիմ ապիկար կարողութիւն դրուատելով ի վեր քան գիմ իսկական արժանիս:

Ուստի նախ պարտիմ երախտապարտ ճնորհակալութիւնս յայտնել հրապարակաւ առ նորին մարդասիրութիւն, որ իւր գնահատականաւն, իբրեւ փառաց պսակաւ կը պսակէ զայս խոնարհ թարգմանութիւն:

Այլ երբ չը կարենայի տպագրութեամբ զայն ի լոյս ածել, -որպէս եւ չէի իսկ կարող- ոչ ապահէն ընդ վայր պիտի կորուէր իմ բոլոր աշխատութիւն ի պատրաստութիւն թարգմանութեանս. եւ ես ոչ ապահէն ազգիս օգտաբեր լինելոյ յոյսս յուսավրէպ պիտի գտնուէի: Ուստի ճնորհակալութեան երկրորդ պարտ մ' ունիմ առ Մեծ. Ալգեր Պողոս էֆ. որ ինքնայօժար կամօք իւր բովանդակ ջանքն ի գործ դրաւ, տպագրութեան ծախքն հայթայթելու համար հանգանակութեան մը ձեռնարկելով եւ անձամբ դիմելով առ բազումս, որք իմ մեկենասն եղան մէկ մէկ կարեւոր գումար ստորագրելով: Ոյն բարեբար անձանց առատաձեռնութիւն յանուանէ ճշանակուած է՝ի վերջ մատենիս, որոց մեծապէս երախտապարտ զանձնս կը խոստովանիմ կանխաւ:

Երրորդ, նուիրական պարտ կը համարիմ մատուցանել գիմ ճնորհակալիս առ Մեծ. Տիգրան էֆ. Ճիվէլէկեան, որ ցայս վայր ինձ ըրած մասնաւոր երախտեօք չը շատանալով, եւ երկոյս տպագրութեան մէջ եւս ուզելով մեծապէս օժանդակել ինձ, հանեցաւ ի լոյս ածել զսոյն յիւրում տպարանի, տպագրութեան անհրաժեշտ ծախքն եւեթ առնելով: Այս համոզման առաջնորդուեցայ, դիմած լինելով առ այլ ամենայն ազգային տպարանապետս, որոց պահանջած գնէն 6-7 ոսկւոյ կարեւոր զեղչ մը ընել հաճած է ինձ:

Տա՛ն երկիցք, որ կարենամ առաւել օգտակար երկովք ծառայել սիրեցեալ ազգիս, որոյ յառաջադիմութեան ընդ ձիւ միշտ կը ճեմնեմ:

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

Հին քիմիագէտներն ի զուր վնասուեցին երկայն կեանք տուող էլիքսիրը (Elixir)։ Արդի գիտութիւնը յերկար ապրելու արուեստին սկզբունքները հաստատելուատեն այդպիսի եղջերուաքաղի մը հետեւէն չվազեր։

Այս արուեստն իրօք գոյութիւն ունի եւ իւր նպատակն է ոչ թէ յերկարաձգել գիւտնա անդը քան զոր սահմանեալն է ի նախախնամութենէն, այլ չյապաւել զայն տարաժամ։ Մարդուս կենաց ընթացքը գրեթէ դարու մը տեւողութիւն ունի, բայց սակայն Ֆրանսայի մէջ կենաց միջին թիւը 40 տարիի հազիւ կը հասնի։ Ո՞ւսկից առաջ կուգայ այս տխրահետ տարբերութիւնն ընդ մէջ կարելւոյն եւ իրականութեան։ ի՞նչպէս կը լինի որ մարդ բնութեան օրէնքը բռնաբարելով՝ ինքզինքը կը զրկէ իւր կենաց կարի օգտակարագոյն կէսէն։ Տարաժամ մահ մը՝ մարդոց մէկ մեծ համախմբութեան եւ չափազանցուած կամ բնականէն խոտորեցուցուած քաղաքակրթութեան մը անխուսելի հետեւա՞նքն է արդեօք։ կարելի՞ է արդեօք դարման տանիլ սոյն ընկերական աղետիւ, որ ազգայ եւ անհատիւ նիւթական, բարոյական եւ իմացական ոյժը կը վտանգէ։

Սոյն խնդրոյ նկատմամբ ամենքս ալ մեծ հոգածութիւն կը ցուցնեմք։ Գիտութիւն մը զոր ժողովրդականացնել խիստ կարեւոր է, այն է Ա-

ՌՈՂՋԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ՝ իրեն առարկայ ունի զուսումն եւ զտարածումն այն սկզբանց, որոց վերայ կը հանդչի կենաց եւ առողջութեան պահպանութիւնը։

Մենք զարմանալի հակասութեամբ մը թէպէտ եւ զառողջութիւն իբրեւ մեր բարեաց ամենէն պատուականագոյնը կը համարիմք, սակայն չկայ բնաւ բան մը՝ որուն վրայ այնչափ քիչ փոյթ ունենանք, որչափ անոր։ Ասոր պատճառն այն է որ մենք չենք գիտեր թէ ո՞ր բաներն ընելու կամ ո՞ր բաներէն խորշելու է։

Եւ յիրաւի ո՞ւր պիտի կրնայինք սովրիլ կենաց այս գիտութիւնը, այս արուեստը։ Դպրոցաց մէջ, առողջագիտութեան ուսումը կամ բոլորովին զանց եղած է եւ կամ վերածուած քանի մը խիստ հասարակ բանաձեւերու, որք մտաց մէջ բնաւ հետք մը չեն թողուր, եւ ապագային համար բոլորովին կը կորսուին կ'երթան։ Երբ անգամ մը աշխարհ կը նետուինք, այլ եւս անոր կանխակալ սովորութեանց եւ նախապաշարմանց կը հետեւիմք, եւ կարի յօժարաբար կ'ընդգրկենք ճակատագրի վարդապետութիւն մը որ կ'արգելացնէ մեր տգիտութիւնը կամ անհոգութիւնը։ Առողջագիտութիւնը ուժոյ եւ առողջութեան լրութեամբ կարելի եղածին չափ երկար ապրելու միջոց մատակարարելէն զատ, ուրիշ առարկայ չունենար ալ, տակաւին իրաւունք ունէր տեղի պահանջելու, ամէն աստիճանի դաստիարակու-

թեան, մանաւանդ նախակրթարանայ ծրագրոց մէջ։

Բայց այդ Առողջագիտութիւն ըսածնիս միայն բնական մարդով չը զբաղիր, այլ հոգւոյ առողջագիտութիւն մ'ալ կայ մարմնոյ առողջարանութենէն անմեկին. եւ ահա ասոնց միեւնոյն վարդապետութեան մը մէջ միացումն է որ թոյլ կուտայ իրենց նշանաբան առնուլ· Առողջութիւն, Բարոյականութիւն, Բարեկեցութիւն եւ Երկայնակեցութիւն բառերը։ Այս չորս բառք յինքեանը կը բովանդակեն թէ' զնպատակ առողջարանութեան, եւ թէ' զայն նպատակ զոր ԵՐԿԱՐ ԱՊՐԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ գրելու առենս աչքիս առջեւ ունէի։

Փարիզ 1878 Յունվար

ԵՐԿԱՐ ԱՊՐԵԼՈՒ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.
ԿԵՆԱՑ ՍԿԻԶԲՆ ՈՒ ԲՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ է կեանքը· ոյն լանդիլը դուք ձեզի հարցուցա՞ծ էք արդեօք։ Եւ երբ ձեր հետախոյզ կամ խորագնին հոգին զայն հանդգնամիտն կամ մանրասնան հանդամանօք առնլով բնութենէն հարցուցած է, անոր նկատմամբ առած պատասխանը ո՞րն է եղած։

Ծառն որ իւր հիւթն երկրէն եւ օդէն կը քաղէ, ծաղիկն որ իւր հոտերը կը բուրէ, քարաքոսը (lichen) որ մարմարիոնը կը կրծէ, մեղուն որ մեղրն ու մոմ ի լանդիլը կը յածի, թռչունն որ իր բոյնին վրայ կը ճռուողէ, եղն որ խոտին վրայ նստած կ'որոճայ, եւ գարնան մէկ աւուր մը անթիւ երեւոյթներն փթթելոյ եւ թառամելոյ, ասոնց ամէնն ալ իրենց չարժմամբը, ապմաւը, գոյներովը, հոտերովը, ներդաշնակութեամբը, քեզ միեւնոյն բանը կը յայտնեն տարբեր տարբեր ընտանի ձեւերով, զոր քու հոգիդ միակ բառով մը կը թարգմանէ, Կեանք։

Դու կը զգաս զայն եւ մասամբ մը կը հասկը-

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՍՍՌ-ում, Երևան
ՀԱՅԿ-ССРА,
ԱԿ. Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ

նաս ալ, բայց առանց իր էութեան խորը թափանցելու։ Առաջին հայեցուածովը է որ կ'ըսես. սա կաղնւոյ բնոյն վրայ անշարժ կեցող տձեւ սունկը կենսաւոր է, թէպէտեւ անշարժ կը թուի. բայց քարն որ անոր քով ինկած կը կենայ չէ կենսաւոր։

Դու ինքնդ առանց դիտութենէն բան մը հարցուցած լինելոյ, լոկ իմաստասիրութեան մը հետեւանօք՝ որուն ճշդութեան դու ինքնդ ալ տեղեակ չես, հասած ես սա եզրակացութեանդ թէ քարը բնաւ չշարժիր, բնաւ չաճիր, բնաւ իր տեսակէն բան մը չարտադրեր. եթէ դայն խորտակեմ, իր էութեան վրայ փոփոխութիւն մը չերեւնար. եթէ իր ներքին կազմութիւնը քննեմ, դայն ամէն կողմէ միեւնոյն կը գտնեմ. ուրեմն քարը չէ կենսաւոր։ Բուսոյ ամէնէն փանաքին իսկ, մամուռ ճիւղը, սունկը, կ'աճի, իր տեսակէն բան մը կ'արտադրէ, տեսքը կը փոխէ։ Եթէ դայն խոյեմ, իւր անկուածքը կը կծկին եւ վերջէն հեղուկ մը կը ծորէ. եթէ նորա կազմութեան մանրամասնութիւնքը հետազօտեմ, անմիջապէս անոնց մէջ նեարդերու, խողովակներու, մարմնոյ գործարանաց հաւաքում մը կը նշմարեմ. ուրեմն բոյսը կենսաւոր է։ Իսկ կենդանեաց դալով, քու մտացդ մէջ եղած առաջին տպաւորութիւնն այն է թէ անոնք կը շարժին, ապա ուրեմն կ'ապրին։

Աւանք են ահա ի բնէ կենայ վրայ մեր ունեցած տարբերական ծանօթութիւնք։ Եթէ ուշիմք աւելի հեռուն երթալ, եւ խնամով խնդրել բացատրութիւնն անշարժին եւ կենդանւոյն տարբերութեան, որ մեզ խիստ պարզ կը թուի, պարտիմք սճով (կարդով կանոնով) հետազօտել մեզ չրջապատող մանր ու խոշոր, երեւելի կամ աննշան էակները, բնաւ ինքնայայտ ճշմարտութիւն ըսուած բան մը չընդունիլ մեր կարի սահմանաւոր զգայութեանց, դանոնք առաւել նրբազգայ, առաւել ապահով ընող գործիները տալ, բազմաթիւ փորձառութեանց հետեւանքները նշանակել եւ ամենայն ճշդութեամբ ստուգուած իրողութիւններէն ճամբայ ելնելով, խելամտութեամբ նոյն ստուգութեանց մեզի յայտնած օրէնքներուն վերանալ։ Աւանք են ահա այն հնարք, որոց միջոցաւ հաստատուած են կենսաբանութիւն կամ կենաց դիտութիւն ըսուած նոր դիտութեան մը հիմունքը։

Կեանքը մարդուն մէջ հետազօտելէս առաջ պէտք ունիմք ընդհանուր տեսակէտով մը զբաղիլ անոր վրայ։ Այսու լաւագոյն եւս, եւ առաւել բարձր աստիճանաւ պիտի հասկնամք նորա յայտնութիւնն, երբ ստանաւ ստանձով նորա տակաւ զարգացման եւ կատարելագործման իւր առնանուաստ սկզբունքներէն առաջ խաղալով։ Նաեւ լաւագոյնս ըմբռնելու համար երեւոյթներու յաջորդութիւնն, որոց միջոցաւ Արարչութեան յաւտակագիծը մեր առջեւ կը պարզուի, պէտք է մեզ վեր երթալ մինչեւ այն ժամանակները, յորում կեանքն ոչ այլ ուրիք ունէը գոյութիւն, բայց ե-

թէ Արարչապետէն բղխեալ զօրութեան եւ կարողութեան վիճակին մէջ. եւ այդ զօրութիւն եւ կարողութիւն իրագործուելու համար, կը սպասէր որ թոհ եւ բոհի մէջ կատարուի կարգադրութիւն մը ըստ այն օրինաց, որոց հպատակեալ են տիեզերք։

Ի սկզբան գոյացութեան երկրի՝ ջուր բաղկացնող տարերայ բոլորն ալ իրարու հետ խառն ի խուռն կը գտնուէին կաղային հրաբորբոք վիճակի մէջ։ Յետոյ երկիրն իւր այդ կաղային վիճակին մէջ ինքն իր գլխուն թողուելով եւ իւր ընթացիւք անկըրպետին մէջ քշուելով, կրեց աստիճանաւոր պաղում մ՚որ թոյլ տուաւ տարերայ (պարզ մարմնոց), որպիսիք են Ջրածինը, Թթուածինը, Բորակածինը, Ածխաթթուն, Սիլիկիոնը, Կրածինը, Պոտասիոնը, Սոդիոնը, Երկաթը, Ծծումբը եւայլն որպէս զի իրենց խնամութեան զօրութեամբ իրարու հետ միանալով կազմեն բաղադրեալ մարմիններ, որպիսիք են ջուրը՝ քարերը։ Ջուրը երկու կազից, ջրածնին եւ թթուածնին միաւորութենէն յառաջ եկաւ. քարերը ծնան թթուածնին՝ մետաղներուն այսինքն Սիլիկիոնի, Կրածնի, Պոտասիոնի, Սոդիոնի հետ միացմանէն. Բնածուխը թթուածինի չշափմամբը վառելով, առաջ բերաւ ածխաթթուն որոյ մի մասը միացաւ հանքային ջուրերու հետ։

Թէ ո՞րչափ ժամանակ պէտք եղաւ հասնելու համար այս առաջին արդեանց. ոչ ոք դիտէ, ոչ

մի մարդկային դիտութիւն կարող չէ հաշուել զայն։ Մարդոց ստուգածը սա միայն է թէ, կաղային թոհ եւ բոհէ մը տակաւ պաղման եւ քիմիական միաւորմանց աղդեցութեամբ ելաւ կիսահեղուկ թոհ եւ բոհ մը, որ շատ դանդաղաբար գոյացաւ, աստիճան առ աստիճան պնդացաւ, եւ երկրագնտին քարուտ կեղեւը կազմեց, եւ ջրոյ գոլորշեաց մի մասին խտացման հետեւանօք անբաւ ծովով մը ծածկուեցաւ. այնպէս որ արեւուն լուսոյն կարելի եղաւ թափանցել ընդ այն խիտ մթնոլորտն որ տակաւին եռացման վիճակի մէջ գտնուող գունտը կը շրջապատէր։

Կարդը թոհ եւ բոհէն ելած էր. արդէն ինչ ինչ օրէնքներ ալ կը նշմարուէին այլեւայլ գոյացութեանց յօրինմամբ եւ հանքային տարերաց անյեղլի օրինօք առած որոշ ձեւերով։

Դիպուածը չէր որ հրաշէկ կազերու կոյտէն ծնոյց քարերն ու մետաղները, ծովն ու մթնոլորտը. լոկ քարերուն երկրաչափական ձեւը բաւական է զայս ճշմարտութիւն հաստատելու։ Բոլոր հանքային տեսակներն իրենց համար սահմանուած չրջանակին մէջ կը մնային. մէն մի մասնիկ այն կերպով կուգար կը համախմբուէր, որ նոյն մասնըկանց միաւորութեամբ միշտ միեւնոյն դծերն եւ միեւնոյն անկիւններն ունեցող բիւրեղները կը կազմուէին։

Ինչ անոք որ սոյն երկրաբանական անչափակից չրջանաց մէջ անցան, մեր աւուրց տարերա-

դէտ մը կարող է ոչ միայն բացատրել զանոնք, այլ եւ անոնց մի մանրանկարն արտադրել իւր դործարանին մէջ։ Ջրածնով ու թթուածնով ջուր կը չինէ, թթուածնով և սիլիկիոնով վանադարեր կը կազմէ, քլորով՝ սոդիոնով և պարզ ջրով ծովային աղն առաջ կը բերէ։ Եթէ ամէն նախնական նիւթերն իրեն մատակարարուին, զբեղ հանդիսատես կ'ընէ գնտոյն աստիճան առ աստիճան պատմութեան յարակից բներեւութից անհունապէս մանր մի կրկնութեան։ Բայց իր կարողութիւնը հոդ տեղ կանգ կ'առնու. յետագայ շրջաններուն մէջ տեղի ունեցած անցքերն, իւր դործարանին մէջ առաջ բերելու անկարող է։

Նոր դործօն զօրութիւն մը մասն անոնց մէջ ի դործ, արդէն ընտրուած եւ դասակարգուած նիւթոց մէկ փոքր բաժնին տերեց, եւ քիչ մը ջրածին, քիչ մը թթուածին, քիչ մը բորակածին և քանի մ'ալ հանքային մանրիկներ իրարու հաղորդեց. եւ ահա՛ անշարժ անդործարան բիւրեղի մը տեղ խակ եւ խակ ծնաւ բան մը, որ կը չարժի որ կը մեծնայ, կը մաշի ու կը վերանորոդի վայրկեան առ վայրկեան, եւ ո՛վ սքանչելեացս, ինքն ալ իրեն նման էակներու ծնունդ կուտայ։ Նիւթը կը կենդանանայ, Արարչագործութեան համար նոր դարագլուխ մը կը բացուի, այն է կեանց դարագլուխը։

Երկրագունդն իւր յաջորդաբար կազմուած քարեայ խաւերուն մէջ պահած է հետքը կամ նըշ-

խար.քն առաջին կենդանի էակաց, որք յետ քայքայման, իսպառ չանհետանալու չափ կատարեալ կազմակերպութիւն մ'ունեցեր են։ Այսպէս են աննշմարելի ջրաճճիք (Infusoires) կոչուածները, որոց մանրադիտական կմախք սերունդէ սերունդ դիզուած՝ 100էն մինչեւ 500 մեթր թանձրութեամբ խաւեր կը կազմեն. նոյնպէս են մանրադիտական տունկերը Տիատոմէ կոչուածներն որոց կոպճուտ նախանիւթերն եւս ընդարձակածաւալ քարակառներ կը կազմեն։

Բայց յառաջ քան զժամանակ կազմութեան սոյն բազմայօդ՝ դիմացկուն և համեմատաբար մեծամասնին դործարանաւորաց, որոյմէ թէպէտ 50էն յ100 միլիոն հատ կրնան համրուիլ 1 խորանարդ հարիւրորդամեթրի մէջ, երկիրն ևս առաւել փոքր բոյսերով ծածկուեցաւ ջուրերէն, կազմուածքով բոլորովին նախնական էակներ ղեռացին։

Կրնամք մենք մեղէն գաղափար մը կազմել առաջին կենսաւոր էակաց բնութեան եւ երեւութին վրայ, երբ բուսական կամ կենդանական մաս մը երկար ատեն ջուրի մէջ պահելէ ետքը, որպիսի են ճախինները, սոյն ջրին մէջ տեղի ունեցած երեւոյթներն ուշի ուշով հետազօտեմք։

Դիր մանրադիտին տակ չեթի մ'այս ջրէն, որ յստակ եւ վճիտ է ըստ երեւութին, եւ ահա կը նշմարես անոր մէջ ծայրագոյն աստիճանի պարզ կազմութիւն մ'ունեցող բոյսեր ջրամամռոց աղ-

գէն։ Անոնցմէ չատերը կաղմուած են հաւաքչի ձեւով միացած պարզ բջիջներէ։ Ա.յս բոյսեր հակառակ իրենց ծայրագոյն փոքրկութեան եւ դիւրաբեկութեան, կարգէ դուրս ոգեւորութիւն մը կը ցուցնեն եւ կը բազմապատկին այնպիսի արագութեամբ մը, որոյ վերայ հաշիւը հապիւ թէ կրնայ գաղափար մը տալ։

Ա.յս կարգէն է կարմիր ծովուն ջուրց պատահական գունաւորութիւնը, որ յառաջ եկած է յանհունս փոքրիկ ջրամամուռց անդ գոյութիւն ունենալէն, նոյնպէս եւ հիւսիսային նահանգաց մէջ տեղացող ձեանց երբեք երբեք կարմիր գոյն մը առնուլն ալ մանրադիտական բուսակներէ առաջ կուգայ։ Կ'ուզե՞ս աչքովդ տեսնել ծնանիլը գոյութեան այն սկզբնատարերաց, որոց միջոցաւ կեանքը մեր երկրագնտին վրայ երեւնալ կ'սկսի։ քիչ մը միս եւ բոյսի մը քանի մը ցօղուններ երկու կամ երեք օր ջրի մէջ թրջոց դիր, ասեղի ծայրով մը այս ջրէն կաթիլ մ'առ, եւ մանրադիտին տակ զետեղէ։ Աչօքդ պիտի տեսնես ամենամանր եւ ամենապարզ էակաց կաղմութիւնը, միատարը ճճեաձկներ որոցմէ 500 միլիոն հատ կը զետան մէկ կաթիլ ջրոյ մէջ։ պարուրաձեւ դիծորդները, պագթէռիները, որք մեր կարի խոշորացուցիչ գործիքներուն իսկ անշնչելի ըլլալու չափ, ամենանուրբ մանրամաղ հիւլէական մարմիններու մէջ կը թռչտին ու կը շարժին։

Ա.յսպիսիք եղան երկրիս առաջին բնակիչները։

այսպիսիք եղան առաջին գործաւորներն, որք դետ լաւ մը չ'պարփակուած ծովերուն, դետ աղեկ մը չ'պնդացած հողերուն վրայ տեղի ունեցող ահագին ջրհեղեղներն արհամարհելով, սկսան իրենց անդուլ գործողութեամբ պատրաստել գոյութեան պայմաններն հետզհետէ կատարելագործեալ էակաց, որք ի յայտ եկան այնու չափով, որով իրենց համար կը կաղմուէր, իրենց պէտքերը հոգալ կարենալու բաւական միջավայր մը։

Բայց ասոնց այս գործքերը աւելի բարձրագոյն կարգի արարածներ ստեղծելու համար, խարխափանքներ, փորձեր, նախաշաւիղ պատրաստութիւններ չէին։ Արարիչն իր գործոյն առաւել կատարելութիւնն յարդիւնս ածելու համար փորձի պէտք չունէր· բայց աշխարհաճոնական դրութեան յաւիտենական ծրագրին մէջ այս ալ կար, որ առաջին ժամանակներու մէջ որպէս եւ այսօր, կեանքն ի յայտ գար այն ամեն տեղեր, յորս կարելի էր նմա ի յայտ գալ։ Որչափ որ երկրագնտին հողերէն կեղեւը կը պնդանար, ջուրերն երկրէն կը բաժնուէին, եւ մթնոլորտը կը մաքրուէր, նոյնչափ մին քան զմիւսն առաւել զօրեղ բոյսեր կը ծածկէին, կեդրոնական հրոյն զօրութեամբ տակաւին ջերաջերմ վիճակի մէջ գըտնուող գետնին երեսը· ապա ջուրց մէջ ձկներ զետացին, ճախիններու մէջ սողուններ եւ երկակենցաղ կենդանիներ վխտացին, մինչ թռչունք

եւ խոտակեր կամ գիշակեր կենդանիք ալ պընդացեալ երկիրը կը գրաւէին։

Երկրաբանութիւնը մեզի պահած է երկրագընտիս առաջին դարուց բոլոր սոյն արարածոց կմախքը կամ հետքերը։ Բաւական է մեզ բրել զերկիրը, նորա ընդերայց մէջ իր պատմութիւնը կարդալու եւ դար առ դար հետեւելու կենաց զարգացման, մինչեւ որ մենք գամք հասնիմք մարդուս գահակալութենէն անմիջապէս առաջ եղող ժամանակներուն։

Քանի՛ մեծ է անջրպետն որ կայ ընդ մէջ անչնջարելի ճճւոյն եւ մեր աւուրց փիղերէն առաւել յաղթամարմին մամմութին, ընդ մէջ մանրադիտական ջրամասուցն եւ անդրծովեղեգեան անտառաց վիթխարի տնկոց։ Եւ սակայն եթէ իբաց աւելի խորերը մնանենք, միեւնոյն զօրութեան մը ձեռքով միեւնոյն նիւթերն ի գործ դրուած կը գտնեմք. այսինքն ջրածինը, թթուածինը, բորակածինը, բնածուխը, քանի մը հանքային աղերը, որոց ամենքն ալ ոչ թէ իրենց քիմիական խնամութեան օրինօք իրարու հետ միացած եւ բնաբանական յատկութեամբ անարատ պահուած են, այլ գործարանաւորուած են սկզբնական տարրով մը զոր ոչ վերլուծել կարող է մարդ եւ ոչ անոր մէկ նմանը կազմել, եւ այն է կենաց բանկիզբը, որոյ գաղտնիքն Աստուծոյ հւեթ կը պահպանի. վասն զի մեր ամենէն գոռոզ գիտուններն ալ հակառակ իրենց ճգանց, չը յաջողեցան

բնաւ, գոնէ գծորդնիկ մը, գոնէ միատարր ճըճեւակ մը առաջ բերել այնպիսի տարրներէ որք բնաւ ապրած չըլլան. եւ սորա պատճառն ալ այն է որ կենսական նիւթով մը տոգորեալ ջրոյ այս առաջին բնակիչն, իր անհուն փոքրկութեամբը հանդերձ, բնաւ ոչ նիւթոյ մը մի պարզ մասնիկն է, ոչ ալ նոյն մասնկան մի մանրամասնիկը, զոր կարենան ձեւացնել՝ իր գոյացման օժանդակող խրթնքանչիւր նիւթէ մէկ մէկ մասնիկ իրարու հետ միանալով, այլ միացումմ մ՚է հիւսքը, գործարաններ կազմելու եղանակաւ դասաւորուած բաղադրեալ մասնկանց. այսպէս անտեսանելի եւ մանրադիտակաւ եւեթ նշմարելի կենդանի էակ մ՚է այն, որոյ ստեղծումը կէտ ձկան մը կամ յաղթ մայր ծառոյ մը ստեղծման չափ հրաշալի է։

Հիւսուածք եւ գործարանք, ահա ասոնք են, զորս կը տեսնեմք կենսաւորաց մէջ թէ կենդանի լինին անոնք թէ բոյս։ Ձիրենք բաղկացնող տարրք, որչափ կրնամք վերահասու լինիլ, գոյացած են բջիջներու ձեւով, որք ուրիշներէ անկախ փոքր էակներ են եւ կազմեալ են նուրբ եւ ծոր ան մարմիններու թափանցական մաշկէ մը որ լի է հեղուկով մը, յորում կը գոյանան հատիկներ, որոց ծախմամբ կը սնանի, կ՚աճի եւ կը բազմապատկի բջիջը։ Մէկ քանի բոյսեր, որպիսի են մանրիկ ջրամամուռներն, որք քարերը կը կանաչացնեն, միաբջիջ են. շատերն ալ համախմբութիւններ են, հիւսուածքի ձեւով չարուած բաղ-

մաթիւ բջջաց, որք տարբեր դործառոյթներու բաղադրութեանը մէջ կը մտնեն։ Բջիջն, ըստ ուրում յանհունս փոքր է, պէտք է որ հրաշալի արագութեամբ մ՚աճի, որպէս զի կարենայ կենսաւոր էակայ աճման եւ պահպանութեան նիւթերը մատակարարել։ Ասոնց բազմապատկութեան արագութեան վրայ ձեզ գաղափար մը տալու համար պիտի ըսեմ թէ տեսակ մը սունկ կայ, որ վայրկեանը 96 միլիոն բջիջ կ՚արտադրէ,

կենդանեաց մէջ ալ հիւսուածները բաղկացնող տարերք, նոյնպէս պարզ բջիջներէ կազմեալ են. մանրադիտակը՝ հակառակ նոյա փոքրկութեան թոյլ կուտայ մեզ որոշակի տեսնել զանոնք, ոսկրերուն, կռճիկներուն, մկանունքներուն եւ ջիղերուն մէջ։ Այս բջիջներէն ամեն մէկն ունի իւրեն յատուկ կեանք մը, որուն անապականութիւնը անհրաժեշտ հարկաւոր է թէ՛ նոյն բջիջներէն կազմեալ իւրաքանչիւր դործարանաց, և թէ՛ բովանդակ էակին կենաց։ Եւ սակայն այդ էակը նոյն իսկ իւր ապրելուն պատճառաւը մաս մը կը մաշէ իր դոյացութենէն. բայց այդ վատնուած կամ անօգուտ դարձած հիւլէին, անմիջապէս կը փոխանորդէ անոր պաշտօնը կատարելու կարող ուրիշ հիւլէ մը, այնպէս որ մարմնոյ մը իւրաքանչիւր կենսաւոր մասնիկն ենթակայ է անդադար եղծման եւ միանդամայն հշանջենական վերանորոգման։ Եւ ինչ որ էակաց ներքին կազմութեան մէջ տեղի կ՚ունենայ, նոյնը աւելի ընդարձակ կերպիւ բովանդակ արարչադործութեան մէջ ալ կը տեսնուի։

Ի՞նչ բաներ պէտք են խոտի չիւղ մը կազմելու համար։ Օդոյ ածխաթթուէն փոխ առնուած բնածուխ, բորակածին ըզբ նոյնպէս մթնոլորտը կը մատակարարէ՝ կամ ուղղակի շնչառութեան միջոցաւ եւ կամ անուղղակի այլ եւայլ եղանակաւ յատկ փոխանցելով ջրի ձեւով միաւորեալ ըզբածին եւ թթուածին. վերջապէս հանքային մանրամասնիկներ, բնակայծքարէ եւ կրի աղեր, ծըծմբոյ եւ երկաթոյ մանրամասնիկունք եւայլն։ Այնպործարան նիւթն, որ բոյսին մէջ կեանք առաւ, կենդանեաց կեանքն ապահովելու համար պահանջուած պայմաններուն մէջ կը գտնուի։ Իսկ կենդանիք իրենց չերմութիւնը միշտ նոյն աստիճանի մէջ պահելու համար տնկոց բնածխոյն մի մեծ մասը կ՚այրեն, եւ անոնց հանքային ու բորակածնուտ մասերն իրենց մէջ մնի ու ոսկրի կը փոխեն։ Երբ մահն այդ կենդանեաց կը տիրէ, իսկոյն արագ տարրալուծութիւն մը վրայ հասնելով, հողին եւ օդին կը վերադարձնէ իրենց տարրերն որք վերստին միեւնոյն կարգի ձեւափոխութիւններէ կ՚անցնին։

Այս շարունակ յեղաշրջման հետեւանօք, նիւթոյ մէն մի հիւլէն կրնայ յաջորդաբար ամէն ձեւ առնուլ եւ էակայ բոլոր ընտանեաց իւրաքանչիւրին մարմնոյն մի մասը լինել. կ՚ապրի նա երբեմն ծաղկան մը, երբեմն միջատի մը, երբեմն չորքո-

տանուոյ մը եւ երբեմն մարդուն սրտին մէջ։ Եւ իւր առժամանակեայ բնակարանն ինչ որ ալ լինի, նոյն հիւլէն ինքզինքն անվրէպ կը պատչաճեցնէ այն օրինաց որք կեանքէն առաջ գոյութիւն ունէին եւ որք նոյն հիւլէն իրրեւ մաս իր մէջ պարունակող գործարանին կամ գործարանաւոր կենդանի անհատին համար սահմանուած էին։

Արդ այս նիւթական մասնկունք ոչ խորհիլ գիտեն ոչ կամիլ։ Եթէ ասոնք իրենց յատուկ խնամութեան օրէնքին մատնուած լինէին, բնաբանական ղօրութեանց աղդմամբ պարզապէս իրարու հետ միանալով, պիտի կազմէին մարմիններ եւ բաղադրութիւններ զորս մենք ալ մեր տարրագիտական գործարանաց մէջ կրնամք արտադրել։ բայց որպէս զի այդ մասնկունք, կենդանի էակի մը բաղկացուցիչ մասը լինէին, միշտ միեւնոյն ձեւն առնուին, միշտ միեւնոյն անյեղլի պաշտօնը կատարէին եւ անդադար նորոգման փոփոխութիւններ կրէին, հարկ էր որ խորհրդոյ մը, կամքի մը եւ իմացականութեան մը հնազանդէին։

Այս ճշմարտութեանը վերահասու լինելոյ համար շատ գիտուն ըլլալու պէտք չ'կայ, բայց եւ ոչ մի մարդկային գիտութիւն կարէ ժխտել զայս։ Ինչ աստիճան ուշադրութեամբ ալ որ հետազոտեմք կեանքը, մեր միտքը կը ճանչէ թէ նիւթն ամենուրեք ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ անգիտակից գործի մը ի ձեռս դերագոյն վարչի մը, որ իրեն համար տարբեր տարբեր դերեր կը նշանա-

կէ, ժայռէն սկսեալ մինչեւ ի կաղնին, միատարր ճճիէն սկսեալ մինչեւ ի մարդկային ուղեղն։ Հոն մարդկային ուղեղին մէջն է որ նիւթոյն կեանքն իր սաստկութեան եւ արդասաւորութեան բարձրադոյն աստիճանին կը հասնի։ Հոն նիւթական և հոգեղէն գոյութեանց սահմանին կը հպի այն, տպաւորութիւններ կ'ընդունի, եւ խորհրդաւոր աղդեցութեամբ մը կենաց ամենաբարձր յայտնութիւնն եւ հոգւոյ ճառագայթն եղող խորհրդածութեան թոյլ կուտայ հետազօտել եւ իմանալ գկեանս, եւ իւր իմացողի զարմանքը մինչեւ յաւենայնի արարչագործ անդը ի վեր ամբառնալ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՄԵՔԵՆԱՅՆ

Իրաւամբ սահմանեցին զմարդ «հոգի մը որ մարմնով կը պաշտի» կամ իմացականութիւն մը ի գործարանաց սպասարկեալ։ վասն զի պէտք է զանազանել ի նմա, ինչպէս կըսէ Բասգալ հրեշտակն ու անասունը, հոգեղէն էակն ու չնչաւոր կենդանին։ Մեր էութեան մի մասն զմեզ յերկինս ի վեր կ'ամբառնայ միւսն ընդ երկիր կը կապէ։ Իմացականութիւնը, հոգին, զմեզ առ Աստուած կը

մերձեցնէ, իսկ մարմինն եւ իւր գործարանք մեզ ստորին արարածոց կը նմանեցնեն։

Նախ անատնութեան տեսակէտով քննելու ջաղխմք զմարդ։ մարդկային մեքենային գործարանները սղագոյնս աչքէ անցնենք, որպէս զի իմացականութիւնն ու հոգին հասկնալու պատրաստութիւնք ապա անատոմնէն հրեշտակին քննութեան պիտի անցնիմք։

Քնախոյզք ոմանք իրենց միտքը չարչարեցին, գիտուն ու տգէտը միանգամայն համզելու համար թէ ոչ այլ ինչ է մարդ բայց եթէ յամրաբար եւ աստիճանաբար կատարելագործեալ կապկի տեսակ մը։ Եթէ մէկն իրենց այդ տարօրինակ ենթադրութեան ի հաստատութիւն նիւթական ապացոյց մը ուզէ իրենցմէ, կը պատասխանեն. «Ապասեցէք, այդ նիւթական ապացոյցներն ալ պիտի գտնուին ժամուշտ։» Լաւ ուրեմն, մինչեւ որ այդ ապացոյցք գտնուին, մարդուն եւ նորա ենթադրեալ նախահաւուն կմախքներուն միջոցաւ զննենք այս նիւթոյս դատաւորը պիտի կացուցանեմ։

Մարդն լոկ իբրեւ շնչաւոր նայելու ալ ըլլամք, նա գարձեալ առաջին տեսութեամբ իսկ կենդանեայ բոլոր տեսակներէն ալ անբաղդատելի գերազանցութիւն մը կը ցուցնէ։ Անկարելի է զայն արարածոց ուրիշ ո եւէ տեսակի մը կարգը դասել։ Նա եդեմէն սկսեալ մինչեւ ցայսօր ուրոյն առանձին սերունդ մը կը կազմէ։ Ինչպէս

որ մարդոյն աստիճանաբար այլասերմամբ կապիկըն իրմէ չ'սերիր, նոյնպէս եւս առաւել կապկին աստիճանաբար ի կատարելութիւն դիմելովը մարդը կապկէն առաջ չ'գար։ Բայց տակաւ ձեւափոխութեան վարդապետութիւնն, որուն տեսչէն բաւական բազմաթիւ դիտունք զակատեալ են, իբրեւ ապացուցեալ իսկ ընդունելինք, տակաւին անով արարչութեան անխմանալի գործը նուազ հիանալի պիտի չը լինէր։

Մեր իմացականութիւնն որ այդպիսի նիւթոյ մէջ իւր անբաւականութիւնը կը ճանչէ, կը վարանի իսկ եւ իսկ վճիռ արձակել թէ ո՞ն է աւելի զարմանալին. մարդն իր ամէն մէկ մասամբքը միանգամայն ստեղծե՞լը, թէ ստեղծել այնպիսի տարրեր, որք իրենց մէջ կարողութիւն ունենան աստիճանաբար փոխակերպուելու այնպիսի գործարանաւորայ, որք հետզհետէ առաւել բազմայօդ եւ էակայ սանդղոյն վրայ հետզհետէ առաւել բարձր տեղ բռնած լինին։ Բայց մինչեւ որ մեր ըսածին հակառակն ապացուցուի, մենք ամէն իրաւունք ունինք հաւատալու որ մարդկային մեքենայն ոչ թէ կարդ մը յառաջդիմական փոխակերպութիւններէ անցած է, այլ իւր բոլոր կատարելութեամբն իսկ եւ իսկ Արարչին ձեռքէն է ելած։

Նորա ոսկրուտ ատաղձին վրայ լոկ ակնարկ մը եւեթ նետել բաւական է, հասկնալու համար թէ ահմանուած է նա հաստատուն պահելու հա-

մար համեմատութիւնը մարմնոյ մասանց, որոց իրրեւ միութեան զօդ եւ իրրեւ նեցուկ կը ծառայէ, եւ թէ մարմնոյ աւելի դիւրաբեկ մասերը՝ աւելի փափուկ դործարանները պաշտպանելու եղանակաւ մը կարգադրուած է։

Կմախքին այլեւայլ մասերը, մէկ մէկու հետ յարաբերութեան մէջ դրուած են խիստ կարծր՝ բայց միանգամայն եւ կարի առաձգական կապերով, որպէս զի քովէ քով դրուած կամ մէկ մէկու կցուած մակարդակներն աղատաբար կարենան շարժիլ։ Երբ շարժուածները տարածեալ կամ այլ եւ այլ ուղղութեամբ պիտի լինին, որպիսիք կը կը կատարուին մարմնոյ յօդուածներուն կամ խաղերուն (օյնագ) մէջ, ոսկերք կը վերջանան ուղղակ, առաձիդ ձաձառով մը, որուն երեսը միշտ շարժուն կը լինի Ոսկրահիւթի միջոցաւ, որ հաւկրթին ճերմկուցին նման հեղուկ մ'է, եւ ձէթին մեքենայի մ'անուոց մէջ կատարած պաշտօնը կը կատարէ։

Ա.յս կարծր եւ անշարժ ոսկերայ հաւաքածոյն, շարժման մէջ դնելու համար զօրութիւն մը պէտք է։ եւ այդ զօրութիւնն ալ արդեամբք կայ Մկանանց մէջ որ է բաղադրութիւն մը վերջին աստիճան բարակ եւ փունջ փունջ իրարու հետ միանալով հիւսուած նեարդերու, որոնք խաչած մսի մէջ կը գտնուին եւ յորոյ կը կազմուի միսը։

Իւրաքանչիւր մկան կը գործէ ոսկերաց կամ մարմնոյ այլ մասանց մի հաստատուն կէտին վրայ

միջադրեալ բազմաթել եւ խիստ կարծր հիւսքի մը միջոցաւ, որ երբ քիչ շատ բոլորչի ձեւ մը ունի, Լար (tendon), և երբ երիզի (bandes) ձեւով կը լայնի, Մկանաթաղանթ (aponévrose) կը կոչուի։ մնուտ նեարդը կարմիր է, մինչդեռ լարերն ու մկանաթաղանթները գաղտակրագոյն (սեռեֆ ըէնկի) սպիտակավայլ տեսք մը կ'ընծայեն։ Մկան մը՝ յաճախակի իւր շարժման մէջ դրուած գործարանէն հեռու կը գտնուի։ այսպէս բուսքը (պալտըը) կազմող մկանունք կարծր լարի մը միջոցաւ ոտքը կը ծռեն կը շակեն, փոխադրիչ մեքենայի մը լիսեռան վրայ գործող պարանին պէս։

Հիմա կուզե՞ս մկանի մը աշխատութեան վերահասու ըլլալ։ Զոն բաղուկդ հորիզոնաբար երկնցու։ այ ձեռքիդ մատները կռթնցու բազկիդ մնուտ զանգուածոյն վրայ, որ երկճղի մկանունքներէն է կազմուած։ դու քեզնէ կը զգաս որ շարժուն մկանը չէ այնչափ կարծր, եւ անոր երկայնաձիգ ձեւն ալ կրնաս որոշ տեսնել։ այն ատեն եթէ ծղիդ բազկիդ վրայ ծալես ձեռքդ ուսիդ մօտեցնելով, կը զգաս որ երկճղի մկանունք մատներուդ տակը կ'ուռենան, յորմէ կրնաս ըստուգել թէ ամփոփուած կծկուած է այն։ եւ իրօք ալ շարժման մեքենան այնպէս է կազմուած։ մկանային նեարդք ամփոփական են, մինչ լարերն անձգական։ հետեւաբար եթէ լարով մը տեղափոխուիլը կարելի եղող կէտի մը վրայ հաստատուած մկան մը կծկուելով կարճի, շարժական մա-

սերը շարժման մէջ կը դնէ · այսպէս ահա բազկի երկճղի մկանն իր յեցակէտը բազկին ոսկրէն առնելով կը շարժէ ծղին, որուն կուգան կը յանդին այս լարերը ։

Պահ մ՚առաջ տեսանք թէ չիղք ամփոփական են եւ թէ նոցա կծկումը մարմնոյ շարժումէ առաջ կը բերէ · բայց որպէս զի մկանունք իրենց ձեւն այսպէս փոխեն, հարկ է որ մասնաւոր զօրութիւն մը կամ աղեցութիւն մը ղիրենք յայն մղէ · իրենց նեարդք գործողութեան մէջ կը մըտնեն միայն մասնաւոր գրգռութեամբ մը, զոր անոնց մէջ կը փոխանցեն, նոյն նեարդից հիւսուածոց մէջ ճապաղող եւ չիղերը կոչուող ճերմկկէկ չուաններու կամ թելերու դրութիւն մը ։

Ուղեղն եւ ողնածուծն, որ ողնայարին մէջ զետեղեալ կը գտնուին, կը կազմեն չղային կեդրոններ, որոցմէ որպէս թէ հեռագրական կայաններէ կը մեկնին, չիղերու թելերը, որք կամաց հրամանին համեմատ մկանունքը գործողութեան մէջ դնելու սահմանուած են ։ Թէ ուղեղէն բղխած հրամանն ի՞նչպէս կը փոխանցի ընդ երկայնութիւն չղաց, զայդ ոչ ոք գիտէ, բայց սա անտարակուսելի է թէ՝ ելեկտրականութեան հոսանքի նման բան մը առաջ կուգայ, որովհետեւ ելեկտրական աղեցութեամբ ալ կրնայ չղային աղեցութեամբք եղածին պէս շարժուածները տրրուիլ մկանանց ։

Կան չիղեր եւս, որք կենսական և չարժիչ

գրգռութիւնը մարմնոյ ամենակարեւոր մի գործարանին մէջ կը փոխանցեն, ոչ միայն առանց միջամտութեան կամաց՝ այլ առանց մեր իսկ դիտակցութեան ։ Չիղերու ուրիշ կարգեր ալ կան, որք ուղեղին մէջ կը կեդրոնացնեն թէ՛ ի ներքս ի մեզ եղած տպաւորութիւնները, ինչպէս են ցաւերը, և թէ՛ արտաքին առարկայից մեր զգայարանաց վրայ ըրած ազդմունքը · չղային դրութիւնը մեր նիւթական եւ հոգեղէն մասանց մէջ միջին մը կը կազմէ, և զանհատն տիեզերայ հետ յարաբերութեան մէջ կը դնէ, եւ իր միջոցաւ պարզ ըմբռնում մը, այսինքն իւր ցանցակերպ հիւսքին մէկ զգայուն ծայրին ճօճումը, կը տանի յ՚ուղեղն տպաւորութիւն մը, որ գաղափարի կը փոխարկի ։

Չղային դրութիւնն ամենաբարձր առանցնաչնորհութիւն մ՚ալ կը վայելէ · ինքն.է աթոռ խորհրդոց եւ զգացողութեանց որոց ծնունդ կըրնայ տալ հոգին, արտաքոյ ամէն նիւթական զգացմանց և արտաքին աշխարհի մեր զգայարանաց ազդած բոլոր իմացմանց ։

Տեսանք թէ մարմնոյ մը շարժմունքն արտադրողները մկանունք են, եւ թէ չիղք իբրեւ գործիչք կը ծառայեն մկանանց իրենց պաշտօնը կատարելու համար ։ Բայց ո՞ւսկից կուգայ խթիրն որ կայ ընդ մէջ մեռած եւ կենդանի ոսկորին, կծկական եւ անշարժ մկանին, փոխադրիչ եւ անազդական չիղերուն ։ Ոսկերք, մկանունք, չիղք ,

այն ատեն միայն կը պահեն իրենց յարաբերութիւնները, այն ատեն կը կատարեն իրենց որոշեալ պաշտօնն, երբ իրենց յատուկ եղող կեանքը կը պահուի սննդական հոսանուտով մը, արիւնով, որ շրջան կ'ընէ եւ կը թափանցէ մարմնոյ բոլոր գործարանաց մէջ։ Եւ նոյն ինքն արիւնն ի՞նչ է։ Հեղուկ մը որոյ պաշտօնն է մարմնոյ բոլոր հիւսուածոց իրենց անդադար վերանորոգման նիւթը մատակարարել, եւ յինքն ընդունիլ նոյն գործարանաց մաշած կտորները, կամ փչրանքն որոց տեղնորը կ'անցնին։ Ամէն բան, սննդական հիւթ եւ ապականեալ աւելորդ մասունք խառն ի խուռն կը դանուին արեան մէջ. բայց նորա կատարած ընթացիկ մէջ, հիւսուածք անոր մէջէն ըստ պատշաճի կ'ընտրեն կ'առնուն սննդական մասերն եւ ապականեալները կ'արտաքսեն. եւ այսպէս արիւնն անդիտակից եւ ինքնավարական կանոնաւորութեամբ մը իւր մնուցչի եւ մաքրողի կրկին դերը միանգամայն կը կատարէ։ Ինչպէս լճացեալ ջուրց մէջ անհամար բաղմութեամբ միատարր ճըճիւներ, նոյնպէս եւ արեան հոսանայ մէջ կը լողան բիւրք բիւրուց դործարանաւոր բջիջներ, որոց սեփական պաշտօնն է ծծել թթուածինը մեծաւ քանակութեամբ, եւ տանիլ զայն ի խորս հիւսուածոցն որք չեն կրնար ապրիլ, եթէ շարունակ անով չսոդորուին։

Աւելի հեռուները երթալէ առաջ, պարտիմք խնդրել զբացատրութիւն երկու կարեւոր իրողութեանց զորոնք պահ մ'առաջ նշանակեցինք. որք են, արեան շրջանառութիւնն եւ այն եղանակն որով նա (արիւնն), թթուածնին իբրեւ տեղափոխիչ կառք կը ծառայէ իւր բջիջներուն միջնորդութեամբ, որք Ներդնադնիկք կը կոչուին։

Որովհետեւ ուրիշ առեն ալ առիթ պիտի ունենանք սոյն նիւթոյս վրայ խօսելու, առ այժմ չատանամք այս անհրաժեշտ ծանօթութեամբք զորս կուտամք մարդկային մարմնոյ դործարանաց վրայ զայնս հաւաքաբար ի նկատ առնլով։

Կրծոց խոռոչը կը պատսպարէ այս երկու կարեւոր պաշտօնները կատարելու սահմանուած դործարանները. -սիրտ ու թոքերը-։ Սիրտը չատ մը խորչերու բաժնուած մսամէջ մկան մ'է, որ չարունակ յաջորդութեամբ կ'ամփոփի ու կը ընդարձակի. հոնկէ սկիզբն կ'առնուն եւ հոն կուգան կ'աւարտին արեան խողովակները, շընչերակներն եւ երակները։

Ա. յս ամփոփմանց իւրաքանչիւրը մեկ մեկ քիչ կը մղէ հեղուկը մինչեւ խողովակներուն ծայրը, որոնց մէջէն կ'անցնի եւ բաղկերակին զարկն առաջ կը բերէ։ Տեսական ամենապարզ ձեւ մը բաւական է մեզ արեան շրջանին մի կատարեալ գաղափարը տալու։

Յետագայ պատկերին Ա. կողմը կը ներկայացնէ սրտին ալակողմեան խոռոչները, եւ Բ. կողմը ձախակողմեան խոռոչները։ Հեղանիւթը կը չարժի պատկերին մէջ տեսնուած նետերու ուղղու-

թեամբ։ Ծաչակողմն հասնող արիւնն երակներէն կուգայ եւ մաքսողութենէ առաջ եկած մնդա-

Աջեան չջլանա-ուածութեան են-թադրական ըն-թացքը։

կան նիւթը կը բերէ։ Իր դոյնը թը-խագոյն կարմիր է, վասն զի ճամ-բուն մէջ կորուսած է զթթուածինն, զոր արեան գնտիկք իրենց անցած տեղերուն մէջ թողուցած են։ Նա իր այս վիճակին մէջ պիտի չկարենար կենաց պահպանութիւնը շարունակել, բայց իր ճամբան կը շարունակէ դէպ ի թոքերը եւ հոն շօշափման մէջ գըտ-նուելով օդոյ թթուածնին հետ զոր առատութեամբ կը ծծէ, այնու վերա-տին իւր կամքէ դուրս դոյնը կ'առնու եւ նորէն կը դառնայ ի սիրտ, յոր կը թափանցէ նորա ձախ կողմէն, որպէս զի անտի արձակուի ընդ ընդհերակս, որոյ անթիւ ճիւղերը զայն կը բաշ-խեն ընդ ամենայն գործարանս եւ հիւսուածս։

Պահ մ'առաջ ըսի ձեզ թէ որոյն աջակողմը հասնող արիւնը լի է մնդաբար նախանիւթովք որք մաքսողութենէն առաջ կուգան։ Գիտեմք արդէն թէ հիւսուածք կ'ապրին, վայրկենէ վայր-կեան իրենց գոյացութենէն մաշելով մէկ մէկ մասնիկ, որ օգսիտանալով ստուգիւ ումպէտ փը-շուր մը կ'ըլլայ, զոր արիւնն իր հետ կը տանի, որք եւ յատուկ գործարաններու միջոցաւ կ'ար-տաքսուին։ Ուրեմն պէտք է որ արիւնը գոյա-

նութեանց այս կորուստը շարունակ դարմանէ, հինցած ու արտաքսուած մասնիկներուն տեղ նո-րերը զետեղելով։ այս դարմանատարութիւնս, որ տարբական հիւսուածոց անունդը կը կազմէ, կը կատարուի ծամամբ մարմնափոխելի նիւթոց, զորս մարսողական գործարանը կերակուրներէ կը զտէ։ Ա.յս նիւթերը կը ծծուին խիլ մը երակա-նման խողովակներէ, եւ արեան՝ արեան աջակող-մեան խոռոչները հասնելէն քիչ մ'առաջ անոր մէջ կը պարպուին։

Ա.յսպէս ահա մարմնոյ մը կենդանի վիճակին մէջ նորա բազկացու մասունք համերաշխ միաբա-նութեամբ կը կատարեն պաշտօններ, որք իրենց գոյութեան պահպանման անհրաժեշտ հարկաւոր են։ Ոսկրեղէն կազմած մը, շարժիչ մկաններ, նոյն մկանունքը գրգռող, եւ զուղեղն աշխարհի հետ հաղորդակցութեան մէջ դնող չիլերը, հիւս-ուածները թրջելու եւ անոնց անհատական գո-յութեան անհրաժեշտ եղող թթուածինն, ինչ-պէս նաեւ նոցա շարունակ վերանորոգման սր-նունդն իրենց մատուցանելու պաշտօնն ունեցող հեղուկ մը։ ահա ասոնք են համառօտ բովանդա-կութեամբ որ զմարդկային մեքենայն կը կազմեն։ բայց լոկ սոյն այս մարդկային մեքենայս չ'կացու-ցաներ զմարդ, զայն եակ, զոր ոյն գլխոյն սկիզբը ահմանեցինք։ « հոգի մը պաշտեալ ի մարմնոյ »։ Որչափ և զարմանալի լինին նորա հիւսուածոց կազմութիւնը, նորա գործարանաց յօրինուածը,

նոցա պաշտօնատարութեան մէջ գահագլուխ բազմող ներդաշնակութիւնը, անոնց ամենուն միացումը կենդանացնող կենաց նախանիւթը, այնու ամենայնիւ մարմինն ոչ այլ ինչ է մեզ համար, բայց եթէ բնակարան մը եւ գործիք մը յորում իրմէ խոնարհագոյն էակք եւս ունին այնպիսի բաներ որոնք քիչ շատ իրենները ուն կը նմանին։ Բայց մարդուն յատկանիշն եղողը, ղինքն առանձին դաս մը կացուցանողը, իրեն անհատականութիւնը կազմողը, այն եսը որուն գիտակցութիւնն ամէն մարդունի, աննիւթ հոգին է իր բոլոր արտաքին ցոյցերովը՝ նշաններովը հանդերձ, որով ինքզինքը մեզ կը յայտնէ ղգացմանց եւ խորհրդոց ձեւոյն տակ· աստուածային շունչն է այն որ իրեն անմահութիւն կը պարգեւէ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՍԱՀՄԱՆ ՏԵԻՈՂՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԴԿԱՑԻՆ ԿԵՆԱՑ

Սենեկա իմաստասէրը մարդոյ չատերուն կենաց սակաւատեւութեան վրայ խորհելով սա հետեւութիւնը կը հանէր, թէ « մարդ իւր բնական մահուամբ չմեռնիր, այլ ինքզինքը կ'սպաննէ »։ Ասով զայն կ'ուզէր հաստատել փիլիսոփային, թէ հազիւ երբէք կը հանդիպի այն սահմանին յորում

մահը մեր կազմաւորութեան օրինաց անխուսափելի հետեւանքն է, թէ մեք մեզէն անհատատալի եղանակաւ մեր աւուրց թիւը կը համառօտեմք, և թէ մեր երկրաւոր կենաց համար դրուած սահմանին համաձայն չապրելով ինքզինքնիս կը սպանեմք։ Մեր օրերը բաւական նորաձեւութիւն մը դարձած է՝ մարդոց հասցուցած դիւրըմբռնելի նիւթական դիպաց մէջ փնտռել ընդունելի բացատրութիւն մը՝ մեկնելու համար այն մեծ խընդիրն, որք մարդուս բնութեան, աշխարհիս մէջ նորա բռնած տեղւոյն, եւ նորա վախճանին կը վերաբերին։ Ըսուած է թէ «չատ հաշիւներէ ետք, մեղեան պակասութիւնն է որ կարգելու զմարդ արագ արագ բազմանալէ, եւ կենաց տեւողութեան միջին սահմանը կը համառօտէ»· եւ որովհետեւ այս բանս խիստ լուրջ եղանակաւ մ'ըսուեցաւ, եւ ասոր ի հաստատութիւն չատ մը թուանշաններ յառաջ բերուեցան, ուստի սոյն խնդրոյ վրայ մեծ վոյթ ունեցողներն ինքզինքնին մեծապէս գոհ ցուցուցին։

Զայս հաստատելէ ետք, կռիւը վախճան առաւ· խաղաղութիւն ամէն ուրեք։ Իրաւ է որ մարդ պիտի չարունակէ ինքզինք սպաննելը, բայց գոնէ գոհ է գիտնալուն թէ, ինչո՞ւ համար այսպէս կընէ եւ սովրելուն թէ նախախնամութենէն այսպէս անօթի մեռնելու դատապարտուած է։

Զարմանալի՛ բան· նոքա որք իրենց վհատութեանը կամ դիտնական ծուլութեանը այսպիսի

առերեւոյթ վաստերով գոհացում տալ կը կարծէին, չէին իսկ կասկածեր, թէ այսու իրենք իրենց վարդապետութեան դէմ պատուական ապացոյց մը տուած եւ հաստատած կը լինէին. ատին խմաստասիրին վճիռը: Եթէ մարդկութիւնը սոսկ անօթութենէ կը մեռնի, ուրեմն կամաւ անձնասպան կը լինի, քանզի իրեն մնուդ չպակսիր. դայեակ գետինը պատրաստ է իրեն մնուդ տալու եւ մայր բնութեան ստինքը չեն ցամաքած: Ի՞նչ կ'ըսէիք այն մարդուն որ ինքզինքը սենեկի մը մէջ փակեր, եւ հոն անօթութեամբ ինքզինքը մեռցնէր ըսելով. «չուրջս պիտ մնուցանող բան մ'ալ չեմ տեսներ, ուրեմն անսուաղ մեռնելովս մարդկութեան վրայ դրուած ճակատագրական պատիժը կը կրեմ»: Նոքա որ մարդկային կենաց սակաւաութիւնը աննդեան պակասութեամբ կը բացատրեն եւ կ'արդարացնեն, վերը նշանակուածէն լաւագոյն չեն խորհիր: Եթէ նոքա քանի մը կողմերէ իրաւունք ունին, եթէ մարդիկ նիւթական արգելքներու հետեւանօք իրենց աննդեան միջոցները խիստ կը սահմանաւորեն, կարեւոր բանն՝ այս չարիքս նշանակելն եւ անոր դարմանը մատնանիշ ընելն է եւ ոչ թէ իրենց ըսել. «մեք զձեզ հաշուի տակ առինք, ձեր ունեցած պարէնին քիլոկրաձներուն թիւն իսկ դիտեմք, դուք անդարմանելի եղանակաւ մը սովամահ լինելու դատապարտուած էք. օրէնք մ'է այս, պարտիք հնազանդիլ»: Տարաժամ կը մեռնիմք այո՛, սակայն ոչ թէ նա

խախնամական հրամանի մը հետեւանքն է այս, այլ մեր տգիտութեան, մեր կրից, մեր մոլութեանց արդասիքն է: Ուրեմն մեր ձեռքն է դադրեցնել այս գունդագունդ անձնասպանութիւններն, ու մեր կեանքը մինչեւ մեր բնական սահմանները յերկարաձգել: Բայց արդեօք կարո՞ղ եմք գիտնալ այս սահմանները: Պարտաւո՞ր եմք արդեօք այդ սահմաններուն վերաբերեալ ծանօթութիւնները գիտութենէն կամ մարդոց դիտողութենէն խնդրելու: Հանապազօրեայ փորձն ու գիտութեան յառաջ բերած արդիւնքները կը մատակարարեն մեզ այդ խնդրոյն տարերքը: Եթէ կենաց կարճութեան վրայ տրտնջելու պատճառ մ'ունինք, յանցանքը մերն է: Մարդն իբրեւ կենդանի անոնց մէջ ամենէն աւելի ապրելու սահմանաչներէն մին է: Սակայն ձկներն ու թռչունները ստնաւորներէն աւելի առանձնաշնորհեալ են բնութենէն:

Տեսնուած է արծիւ մը 103 տարեկան, ագռաւ մը 108 տարեկան, պապակայ մը 120 տարեկան: Սագը կրնայ դար մ'ապրիլ, կարապը (թոյ դուչը) անկէ չատ աւելի, կը կարծուի թէ կրնայ 200էն մինչեւ 300 տարին հասնիլ: 1792 թուին Բարեյուսոյ Գլուխէն ի Լոնտրա բազէ մը խրկուեցաւ վիզն ունենալով քառամանեակ մը որոյ վրայ գրուած էր. «Ա. Նորին Վեհափառութիւն Ցակոբ Թագաւոր Անգլիոյ 1610.» ուրեմն իւր առաջին գերութենէն մինչեւ իւր Լոնտրա դրկուիլը

182 տարի անցած էր։ Օձաձկունք մինչեւ 60 տարին կը հասնին։ Պուֆֆոն բնապատումին որսալ տուաւ ծածաններ (սաղան պալըղը) որք 150 տարեկանէն աւելի էին։ Գերմանիոյ մէջ բռնուեցաւ կռնկաձուկ մը (Թուրնա պալըղը) վիզն ունենալով պղնձէ մանեակ մը որ կը ցուցնէր թէ 261 տարի առաջ դինքը նոյն լիճը դրեր էին. երկայնութիւնն էր 19 ոտնաչափ և 350 լիտր կը կշռէր։ Սակայն կերեւի թէ այդ նորանշան կենդանին դեռ լիր աճումը չէր աւարտած, վասն զի այն տեսակ ձկներէն մինչեւ 1000 լիտր կշռողներ բռնուած են։ Կ'ենթադրուի թէ վիթխարի կէտ ձկունք, որոց երբեմն կը հանդիպէին նաւորդք հիւսիսային բեւեռին մօտերը, գրեթէ 1000 տարի ապրած լինին։

Ստնաւորաց կեանքն ընդհանրապէս բաւական կարճ է, այսու ամենայնիւ դժուարին է մեզ ճըշդիւ որոշել նոցա կենաց բնական տեւողութիւնը. քանզի նոցա ընտելացման վիճակն՝ երենց խառնուածն ու գոյութեան պայմանները կը փոխէ։ Ճագարն ու հնդիկ խոզը 7 տարիէ չափ կ'ապրին. Սկիւռն (գնճաք) ու նապաստակը 8 տարի. կատուն 9էն 10 տարի. շունը 10էն 12. եղնը 15էն 18. ձին ու էշը 25էն30. առիւծը 30էն 40. փիղը մինչեւ 200 տարին կը հասնի։ Ահա ասոնք են կենդանեաց տարիքին նկատմամբ ամենաճիշդ դիտողութեանց հետեւանքն եղող միջին տարիք։ Բայց խիստ բազմաթիւ բացառութիւններ ալ

ցուցուած կան։ Պուֆֆոն ձիու մը պատմութիւնը կ'ընէ որ 50 տարեկան մեռաւ, ճիշդ այն վայրկենին յորում զինքն իր սովորական աշխատութիւնը կատարելու կը լծէին։ Մանչեսդրի թանգարանը կը պահուի ձիու մը գլուխ որ 62 տարին անցուցած էր։ 1862 ին յԱնգլիա մեռաւ բովանդակ Եւրոպիոյ հեծելագնդին ձիոց երիցագոյնը խրխմփի Պօպ անուն։ Սա 1833ին Խրիմ տարուելով ծառայութեան սկսեց, Պալաքլավայի յիշատակաց արժանի յարձակման մէջ նշանաւոր հանդիսացաւ և Խրիմու Ալմա գետոյն վրայ և Ինգերման նաւահանգստին մէջ մղուած ճակատամարտներուն մասնակցեցաւ։ Կառավարութիւնը յետ նորա այս բարի ծառայութեանց, պատուաւոր հանգստեան թոշակ մը կարգեց։

Փղաց մէջ ալ կան ոմանք որ իրենց սովորական կենաց տարիքէն շատ աւելի կ'ապրին։ Եւ տեղի կայ հաւատալու թէ մինչեւ 400 տարին կը հասնին։ Ա.յսպէս երբ Աղէքսանդր յաղթեց Պորրոսի՝ (Հնդկաց թագաւորին) ճակատամարտի մը մէջ, որուն յիշատակն անմահացուց Լը Պրէօն գաղղիացի նկարիչը, Մակեդոնացին որ իւր քաջ ոտոխին հետ արքայավայել մեծարանօք վարուեր էր, աբեգական նուիրեց ճակատամարտի ատեն նորա հեծած փիղն և վիզը յուշագրութիւն մը կապելով ղան աղատ արձակեց։ Արդ պատահեցաւ որ 350 տարի ետքը այս պատմական կենդանին վերստին գտնուեցաւ իր ծերութեան վկայականն

ի պարտնոյի։ Ուրեմն պէտք է ընդունիլ, որ ըստ նաւուր կենդանեաց մէջ կան անհատ, որք իրենց հասարակաց կենաց մինչեւ կրկինը հասնին։ բայց տակաւին չէ դտնուած թէ ի՞նչ պայմաններու տակ տեղի կունենայ նոցա դոյութեան այս արտաքոյ կարգի յերկարաձգումը, մինչ բնական պատմութիւնը բաւական ապահով կանոնի մը համաձայն թոյլ տուած է մեզ սովորական պարագայներու մէջ անոնց կենաց ճիշդ տեւողութիւնը հաստատելու։ կենդանեաց մատղաշ առեղը նոցա անդամոց երկայն ոսկրերը միակտուր չեն։ անոնց դուրս ցցուած ծայրերն որք էբիֆիզ կը կոչուին, զատ են, և տակաւ առ տակաւ կը միանան ըստ չափու յառաջդիմութեան ընդհանուր զարգացման մարմնոյն։ Եւ կատարեալ միացումը այն ատեն եւ եթէ տեղի կունենայ, երբ ենթակայն (կենդանին) չափահաս լինելով այլ եւս հասակաւ աճելէ կը դադրի։ Այդ էբիֆիզներուն միացումը կը կատարուի ուղտին վրայ որ 40 տարի կ'ապրի իր 8րդ տարին, ձիուն 5րդ տարին որ 25 տարիէ չափ կ'ապրի, շան 2րդ տարին որ 10էն 12 տարի կ'ապրի, վերջին՝ որ երկու դարէն աւելի կ'ապրի, 40րդ տարւոյն մէջ ալ այս միացումը տակաւին չէ աւարտած։

Այս ծանօթութիւններէն կը հետեւի թէ ստնաւորաց մեծ մասն իր աճման համար անցուցած ժամանակին դրեթէ հինգ անգամը կ'ապրի։ Սոյն այս կանոնը մարդուս ալ մերձեցունելով կը դըտնուի թէ, որովհետեւ իր աճումը մինչեւ 20րդ տարին կամ քիչ մ'ալ աւելին կը չարունակի, իւր կենաց բնական սահմանն է 100 տարին, եւ որովհետեւ արտաբնական կեանքը կրնայ բացառութեամբ բնական կենաց սահմանը չափով մ'ալ աւելի յերկարաձգիլ, ուստի կենաց ծայրագոյն սահմանը պարտի լինիլ 200 տարի։ Ստոյգ է թէ այս ցուցումը կարի գիտական ճշդութիւն չունի, բայց ըստ ամենայնի համաձայն է դիտողութեան արդեանց, որով կ'ստիպուինք ընդունելու թէ բնութեան կամաց հաւաձայն ապրող մարդը ամբողջ դար մ'ապրելու սահմանուած է։

Բնախօսք խնամով հաւաքած են երկայնակեցութեան վաւերական համարուած դէպքերը։

Գերմանացի մը յետադայ աղիւսակին մէջ կուտայ իր հետազօտութեանց արդիւնքը։ Ստուգեր է թէ պատահեր են,

100էն 110 տարի ապրելու		1000	դէպք
110էն 120	» »	60	»
120էն 130	» »	29	»
130էն 140	» »	15	»
140էն 150	» »	6	»
169	» »	1	»

Լոթօն Անգլիացին աւելի կատարեալ ցուցակ մը կուտայ երկայնակեցութեան։

100էն 120 տարի ապրելու		1310	դէպք
110էն 120	» »	277	»
120էն 130	» »	84	»

130էն	140	տարի ապրելու	26	դէպք
140էն	150	»	7	»
150էն	160	»	3	»
160էն	170	»	2	»
170էն	185	»	3	»

Տարաւորոշ երկայնակեցութեան սոյն երկու աղիւսակաց մէջ սխալանաց մաս մը սպրդած ալ համարելով, տակաւին կը տեսնեմք թէ լուրաքանչիւր ոք 100 տարիէն աւելի ապրիլ յաւսալու լուրաւունք ունի։

Առանց մինչեւ նահապետաց ժամանակը վեր ելնելու, ամեն ազգաց պատմութեան մէջ կը գտնեմք մարդիկ, որք կենաց խիստ երկայն ընթացք մ'են կատարած։

Բունաստանի իմաստնոց երկուքը մէկ մէկ դար ապրեցան։ Դեմոկրիտոս բնութեան բարեկամը, որ զուարթ բնութեամբ մ'օժտեալ էր, եւ որոյ վերայ կուսան չ'էին գտած կենաց թախծութիւնք, մեռաւ 109 տարեկան ծիծաղելով ինչպէս որ ապրած էր։ Փաբիոս յապաղիչն որ Անիբաղայ դէմ ցուցուցած խոհական հնարքներուն պատճառաւ այսպէս յորջորջուեցաւ, կասեցնել գիտցաւ զմահ ինչպէս որ կարթագինեցւոյն ընթացքը յապաղեցուցած էր· իր 90 տարին լրացնելէն ետք միայն տեղի տուաւ մահու։ Հռովմ իր թատերաբեմից վրայ տեսաւ 104 տարեկան դերասանուհի մը եւ ուրիշ դերասանուհի մ'եւս որ 12 տարեկան հասակին դերասանութեան մը-

տած լինելով 100 տարի ետք ալ դարձեալ դերը կը կատարէր (կը ներկայացնէր)։ Ֆրանսացի կաքաւչուհի մը, որ Ամերիկացւոց անկախութեան պատերազմին առեն ի Միացեալ Նահանգս գաղթեց, մեռաւ 1867ին 111 տարեկան, չըլլապատեալ 100էն աւելի թոռներէ եւ թոռնորդիներէ։

Երկայնակեցութեան դիպաց ամենէն անսպասելի պարագայներու մէջ գտնուելով հանդերձ, ամենէն աւելի հետաքրքրականաց մին եղած է Մեթելեթեա հինաւուրց գինուորին կեանքը, որ 1792ին մեռաւ 112 տարեկան։ Սա իր 67 տարի տեւող գինուորական ընթացիկ մէջ 17 ճակատամարտներու մէջ գտնուեցաւ, բազում վէրքեր առաւ եւ ձին իր տակ սպաննուելէն ետք Ռուսերէն գերի բռնուեցաւ։ Արդէն երկու անգամ այրեցած էր, մինչ 1790ին այն է իր կեանց 110րդ տարին, դեռ երիտասարդ կնոջ մը հետ ամուսնացաւ։ Իր մահուանէն քիչ առաջ կրնար տակաւին երկու ժամ ճամբայ ընել իր ոտքին առնուլ երթալու համար։

Անգլիա՝ երկայնակեցութեան բազմաթիւ դէպքեր կ'ընծայէ։

Լֆինկամ անուն մէկն որ գեղջուկ ընտանիքէ մ'էր ծնած, եւ երկար տարիներ գինուոր եղած, յետոյ կարի խստամբեր աշխատութեամբ մը իր կեանքը պաճարելով հասաւ ի հասակ 144 ամաց,

առանց դողդղն ինչ տկարութեան եւ դրեթէ առանց իսկ հիւանդութեան ինչ ըլլալը գիտնալու։

Թովմաս Բառ ալ աւելի մեծ առաւելաչնորհութիւն մ'ունեցաւ։ Սա իր ձեռաց աշխատութեամբն ապրող ազքատ գեղջուկ մ'էր. սորա կեանքն իր առաջին 120 տարիներուն մէջ բնաւ մտնաւոր հանգամանք մը կրող բան մը չունեցաւ, յետ այդ 120 ամաց ամուսնացաւ երիտասարդ այրի կնոջ մը հետ զոր խիստ երջանիկ ըրաւ։ Իր բոլոր ոյժը պահած էր, տան բոլոր աշխատութիւնները ինքը կը կատարէր եւ մինչեւ իր 130րդ տարին չարունակ կալը ցորեն կը ծեծէր. եւ այսպէս երջանիկ ու մարդոցմէ անգիտացեալ՝ ապրեցաւ մինչեւ իր 150 տարին։ Բայց այն ատեն Սիւրբէյի կոմսն իր երկիրներն այցելած միջոցին գտաւ զանի եւ յիմար փառասիրութեամբ մ'ուզեց Լօնտրայի մէջ ի հանդէս ածել իր պատկառելի վարձակալը։ Հանեց զանիկայ իր խաղաղաւէտ խրճիթէն եւ մայրաքաղաքը տանիլ տուաւ փոքրիկ կառքով մը, որուն կ'ընկերանար նորա հարսանց մին ի ձի հեծած, եւ ճամբան ջերմունին զբօսցնելու պաշտօնն ունեցող խեղկատակ մ'եւս։

Կարդալոս Ա. ուզեց տեսնել իր թագաւորութեան մարդոց ամենէն երիցագոյնն եղող սոյն այս ծերունին. եւ ի ժամուն աւելի հաճոյական խօսք մը չ'գտնելով հարցուց անոր. «Ահա դու, կենաց գրեթէ անհաւանական եղող մէկ հասա-

կին ես հասած, բայց արդեօք ուրիշ մարդոցմէ աւելի ի՞նչ բան ըրած ես.» որուն խոնարհութեամբ պատասխանեց հարիւրամեայն. «Անոնցմէ աւելի երկար ատեն ապաչխարած եմ.» Թագաւորը մեծածախ խորտկօք մեծարել տուաւ քաջ մարդն, որ ինքզինքն իր սակաւապէտ ու խաղաղիկ սովորութիւնները փոխելու ստիպուած գըտնելով հիւանդացաւ եւ ընկճեցաւ, ոչ թէ ծերութենէ —ինչպէս որ մարմնոյն մէջ կատարուած ջնջութիւնն հաստատեց զայն— այլ յանմարսութենէ։

Եթէ նա կենաց մէջ ուրիշ մարդոցմէ աւելի բան մ'ալ ըրած չ'էր, իր մահուանէն ետք առարկայ եղաւ արտասովոր պատուոյ մը զոր բան մը չկրնար արդարացնել։ Թաղեցին զայն Ուէսթմինսթրի Աբբայարանին մէջ որ Անգլոյ իշխանաց եւ մեծ մարդոց թաղմանն է սահմանուած։ Սակայն նոյն առանձնաշնորհութիւնը չ'տրուեցաւ Հանրի Ձէնքինսի՝ որ 169 տարեկան մեռաւ 1743ին, բայց իրեն անուան կոթող մը կանգնուեցաւ հանդանակութեամբ։ Սոյն այս հրաշալի ծերունին իր 140 ամեայ հասակին մէջ դատաստանի մը վկայելու կոչուեր էր։ Իր կենաց ընթացից վերջերը ձկնորսութեամբ կը պարապէր եւ առանց տկարութեան ինչ ըլլալը գիտնալու մեռաւ։

Տոռաքամպէրկ Նորվեկիացին իբրեւ նաւու մանչ նաւ մը մտնելով մինչեւ իր 91րդ տարին արքունի նաւատորմիղին մէջ ծառայեց. 15 տա-

րիներ ալ իբրեւ բանտարկեալ Օսմանեան ցըռկանաւուց մէջ անցուընելով։ 111րդ տարին իւր Հանգստեան Թոչակն ընդունելով ամուսնացաւ 60 տարեկան կնոջ մը հետ, որ քանի մը տարիէն մեռաւ, այնպէս որ իւր 130րդ տարւոյն մէջ այլ եւս այրիութենէ ձանձրացած՝ քծնեցաւ մանկամարդ գեղկուհւոյ մը, որ չ'կրցաւ այսչափ հասունցած այր մ'առնելու որոշումը տալ։ Եւ Ցռաքամպէրկ ամուրի ծնալու հարկին հպատակեցաւ և գուցէ այս բանս իւր կեանքը համառօտեց։ 146 տարեկան մեռաւ Հիւսիսոց Ծերունին մականունամբ։ Սակայն սա ունեցաւ իւր հայրենակցաց մէջ երջանիկ մրցակից մը, եւ այս մարդս էր Ցովսէփ-Սիւրինկթօն, որ իւր 160 ամեայ հասակին մէջ իւր վախճանը մօտալուտ տեսնելով, իր չուրջը հաւաքեց իւր ընտանիքը· իւր երրորդ կինն որ դեռ երիտասարդ էր, իւր որդիքն որոց կրտսերն 9 տարեկան էր և անդրանիկը 103 տարեկան· խելքի կատարեալ լրջութեամբ իւր ինչքն որդւոցը մէջ բաժնեց, եւ հետեւեալ օրը ճրագի մը պէս մարեցաւ առանց տառապանքի։ Թէպետեւ հարիւրամեանք առ մեզ, Եւրոպիոյ հիւսիսակողմեան երկիրներուն եւ Ասիոյ ինչ ինչ մասերուն մէջ դտնուածներուն չափ բազմաթիւ չեն, սակայն կարելի է մեր մէջ ապրող երկայնակեացներու ալ երկայն ցանկ մը յօրինել։

Մէկ քանի օրինակ չհաւատր կը լինին անշուշտ։ Թուռ քաղաքն 1802ին ուներ հինաւուրց զօրական մը, ծնեալ ի 1698։ Սա 1716ին զինուորագրեալ լինելով, տակաւին իբրեւ սոսկական զինուոր կը շարունակէր իւր ծառայութիւնը, եւ մինչեւ երեք թագաւորաց ու հանրապետութեան ժամանակը յատաձգող կենաց ընթացից մէջ ընդունած էր չատ մը դնատակներ եւ ոչ սակաւ սուսերի հարուածներ, եւ այս պարագաներս չ'էին արգելուր զինքն խիստ քալառողջ ապրելէ։

1870ի Դեկտեմբեռուսիկ ցուցահանդիսին մէջ կը տեսնուէր նկարաթուղթ մը, յորում 255 անձինք մեծ աշխուժիւ եւ արագամտութեամբ նկարուած էին Պարոն տը Վալտէք անուն 106 տարեկան մէկու մը ձեռամբ։ Այն այս պնդակազմ ծերունիս մեռաւ 1875ին· սա իւր բոլոր ոյժը պահած էր եւ օրն անգամ մը Պուլվառներու վրայ պտոյտ կ'ընէր։ 1872ի Սեպտեմբերին Բրթի-Պիսէթռի մէջ մեռաւ Օսիօ անուն մէկը, որ վաղեմի նաւազ մը եւ վաղեմի զինուոր մ'էր եւ զոր միշտ ճանապարհորդող եւ արկածալից կեանք մը չ'արգիլեց 100 տարիէն 2 ալ եւս ապրելէ։

Երեսուն տարի կայ որ Ֆրանսայի Գանթալ գաւառը Ֆրանսական բանակին զօրաց երկցաղունին մեռնիլը տեսաւ։ Սա գտնուած էր Ֆոնթընուալի ճակատամարտին մէջ, յորում Սաքսի մարաջախտը մահամերձ վիճակի մէջ դեսպակաւ տարուած ատենը կ'ըսէր· «Բանն ապրիլը չէ, այլ յաղթանակաւ մեկնիլը»։ Տէլբէօշ, (այս էր ծերունի զօրականին անունը) իւր 120 ամեայ

հասակին մէջ քրիստոնեայ մը անձնապարծ վերուբերմամբ քաղաքակրթութեան ներկայացաւ զինուորագրութեան վիճակուելու համար. «վասն զի կ'ըսէր, պէտք է միշտ պատրաստ ըլլալ հայրենեաց համար, զի չ'գիտեմք ի՞նչ պիտի պատահի»: Քաղաքակրթութեան փոխանորդը գովելով հանդերձ սոյն պատկառելի թեկնածուին հայրենասիրութիւնը, յանձն չ'առաւ բռնականաբար թիւ մը տալ նմա որ իւր խոր ծերութեան մէջ միշտ երիտասարդ կը գտնուէր:

Երիտասարդութիւնն եւ ծերութիւնն իրօք իրարու հետ ճիշդ յարաբերութեան մը մէջ գտնուող երկու սահմանածայրեր են:

Ամէն օր կը տեսնեմք քառասնամեայ ծերեր եւ մեր անցից մէջ ամեն օր կը հանդիպիմք մարդոց, որք իրենց 80 ամեայ հասակին մէջ դեռ երիտասարդ են: Ուրիշ կողմանէ նկատելով, 100է եւել տարիք ունեցող հօր մը համար 60 կամ քիչ մը եւել տարիք ունեցող որդի մը տակաւին երիտասարդ կը համարուի: Օր մը Տառմանեաք կարդինալը խեղճ տան մը դրան առջեւ ծերունւոյ մը հանդիպեցաւ որ կուլար. նորա վշտին պատճառը հարցուց. «կուլամ, ըսաւ լացողը, հայրըս զիս ծեծից մեծ հօրս առջեւէն առանց բառնելու անցած ըլլալուս համար:» Արդ մեծ հայրը 123 տարեկան էր, հայրը 103 տարեկան եւ ինքը դեռահասակ յանցաւորն իր 82րդ տարին կը մտնէր:

1838ին Հօթ-կառօնի դատարանին մէջ 158 տարեկան մեռաւ Մառի-Բռիու անուն դերձակուհի մը, որ երջանկաբեր կանխատեսութեամբ մը իւր 68 տարեկան հասակին իւր բոլոր գոյքը ետ չառնելու պայմանաւ չահու դրած էր. փոխառուք 90 տարի չարունակ իրեն տարեկան եկամուտ մը վճարելու հարկադրուեցան. այնպէս որ 10,000 ֆրանքի դրամագլխոյ մը փոխարէն կէս միլիոնի մօտ գումար մը ներկայացնող ստակ վճարած էին, դիպուած տարեկան տոկոսներն իրրեւ դրամագլուխ:(1)

Թոյլ տուէք որ ձեզ պատմեմ Հունդարացի Պովէնի դէպքն ալ, որ 1750ին մեռաւ 172 տարեկան, որ խիստ ստուգուած է, թողլով այրի մը 164 տարեկան եւ անդրանիկ որդի մը 115 տարեկան. ահաւասիկ ստուգիւ մեծարոյ ընտանիք մը, որուն պետը նահապետաց վրայ նախանձելու բնաւ տեղի չ'ունէր. եւ ոսկեայն նա ալ տակաւին դեռահասակ կրնար համարուիլ բազդատմամբ Ռուս հինաւուրց զօրականի մը, որմե-

(1) 1878ին ի Ս. Յովակիմ [Վիէնեցուէլա] մեռաւ Պ. Պուռկօս 119 տարեկան, —1879ին օրիորդ տը Մոնթակիւ [Տօռտոնէք] անուն մէկը 100 տարեկան մեռած լինելով, իրրեւ յուղարկաւոր գերեզմանատուն կ'երթար իւր վարձակալուհեաց մին 104 տարեկան,— Պ. Լիւքաս երկրագործը մեռաւ 109 տարեկան:— Ռուսիոյ Ալնարեվ քաղաքին բնակիչներեն մին որ տակաւին խիստ կեցուստ է, 116 տարեկան հասակին է հասած և դեռ կ'ապրի: Պոկօթայի [Նոր-Կրընատա] բժշկաց միութիւն մը դեռ նոր ստուգեց թէ կայ 180 տարեկան անձ մը, որ իւր պարտէզն ինք կը մշակէ:

ռաւ 1825ին գրեթէ անհաւատալի, բայց միանգամայն եւ կարի վաւերական գոնուող հասակի մը մէջ, այն է 202 տարուան։ Երբէք իմացուած չէ թէ պատմական ժամանակաց մէջ ծերութեան այս ծայրագոյն սահմանէն անդին անցնողներ գոնուած ըլլան։ Սակայն այս օրինակը թէեւ միմիայն, պիտի ապացուցանէր թէ մարդոյ՝ ինչպէս նաեւ կատարելագոյն կենդանեաց կենաց բուն տեւողութիւնն ինչ ինչ բացառիկ պարագայից մէջ կրնայ կրկնուիլ· այնպէս որ մեր գոյութիւնն, որ մեր կազմաւորութեան օրինօք 100 տարի տեւելու սահմանուած կը թուի, կրնայ մինչեւ երկու դար յերկարաձգիլ։ Բայց եթէ մարդոյն կենաց գիտական հետազօտութիւնը թոյլ կուտայ մեզ հետեւցնել թէ, իւր բուն կեանքը պարտ էր մինչեւ 100 տարի տեւել միջին եղանակաւ մը, այդ թուոյն գոնէ կէսը հասնելու համար ալ տակաւին շատ բան կը պակսի։

Վիճակագրութիւնն այս նկատմամբ խիստ նուազ քաջալերիչ արդիւնքներ կը մատակարարէ մեզ։ Ի Ֆրանսա մարդոց միջին կեանքն, որ դարէ մ'ի վեր ղգալապէս աճելու վրայ է, մինչեւ 40 տարին չ'հասնիր· եւ բոլոր երկրի մարդոց կենաց միջինն, որքան կարելի եղած է ստուգել, 33 տարուոյ չափ է· նաեւ այս եւս կը հաստատեն թէ երկրի բնակչաց մէկ քառորդը 7րդ տարուան չը հասած կը մեռնի եւ կէսն 17րդ տարուան չ'հասած։

Բնական մահուց աղիւսակները վերլուծելով, դիւրաւ կը հասնի մարդ ամէն մէկ անհատի համար հաշուելով գտնելու այն հաւանական տարիքը, որ նոյն անհատը պիտի ապրի, իր անցուցած տարիքին համեմատ։

Ահա սոյն այս հաւանականութեան հաշուոյ վերայ հիմնուած են Թոնտեան(1) հասարութեան եւ կենաց ապահովագրութեան գործողութիւնները։

ՀԱՒԱՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ կ'ըսուի տարիներուն թիւը, զոր մարդ իր գոնուած հասակէն եառք կը յուսայ ապրիլ։ Ուրեմն պէտք չէ զայս եզր Միջին կեանքի եզրին հետ շփոթել։ Այս վերջինը զոր պահ մ'առաջ հաստատեցինք, Ֆրանսայի մէջ ամբողջ 40 տարին ալ չի հասնիր իւր բնակչաց բոլորին վրայ հաշիւ ընելով։ Բայց որովհետեւ մանուանդ մանկական հասակին մէջ մահուան դէպքերն աւելի բազմաթիւ են, անխափան իրենց կրդ տարին հասնող անհատից համար միջին կեանքը 48 տարին կ'անցնի։ Ընդհանուր մարդկութեան նկատմամբ, նորածին մանկան մը հաւանական կեանքը 7 տարի միայն է· քանզի այս չրջանէն եառք միեւնոյն օր ծնող մանկանց կէսը կը մեռնին։

---

[1] Տեսակ մը ընկերութիւն Թոնտին անուն հնարողին անուամբ, որոյ անդամք իրենց ողջութեանը տարիէ տարի որոշեալ մէկ մէկ տուրք կը վճարեն, եւ այս արդ գումարն ամբողջ դրամագլուխ մը կազմելով, վճարողին մահուանէն յետոյ մինչեւ ասհմանեալ ժամանակ մը, տարիէ տարի նորա ընտանեաց կը բաշխուի։ Ր. Թ.

Ֆրանսայի բոլոր բնակչաց հաւանական կեանք յետագայ աղիւսակին մէջ ներկայացուցած է։

Ի հասակի	3	ամաց	հնդկ. կեանք	48,27 տարի
»	10	»	» »	46,83 »
»	20	»	» »	40,00 »
»	30	»	» »	34,00 »
»	40	»	» »	27,48 »
»	50	»	» »	23,89 »
»	60	»	» »	14,25 »
»	70	»	» »	8,64 »
»	80	»	» »	4,69 »
»	90	»	» »	1.77 »

Այս աղիւսակը 90 տարուոյն վրայ կանգ կ'առնու, վասն զի հարիւրամեանք խիստ հազուագիւտ բացառութիւն մը կը կազմեն։

Սակայն մարդ հաշիւ ընելով կրնայ դատել թէ միլիոն մ'անհատից 207ը պիտի ապրին 100 տարի. 16ը մինչեւ 105 պիտի հասնին։ Սակայն պէտք դիտնանք թէ, այս թիւերը ընդհանրական միջին մը միայն կը ցուցնեն, եւ թէ այդ արդիւնք դաւառէ դաւառ կը տարբերին իրարմէ, կլիմայի, սննդեան, բարուց, բարեկեցութեան եւ բարոյականութեան պայմանաց հետեւանօք։

Մեր ստուգած թուանշաններէն կարեւոր ճշմարտութիւն մը կը ծագի, եւ այն ալ սա է թէ մարդկութիւնն իր ապրելու կերպովը մեծապէս կը հաստատէ, բնութեան իրեն համար դրած կենաց տեւողութեան օրինական բուն սահմանը, եւ թէ այսօր ալ ամենէն քաղաքակրթեալ երկիրներու մէջ անգամ, իբրեւ խլատ մը, իբրեւ ուսում մը պարտիմք կրկնել Սենեկայի սա խօսքը թէ, «Մարդ չ'մեռնիր, այլ ինքզինքը կը սպանէ»։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱՑՄԱՆ ԱՂԲԻՒՐԸ

Գոյութեան պայմաններն այնպիսի կերպով մը կանոնաւորուած են մարդուն համար, որ լոկ ապրելու իրողութիւնն ինքնին առանձինն կը մատակարարէ նմա բնաղդական գոհունակութիւն մը, բոլորովին անկախ այն հաճոյքներէն, երջանկութիւններէն եւ վայելքներէն, որոց առաւել կամ նուազ մասնակցելու Թոյլ կուտան իրեն մասնաւոր պարագայք։ Նոյն իսկ անոնք որոնք ամենէն աւելի վշտակրեաց են եւ որոնք կամաւ իրենց բաղդին դէմ տրտունջ կը բառնան, կը նմանին առակին մէջ յիշուած վայտահարին, որ զմահ՝ իւր ծերացեալ հասակին թշուառութեանցը վերջ տալու կոչած լինելով, նորա տարաժամ երեւման առջեւ կը դողայ, եւ անոր կ'ազաչէ որ բեռն իւր տակար ուսոց վերայ բառնալու օգնէ իրեն։

Կենաց այս բնաղդական սէրն էր, որ ամէն երկրաց եւ ամէն ժամանակաց մէջ խորհողներուն՝ կենաց սովորական սահմանն անդրադարձ եւս յերկարաձգելու բաղձանաց առաջնորդեց բնականաբար։ Որովհետեւ իրենց կը պակսէին դիտնարար սկզբունք, թոյլ տուին որ ցիրեներ ընդքարշ վարեն մտացածին կեղծիք երեւակայութեան, յորում կը տիրէին նոյն տեղերուն եւ նոյն ժամանակին յատուկ եղող ընդհանուր դադափարք։ Խնամով ի խնդիր լինել երկար ապրելու գայտնեաց, մարմնոյն մաշումն յապաղեցնելու կամ ծերերը նորէն երիտասարդացնելու միջոցները որոնել. ահա՛ ասոնք եղան սիրելի երազներն այն մարդոց որք իրենց իմաստութեամբն ու գիտութեամբն ինքզինքնին խուժանին վստահութեանը կը յանձնարարէին։ Ցետոյ խաբեբայ բժիշկներ երկար ապրելու բաղձանքը շահագործեցին։ Գտան սոքա դիւրահաւան խուժան մը, որոնց դիւրահաւատութիւնն անբացատրելի պիտի ծնաը եթէ չ'ըլլիեր այն՝ գերբնական բաներու սէրն, զոր բնութեան հրաշալիք կ'աղդեն մարդուս, եւ այն բնազդմանէն որ կը մղէ զմեզ պահպանել մեր գոյութիւնը. բնազդումՙ ընդ որում կապեալ է ի մեզ գիտակից երջանկութիւն մը, որոյ տարերք ի մի միայն բառ կը բովանդակին որ է՝ ապրիլ։

Հին Լատինք, որ զերկին եւ զերկիր մտացածին աստուածովք կը լնուին, եւ որք Արիական

ազգերէն փոխ առնուած բանաստեղծական հրաշավէպներէ կ'ախորժէին, մարդուս համար կենաց յանսահմանս յերկարաձգումՙ մը կ'երեւակայէին, գերբնական միջամտութեամբ մը հնարաւորուած պարբերական վերամանկութեան մը շնորհիւ։ Այսպէս դիցաբանութիւնը մեզ կը պատմէ թէ, Յուվենթա հաւերժահարսնը Արամազդէն աղբիւրի մը փոխակերպուեցաւ, որում Արամազդ զօրութիւն տուաւ նորա մէջ լուացուողները վերամանկացնելու։ Սոյն այս առասպելն այլ եւ այլ ձեւեր առաւ Լատին քաղաքակրթութիւնը ժառանգող այլ եւ այլ ժողովրդոց մէջ, և միջին դարու մէջ Ֆրանսացիք ալ երիտասարդութեան աղբեր հրաշավէպն ունեցան, որուն չուրերն առողջութիւն, կորով եւ երիտասարդութիւն կուտային անոնց՝ որք անկէ խմելու կամ անոր մէջ մխրճելու բարերաղդութիւնն ունենային։

Ամէն մարդ կը պնդէը այս բարերար աղբեր գոյութեանը վրայ. բայց անոր պահուած տեղւոյն նկատմամբ կարծիքները միաբանելէ շատ հեռու կը դտնուէին. ամենէն լաւ տեղեկացածները կը հաւաստէին թէ Նեղոսէն կամ Երկրաւոր դրախտէն կուգար այն։

Մեծն Աղեքսանդր՝ յունական հրաշավիպի մը հաւատք ընծայելով, գնաց երիտասարդութեան աղբիւրը Հնդկաստանի մէջ փնտռելոյ։ Ցետ գիւտին Ամերիկայի, յորում Գոլոմպոս ղերկրաւոր

դրախտը գտնել կը յուսար, վասն զի Ասիոյ ցամաքին մօտեցած կը կարծէր, Սօթօի նաւապետն ալ երիտասարդութեան աղբերն ի խնդիր Ֆլորիտա գնաց · գտաւ անդ անբաւ գետիններ, գետեր, ջրի ակներ, աղբիւրներ · բայց ոչ ուրեք գտաւ մարդկութեան բնական տենչանքը գոհ ընելու համար, բանաստեղծներէն հնարուած յաւիտենական երիտասարդութեան ջուրը։

Մինչեւ գարու աստեղաբաշխք, որք մարդոց բախտն աստեղաց մէջ կարդալ կը յաւակնէին, կ'ադդարարէին թէ երկնց հաշիւներով յաղողած էին, երկնց ծառայութիւնը վարձատրել կրնալու չափ հարուստ գտնուող յաճախորդաց մահն յանասահմանս յամեցնելու։ Ասոնք յաղողած էին հաւատացնել ոչ միայն տգէտ խուժանին, այլ եւ գիտուններուն, վիլլիսոփաներուն և իշխաններուն թէ էակ մը երկրիս որ կէտին վրայ որ ծնած է, երկնից մէջ նոյն կէտին հանդէպ գտնուող մէն մի մոլորակ, մէն մի համաստեղութիւն կ'ազդէ նոյն էակին կենաց վրայ, թէ աստղերն են որ կենաց բոլոր դիպուածները կը տնօրինեն, եւ թէ բարի դէպքերն ստուգելու համար եւ չար դիպաց դէմ ինքզինքնիս պաշտպանելու համար անոնց ընթացքը գիտնալ բաւական է։

Եւ որովհետեւ քարերն ու մետաղներն ևս նըմանօրինակ ազդեցութիւն մը կը կրեն նոյն աստղերէն, ուստի երեւակայուեցան անոնց վրայ գրուած կամ ձեւադրուած կղպարիներ (համայիլ)

և բժժանքներ կամ յուռուներ (թըլըսըմ) որք զկրողն ի հիւանդութենէ կը պահպանէին, և անոր երջանկութենն ու հարստութեանը կ'երաշխաւորէին։ Ցետոյ յօրինուեցան բախտագուշակ աղիւսակներ կամ բախտէն ճակատագրականապէս երջանիկ կամ ապերջանիկ ըլլալու սահմանուած օրերու ցուցակներ։ ըստ այսմ, վախնալու էր մարդ լուսնական ամսոյ 4րդ 5րդ 6րդ 8րդ եւ 10րդ օրերէն, և Մարտ ամսոյ 18ին, Օգոստոսի 1ին եւ Սեպտեմբերի 4ին բնաւ կարեւոր բանի մը ձեռնարկելու չէր։

Այսօր մեք այդպիսի անտեղութենէ վրայ կը ծիծաղիմք, սակայն այն ժամանակի ամենէն լուրջ մարդիկն անդամ զգոնք իրենք բարձր գիտութեան մը բացատրութիւնները կը նկատէին. եւ մեր օրերն ալ մինչ չ'ե՞մք տեսներ կարի խոհական անձեր, որք կը հաւատան թէ ինչ ինչ պատուական դոհարք երջանկարեր են, թէ ազամանի մը թափիլը չարագուշակ նշան մ'է, և թէ անխոհեմութիւն է ամսոյն 13ին կամ ուրբաթ օրը ճամբայ ելնելը։

Ուրեմն չատ չ'ծիծաղիմք մինչեւ գարու աստեղաբաշխից եւ նոյն ժամանակի մարդոց դիւրահաւանութենէն վրայ, զոր նոյն աստեղաբաշխք անոնց մտացը մէջ ծնուցին զայն չահագործելու համար։ Բայց յայսմանէ, նոցա երկնից վրայ ըրած հետազօտութենէն ծնաւ այժմեան աստեղագիտութիւնն, ինչպէս որ արդի տարրալուծու-

թիւնն ալ նոցա նախանձորդներէն, նախկին քիմիագէտներէն (քիմեակիր) դիղուած խառնակոյտէն է բղխած։

Այդ նախնի քիմիագէտք ալ ունէին երազ մը, մեծատիպար մը, որով կը կարծէին ընդհանուր մեծ գաղտնեաց խորը թափանցել եւ անով բոլոր այն բանն որ ամեն ժամանակ մարդոց փառասիրութեան առարկայն է եղած, այն է հարստութիւնը իբրեւ գործի բարօրութեան եւ երկայնակեցութեան, որ կը տրուի մեզ՝ նախախնամութեան կենաց մէջ դրած բոլոր հաճելի բաներուն համն առնելու համար։ Ուրեմն հասարակ մետաղներն ոսկիի փոխել եւ երկայն կենաց էլիքսիրը գտնել կը յուսային։

Բառասէլ վիշտասանեքորդ դարու ամենամեծ գիտունը, մեծ եռանդով անձնատուր եղաւ այս այս եղկելուաքաղի հետազօտութեան, կեանքը 600էն մինչեւ 1000 տարի յերկարաձգելու միջոցը գտած լինել կարծեց, միջոց մը որ ինքն հիւանդանոցի մը մէջ 48 տարեկան մեռնելէ չարգիլեց։ Ֆրանսուա Պագօն, որ գիտութեան մէջ Բառասէլսէն չատ աւելի յառաջացած էր, ինքն ալ հաւատար եռանդով յառաջ վարեց կեանքը գրեթէ յանսահման յերկարաձգելու եղկելուաքաղին հետազօտութիւնը, եւ անոր գաղտնիքը գտած ըլլալ կարծեց ոսկւոյ հեղուկին մէջ։

Ֆր. դարուն մէջ, գիտունք այդպիսի սխալանաց վերագարձին առաջքն առնելու չափ յառաջ-

դիմութիւն ըրած էին։ Բայց ժամանակին նոր գիւտերը, հրաշալորէն սերը կը գրգռէին. այնպէս որ խաբեբայ գիտուններըը տակաւին բառական դեղեցիկ խաղեր կը խաղային, այս պարագաներէն օգուտ քաղելու և խաբելու համար հասարակութիւնն, որուն միամտութիւնը կը չահագործէին։ Ասոնց կարգէն էին Սէն-Ժերմէն կոմսն եւ Գալիոսթրօ։ Առաջինն արկածալից կեանք մ'անցուներէն յետոյ փարիզ եկաւ, տարօրինակ զեղխութիւն մ'երեւցուց, գիտցաւ օգուտ քաղել իր ունեցած գիտութենէն ու հաճոյարար տաղանդներէն եւ կ'ըբօսնուր խաբեբայով այն բարձր ընկերութիւնն՝ որուն գինքն եւս ընդունել տալու միջոցը գտեր էր։ Շատ մարդիկ կը կարծէին թէ երկար ապրելու դաղտնիք մը գիտէ, եւ թէ երեք չորս դարերէ ի վեր կ'ապրի. կային եւս ոմանք որ կ'ըսէին թէ ճանչած էր զՔրիստոս Փրիստոս։

Ազնուականութեան բարձր դասուն պատկանող տիկին մը, օր մը գնաց տալչեց Սէր-Ժերմէնի որ տարիքներուն գործած ջնասը դարմանելու գաղտնիքն իրեն տայ։ Կոմսը խորհրդաւոր վարմունքներ ձեռք առաւ, երկար ատեն իրեն աղաչել տուաւ. վերջապէս մեծազգի տիկնոջը թախանձանաց դիմանալ կերեւցնելով, հաւանեցաւ անգոյն հեղուկով մը լի սրուակիկ մը տալ իրեն, յորմէ տարին անգամ մը մէկ քանի կաթիլ ևեթ պիտի առնոյր, ժամանակին աղդեցութեանց ա-

ուշքն առնելու եւ իր հասակին մատաղութիւնը պահելու համար։ Սոյն տիկնոջ մէկ սիրելի նաժիշտն, որ յիսունն անցուցած էր, օր մը փոքր ինչ տկարացած լինելով, սխալմամբ բժշկին իրեն համար պատուիրած դեղովն տեղ խմեց Սէն-Ժէրմէնի տուած չիշին պարունակութիւնը, եւ քիչ առենէն խոր քնով մը քնացաւ։ Հազիւ թէ կ'արթննայ, տիկնոջմէն կը կանչուի եւ նորա հրամանն կատարել կը փութայ։ բայց մեծ տիկինն անոր կը հարցնէ։ դու ո՞վ ես, ինչո՞ւ ուրիշի մը տեղ դու կուգաս։ նաժիշտը զարմացած կը բողոքէ, թէ ինք նորա իսկ իր կանչածն է։ բայց տիկինը զանի վրնտել կուտայ ըսելով, «իմ նաժիշտս յիսուն տարեկան է։ դու քսան տարեկան հազիւ կաս։ Թո՛ղ այդ խեղկատակութիւնն եւ ուղած նաժիշտս ղրկէ։» Նաժիշտը խոստովանեցաւ թէ ինքը խմեր էր Սէն-Ժերմէնի տուած հեղուկն, և անշուշտ այդ հրաշքն այն հեղուկն էր գործած։

Այս պատմութիւնը բոլոր Փարիզի մէջ հրատարակուեցաւ, եւ այն առեն մարդիկ ամեն առենէ աւելի հաւատացին հրաշագործ կարողութեան խորհրդանիշին, որ ի բոլոր սըրտէ կը ծիծաղէր իւր խաբէութեան յաջողման վրայ։

Մեծադումար դրամագլխոյ մը միջոցաւ, ծերութեան թեւակոխող նաժշտին տեղ, նորա հիւանդ ձեւացած առեն մանկամարդ աղջիկ մը դնել տուէը էր, որպէս զի հրաշք մը կեղծէ, եւ

այնու հասարակաց ապշութիւնն առաւել եւս աճեցնէ։

Աւելի ճարտար գտնուեցաւ Գալիօսթռօ, որ լնգղլինք իբրեւ մոգ մը, կախարդ մը, գուշակ մը և գրեթէ անմահ մը ճանչցնելու յաջողեցաւ։ Սա եւս ունէր երկայնակեցութեան էլիքսիր մը (ոգեղէն բաղադրութիւն), զոր փարիզու աղնուական դասն իրարու ձեռնէ յափշտակել կը ջանար, և ինքն ալ իւր հռչակաւոր նախորդաց պէս այն էլիքսիրին մէջ ոսկւոյ լուծուածք մը կը խառնէր։ Սակայն կ'երեւի թէ, ինքն սքանչելիք գործելու տաւրքը չ'ունեցաւ, եւ իւր էլիքսերը ո՛չ հիւանդաց բժշկութիւն պատճառեց, ո՛չ ծերոց վերամանկութիւն։

Աւելի բարեբաղդ եղաւ իւր ժամանակակից Պուվար բժիշկը։ սա օր մը կանչուելով սեղանաւորէ մ'որոյ արուեստակից նորա հիւանդութեան լինչ ըլլալը չէին կարողացեր գիտնալ, հասկըցաւ թէ իր բոլոր ցաւերուն պատճառն էր մոտալուտ կործանման մ'երկիւղը, և ոսկեխառն էլիքսերին տեղ,—որ իր հիւանդին ցաւերը պիտի չ'կրնար ամոքել— իբրեւ դեղագիր 30,000 ոսկւոյ դրամատոմս մը ձգեց, որ հիւանդին արմատական բուժում մը տուաւ։ Այս անգամ յիրաւի յաջողեցաւ ոսկին, բայց նորա գործածութեան եղանակին եւ մանաւանդ դեղաչափը հին քիմիագէտներուն սահմանածէն մեծապէս կը տարբերէին։ Ասոնք կը յենուին միմիայն պատ-

մական իրողութեան մը, որ միանգամայն վաւերական ալ էր եւ զոր յառաջ բերաւ Ռօճէր Պագօն, համանունն Ֆրանսուա Պագոնի, յորմէ չատ առաջ կ՛ապրէր։ Սա իւր «Ճաշագիս արուեստի եւ բնութեան» ճառին մէջ իրրեւ օրինակ ոսկեղէ իսկիրին ազգեցութեանց, ի մէջ կը բերէր զկոմսուհին Տէսմոնթ, որ 110 ամեայ հասակին հասած լինելով երեք անգամ ակռաններուն եւ երկու անգամ մազերուն նորոգումը տեսաւ։ Այսու ամենայնիւ սորա այս մանկական վերամանկութիւնը ոչ երիտասարդացման ջրոյն պէտք է վերագրել, ոչ ալ ոսկեղէ իսկիրին։

Այդպիսի մանկական վերամանկութիւն մը յետոյ բաւական բազմաթիւ օրինակներով ստուգուած է։ Տր. Բիւռանի հաւք (մեծ հայր) 65 տարեկան հասակին զգաց որ իւր աչաց տեսութիւնն աստիճանաբար կը նուազէր, և 80 ամեայ հասակին մէջ այլ եւս չէր կրնար կարդալ։ Բայց ապա նոյն գործարանը առ սակաւ սակաւ վերստին այժ առաւ. այնչափ որ իւր մահուան ատենը այն է 15 տարի ետք, առանց ակնոցի օգնութեան ամենէն մանրագիր նշանագրերը դիւրութեամբ կը կարդար։

Ճանչուած են նաեւ ուրիշ բազմաթիւ այդպիսի դիպուածք, որք վերի պատմուածէն նուազ վաւերական չեն։ Կարի զառամեալ ծերութեան մը մէջ ճաղատ գլուխներ մազերով վերստին ծածկուած կամ ճերմակ մազերը վերստին իրենց նախ-

նական գոյնը առած են։ Ատամունքնին կորուսած ծերոց մէջ եւս տեսնուած են այնպիսիք, որոնց 70ամեայ կամ 80 տարուան հասակներնուն մէջ, իրենց ատամունք վերաբուսած են։

Անգղիացի հռչակաւոր կռէյվ բժիշկն առաջ կը բերէ կին մը, որ 110 տարուան հասակին նոր ատամունք ունեցաւ, եւ որուն սպիտակ գլուխը սեւ մազերով ծածկուեցաւ. եւ մարդ մը, որոյ ատամունք վերստին բուսան իր 117 տարեկան հասակին մէջ։ Իսկ Տէսմոնթ կոմսուհւոյն գալով, նա ըստ Պագօնի պատմութեան, երեք անգամ կորոյս եւ վերստին գտաւ իւր ակռաները եւ երկու անգամ ալ իւր գլխոյն առատ սեւ մազերով ծածկուիլը տեսաւ, եւ ծերութեան տրկարութենէն ազատ մինչեւ 182րդ տարին հասաւ։

Ուրեմն, եթէ մարդիկ վերամանկանալու կամ տարիներուն ազգեցութիւնը չեզոքացնելու նկատմամբ բնաւ գաղտնիք մը չ՛են գտած, ինչ ինչ դիպաց մէջ բնութիւնը կ՛արդիւնաւորէ մանկական վերանորոգում մը, տեսակ մը վերամանկութիւն, որպէս թէ վերստին մանելու համար իրաց կարգի մը մէջ որմէ դինքը խոտորեցուցեր էին, եւ վերըստին դառնալու համար գոյացութեան մը ընդհանատին յորմէ այլասերեցանք։ Այս բանիս մէջ իրաւ մ՛եւ քաջալեր մը միանգամայն կը գտնուին։ Մեր կազմութեան օրէնքներն ուսանելով եւ ամեն օր աչքերնուս առջեւ անցած բաները վերլուծելով է որ ըստ կարելւոյն պիտի ի-

բազմութեամբ մինչեւ դարու երեսունեւհինգերուն եւ վերջին դարու խարդախներուն պատիւ խոստումները։ Ասոնցմէ մին, Վիլլար անուն անձը, մարդկային տկարութիւնը քաջ ընելով, մեծ հարստութիւն մը դիզելու եւ իր խոստման գոնէ մէկ մասը հաստատելու միջոցը գտաւ։

Համբաւ մը հանեց ջուր աւելի հոչակելու եւ աւելի մեծարոյ ընելու եղանակ մը, թէ՝ իբր 100 տարեկանէն աւելի մէկ հօրեղբայրն իրեն յայտներ էր գաղտնի ջուր մը, որ ջուր ինչ ինչ որոշ եղանակաւ գործածողներուն կեանքը կարող էր մեծապէս յերկարաձգել։

Սկսաւ այդ իբր սեպհական դեղին չիչը 6 ֆրանքի ծախել. շատ մ՚անձինք դեղոյն գործածութեամբ ինքզինքնին խիստ լաւ վիճակի մէջ զգացին։ Ցաջողութիւնն օր քան զօր աւելի շահաբեր եղաւ և ամէն ոք անոր հիանալի արդիւնոյ փորձն առնուլ ուզեց։ Վիլլար մեծ վոյթ կ՚ընէր ամէնուն ալ մանաւորապէս ըսելու, թէ բաղձացեալ արդիւնքը ձեռք բերելու համար պէտք է անօթի փորով առնուլ ջուրն և մէն մի չափն առնելէ եաք, բացարձակ ժուժկալութիւն պահել։ Այն որ իր պատուիրանոյ երկրորդականը կը թուէր, իրօք գլխաւորն էր։ Ընչին պարունակութիւնը պարզապէս Սէն գետին ջուրն էր, որոյ գործածութիւնն անվիճելի ծառայութիւններ մատոյց, վասն զի իբր յաճախորդք առողջաբանութեան օրինոյ հետեւելու ստիպուած կը գտնուէին, և այս պարագայս ալ իբրեւ՝ կարելի եղածին չափ ուշ ծերանալու և գծերութիւնն մինչև մարդկային կենաց բնական սահմանը յերկարաձգելու միակ միջոցն էր։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵՆԱՑ ՄԷՋ ԿԱՏԱՐԱԾ ԴԵՐԸ

Մարդ գիտութեան տենչացող է. բնութեան իբր բոլորտիքը սիրած պարգեւաց վայելիւք չը չատանալով, անդադար կը հարցափորձէ զայն, որպէս զի իբր զգայարանաց աղդող բոլոր բաներուն բազադրութիւնը, կատարած դերն ու ինչ բանի սահմանուած լինելին ուսանի։ Իր այս օգտակար հետաքրքրութիւնը զինքն իր բնական աշխարհին կ՚ընտելացնէ։ Նա կշռած չափած է երկիրը՝ աստղերը, երկրագնտին պատմութիւնը վերակազմած է, նորա նիւթերը լուծած, յանհունս վոքր բաներու մէջ կենաց սկիզբը գտած, և աստեղաց մակերեւութին վրայ այրող նիւթերը նկարագրած է։

Գիտութեանց շատ մը ճիւղերուն մէջ, իր հպատոյն կարողութեան համար հաստատուած սահմանագծերին հպիլ կը թուի. նա քանի մը

աչխարհաց մէջ իւր տէրութեան սահմանն լի բովանդակ ստացած է, երկրագործութեան եւ ձեռարուեստից զարդացմամբ։ Իւր միտքը կ'ընդդրկէ եւ կը հասկնայ բովանդակ տիեզերքը· սակայն զարմանալին այն է որ իր ամենէն քիչ հասկըցած, ամենէն նուազ գիտնալու պարապած բանը նոյն իսկ ինքն է։ Սակայն Եգիպտոսի եւ Ծուռնաստանի իմաստունք առաջուց զգացած էին զայս ճշմարտութիւն, թէ մարդկութեան մէջ կատարելի ամէն յառաջդիմութիւն, մարդոյն ուսմանէն պարտի սկիզբն առնուլ, ուստի եւ զմարդկութիւնն որոշակի ինքզինքը ճանչելու կը հրաւիրէին։

Նախնիք այս վարդապետութեան իմաստը չը հասկցան· արդի ժամանակիս ալ «Մանի՛ր զքեզ՝ նախնեաց չափ անհոգութեան է մատնած, և Պօսիւէ իրաւունք ունէր երբ կ'ըսէր, թէ «Մարդուն ամենէն անհրաժեշտ գիտութիւնն է ինքզինքը ճանչնալ։ Այս գիտութիւնս որչափ աւելի անհրաժեշտ, նոյնչափ աւելի դեղեցիկ եւ հաճելուագիտ է։»

Եւ մեր օրերն իսկ բաց ի անոնցմէ, զորս իրենց արուեստը կազմախօսական եւ բնախօսական ուսմանց կը բռնադատէ, մարդիկ ինքզինքնին չ'ուզեն ճանչնալ եւ ճանչնալու ալ ետեւէ չ'ուզեր ըլլալ։ Եւ որ առաւելն է, անոր օգտակարութիւնը մոքերնին իսկ չ'ուզեր անցնիլ։ Կենաց պայմանները ինչ ալ որ ըլլան, մարդոյն՝ ինքզինքն, իր

մարմինն, իր հոգին ուսումնասիրելն, իրեն համար դոհունակութեան, յառաջդիմութեան, բարեկեցութեան եւ կատարելագործման աղբիւր մ'է։

Օգտակար եւ չահաբեր է այն անոնց՝ որք բնութեան կամայ համեմատ կ'ապրին, իրենց իրական պիտոյից գոհացումը երկրի արդիւնքներէն եւեթ խնդրելով· եւ ինչ չափով որ մարդոյ ընկերական խառնութիւնը դոյութեան բուն պայմաններէն հեռանալով՝ քաղաքակրթեալ կենաց բոլորովին առանձինն պայմաններուն մէջ կը մտնեն, նոյն համեմատութեամբ մարդոյն կենաց եւ նորա բնութեան օրինաց ծանօթութիւնն ալ հետզհետէ աւելի անհրաժեշտ կը լինի։ Քաղաքակրթութիւնը մինչեւ որոշ աստիճան մը յառաջ մղուելով յայտնապէս մարդոյն նախախնամական ճակատագրոյն սահմանին մէջ կը մտնէ։ Բայց քաղաքակրթեալ մարդն, նեւթական կեանքն աւելի հեշտին եւ աւելի հաճոյական ընծայելու, իր իմացական կենաց դաշտն առաւել ընդարձակելու համար՝ իր իմացականութիւնը դործածելու առեն, որպէս զի կարենայ իւր նոր ու մասամբ չինած կեանքն իւր կազմաւորմանէն առաջ դոյ եղող օրինաց պատշաճեցնել, իւր անձնական հեռատեսութեամբ ստացած գիտութեան եւ իւր խելամտութեան մատակարարած հնարքներն եւս պարտի գործածել, եթէ իւր բնութեան եւ արդի վիճակին մէջ անչուշտ տեղի ունենալիք մա-

հաբեր անհամաձայնութեան մը վտանգին չ'ուզեր բաղխիլ։

Աւելին ըսեմք, քաղաքակրթութեանց փորձերն ամէն ժողովրդոց մէջ, պատմութեան առաջին ժամանակներէն սկսեալ մինչեւ մեր օրերը մարդկութեան զարգացման մէջ ոչ այլ. ինչ կազմակերպեցին, բայց եթէ յարափոփոխ փորձերու շարք մը, յորմէ պիտի ելնէ ընկերական կառավարութիւն մը, որուն ինչ աստիճան կատարելութեան հասնելիքը դրեթէ չ'ենք կրնար այժմէն դուշակել։

Բայց մենք որ յուշմունքներով, վտանգաւոր փորձերով, անխոհեմ ոեռնձանքներով, թիւրեալ կիրքերով, թերակատար առաքինութիւններով եւ տարօրինակ մոլութիւններով լի կ'ապրիմք, մարդկութեան զարգացման այս սաղմնական ժամանակամիջոցին մէջ, բոլորովին բացառիկ պարագաներու մէջ եմք զետեղուած. մեր քաղաքականացման աստիճանը զմեզ գոյութեան բոլորովին առանձնական պայմաններու կ'ենթարկէ. այնպէս որ եթէ նոյն պայմանաց ազդեցութեան անձնատուր լինէինք, շուտով մեր յառաջդիմութիւն կոչած բանին զոհերը պիտի ըլլայինք. անվրէպ եղանակ մը պիտի ոակարանայինք, պիտի ծիւրէինք եւ քաղաքակրթութեան ձեռօք պիտի ըսպանուէինք։

Ուրեմն պէտք է հակառակ վարուիմք այս աւերման պատճառին, որ մեր նախնական վիճակէն հեռանալնուս չափով կ'աճի ու կը բարգաւաճի. դեղը ցաւին քով դրուած է եւ մեզ՝ զայն գործածելն եւեթ կը մնայ։

Մեր բնութեան, մեր կազմաւորման, բնական եւ բարոյական օրինաց, եւ մարդոյն բնութեան միջեւ դոյ եղող համեմատութեանց ուսումը, մեզ անվրէպ պիտի ուսուցանէ այն միջոցներն, որովք կարենամք զմեզ լաւագոյնս պատչաճեցնել մեր կենաց հարկաւոր եղող պարագայից, որոց մէջ ապրելու կոչուած եմք. եւ այս բանիս համար առաջին կարեւոր կէտն է որ ինքզինքնիս ճանչնամք. բարեբաղդաբար ասոր համար ալ խորհրդածութեանց պէտք չ'ունիմք։

Կը յուսամ թէ պիտի կրնամ ասոր համար պէտք եղած անհրաժեշտ ծանօթութիւններն աւանդել ձեզ ընտանեկան խօսակցութեան մը բառերով։ Այդ ծանօթութիւններէն այն ամենքը զորս իւրաքանչիւր անհատ պարտի գիտնալ, կըրնայ բացատրուիլ պարզ ղրուցատրութեան մը մէջ։

Կը յիշէք թերեւս թէ, մենք սահմանեցինք զմարդ, «իմացականութիւն մը ի գործարանայ ոպատարկեալ.» Ցեսանք թէ մարմնոյ գործարանք այնպէս մը ստեղծուած են, որ կարենան որոշեալ ժամանակ մը, դիտցուք թէ դար մը իրենց պաշտօնը վարել, եթէ բնութեան օրինաց հակառակ չ'վարուիմք։ Այդ քաղաքակրթեալ

կեանքը, այն՝ զոր մեք կը վարենք, միշտ զձեզ բնական կեանքէն խոտորեցուներու կը ձգտի։ Ուստի տեղի ունենք այս աղետաբեր ազդեցութիւնս կարելի եղածին չափ թերթեւցնել կրցող միջոցաց համախմբութիւնը հետազօտելու, որպէս զի կարենանք հաստատուն պահել զառողջութիւն, եւ եթէ խանգարուած է վերահաստատել, եւ մեր կեանքը յերկարաձգել ընդդէմ այն պատճառաց որք մեզ կանխահաս մահ մը պատրաստելու կը դործակցին։ Այս հնարից համախմբութիւնը կը կազմէ զայն դիտութիւն որ Առողջաբանութիւն կը կոչուի, այսինքն՝ առողջաբանութեան սկզբունքները դործնական վիճակի մը մէջ դնելու արուեստը կամ դիտութիւնը։ Որովհետեւ մարդ ոչ սոսկ կենդանի մ'է եւ ոչ զուտ հոգի մը, ոչ կապիկ մ'է եւ ոչ հրեշտակ մը, որովհետեւ նորա հոգին ու մարմինը միացած են կապերով, որք մահուամբ միայն կ'անհետին, ուստի յորչափ մեր կեանքը կը տեւէ, մեր անձին այս երկու մասերն անլուծանելի կերպով մը ընկերացած կը ծնան, վերջինն առաջնոյն իրեւ միջնորդ՝ իբրեւ դործի՝ իբրեւ առժամանակեայ բնակարան ծառայելով։ Կեանքը յ'այն վայր միայն է կատարեալ՝ ճշդրիտ՝ կանոնաւոր, յ'որչափ այս երկու ընկերք քալ կը վիճաբանին, կամ սանկ ըսեմք, յ'որչափ նոքա բնազդապէս հատարակաց բարւոյն ի նպաստ կը դործեն։

Սովորական պարագաներու մէջ, մարմինն իմա-

նալու չէ թէ հոգւոյն կը հնազանդի, եւ հոգին յոր մարմնոյ զգայարանք տպաւորութիւններ կը վոխանցեն, զանոնք այնպէս պարտի ընդունիլ որպէս թէ ինքնաբերաբար հոն եկած լինէին։

Երբ պաշտօնավարութեանց այս ներդաշնակութիւնն անթերի է, մարմինն ինքնաբերաբար կը կատարէ զուտ կենդանական եղող բոլոր դործողութիւնները եւ հոգւոյն կամաւոր թելադրութեանց ամենէն վոքրն ալ պատրաստ է ընդունիլ, մինչ հոգին մարմնաճեղեակական կենաց գրեթէ անգիտակից՝ հրաշալի ներքութեամբ մը կ'ըմբռնէ արտաքին աշխարհի տպաւորութիւններն, զանոնք կը հետազօտէ, կը փոխոխէ ըստ իւր հաճոյս, կամ լաւ եւս խորհրդածողութեան սահմանաց մէջ կղզիացած, կը հասնի այնպիսի վայրկեաններու, յորս ինքզինք մարմնոյ ոտնակապերէն գրեթէ բոլորովին արձակուած կ'զգայ։

Այս է մարդն իր բնածին անտխեղծութեան մէջ։ այս են պայմանք յորս ծնալ չանալու է մարդ, երկրի վրայ իրեն սահմանուած ճակատագրին հետեւելու, պարտաւորութիւնները կատարելու եւ հնար եղածին չափ բարիքներ ընելու համար։ Հոգւոյ և մարմնոյ մէջ կեցած հաւասարակշռութիւնն ու ներդաշնակութիւնն անվթար պահել այս է ահա առողջաբանութեան գլխաւոր նպատակը։ վասն զի ինչպէս կ'ըսէ Պղատոն, «Միայն մարմինը չէ որ իւր լաւ կազմութեամբը հոգին կը զօրացնէ, այլ մանաւանդ քալ կանոնաւորեալ հոգին է

որ իւր իշխանական զօրութեամբ մարմինն քաջառողջ վիճակի մը մէջ կը պահէ»։

Ուրեմն նախ չանհնար լինելիք մեր մարմինը ճանչնալու, որպէս զի զայն ըստ արժանւոյն գբնահատել, մեծարել եւ անոր վրայ պարտ ու պատշաճ վոյթն ու խնամը տանիլ ուսանիմք։

Ոմանք մարդկային արժանապատուութեան մի կեղծ գնահատութենէն չարժեալ, կը կարծեն թէ դմբոմինը խոնարհագոյն ստորակարգեալ մը համարելով անոր նկատմամբ արհամարհութեամբ պարտին վարուիլ։

Անոր իր կարեւոր պէտքերը մատակարարելը զանց ընելով, անոր վրայ չափազանց պարտաւորութիւններ կը դնեն, եւ հոգւոյ գերակայութիւնը պահելու եւ կարողութիւնքը աճեցնելու պատրուակաւ, մարմնոյն յոգնութեան, անհանգըստութեան, ցաւերու եւ հիւանդութիւններու ձեւով իրենց ըրած աղդարարութեանց խլացած՝ տակաւին կը չարունակեն իշխել անոր վերայ ոչ իբր ղովող (օրթագ), այլ իբր գերի նկատելով զայն։ Ողբալի սխալ մ'է այս։

Կենաց բոլոր երեւոյթներուն մէջ, հոգին եւ մարմինն իբրեւ հաւասարապատիւ ղովոդք, հաւասար իրաւունքներ ունին։ Ասոնց իւրաքանչիւրն իր իրաւանց համազօր արժանաւորութիւն մը ունի եւ չնորհիւ նախախնամական կանխատեսութեան մը, միոյն կամ միւսոյն՝ յ'ընկերին իրաւանց սահման ոտնձգութեան հետեւանքը կը լինի անիրաւելոյն՝ իր ընկերին պատճառած անիրաւութեան չեռս ընդ դէմ յ'ինքն ցոլացումը։

Հնար եղածին չափ չատախ կրկնուած է «առողջ միտք չառողջ մարմնի» սկզբունքը։ Հպարտ ոգեկանութեամբ մը՝ մարմնոյ պիտոյքներէն բան մը չապաւել ուզելը, ինքզինքն անկարողութեան մատնել է։ վասն զի երբէ մարդ անգէտ կամ անկարդ կամքով մը, մարմնոյ իրաւանց միոյն դէմ կարող է անիրաւել, սա ալ ինքնաբերաբար ճիշդ իրեն եղած ջնասուն չափով իւր վրէժը կ'առնու, հոգւոյ կարողութիւնքը նուազեցնելով՝ թէ անոնց ուժգնութեան և թէ տեւողութեան մէջ։ Այս բանս աղատական արուեստից անձնատուր ղողներէն խիստ չատերուն կը պատահի։ Սոքա երբ մարմնական կրթանաց անփոյթ կը գտնուին, դրդռիչ սնունդ մը կ'առնուն, քնոյ ժամերէն մաս մը չապաւելով միտքը չափազանց աչխատութեան կը բռնադատեն, այն ատեն մարմնոյ դործարանաց կենսականութիւնը կը նուազի եւ չատ անդամ ուղեղի ու ղղային դրութեան մէջ տարապայման գրգռութիւն մը, որ զգայութեանց ազդումները կը խանգարէ։ Այս վիճակին չարատեւութիւնը, հոգւոյ բնական եւ բարոյական կարողութիւնները կը թիւրէ եւ կենաց տեւողութիւնը կը համառօտէ։

Գոնէ այս կանխահաս մահուան վոխարինութիւն մը կա՞յ արդեօք։ Զայս պայման ընդունողներուն կամ ինքզինքնին կանխահաս մահուան

դատապարտողներուն, կարելի՞ է պատչաճեցնել եպիկիւրեանց սա խօսքը «կարճ բայց լաւ»։ Հոգին գոնէ իր ներգործութեան սաստկութեամբ, իւր՝ չարունակ կորուսանելու վրայ եղած կարողութիւնը կը վաստկի՞· բանը բնաւ այդպէս չէ։ Մտային գրգռութիւնը, հոգեկան ճշմարիտ հիւանդութիւն մ'է, պատճառեալ՝ հոգւոյ կարողութեանց տրուած սաստիկ կրթութենէն և չլատիչ քաղաքակրթութեան մը նրբութիւններէն, որ ուրիշ բանի չը դար, բայց եթէ քմահաճոյից և երեւակայութեան դործերը արտադրելու· երբէք չ'ծանուցաներ աղնուական եւ բարձր թելադրութիւնները,-թէպէտ եւ մարդիկ չատ մը թելադրութեանց՝ հաճութեամբ այդ անունը կուտան- ուրոնց արուեստական կամ գրական բայատրութիւնը առողջ ազդեցութիւն մը ներգործելու կարող ըլլայ։

Ճշմարիտ տաղանդին արդիւնքը այսինքն՝ անոնք որ տեւական են, անոնք որ կ'ուսուցանեն կամ կը բարոյայուցանեն, անոնք որ ճշմարտին, գեղեցկին եւ բարւոյն անդիմադրելի ղօրութեամբը կը յուզեն, անոնք՝ պտուղն են հանապազորդ բայց նաև խորհրդածեալ չանից իմացականութեան կամ նորա մի ղգացման, որուն ունակութիւնը կը յոլանայ հոգւոյն գործոց մէջ։

Ուրիշ կողմանէ նկատելով, նոքա որք իրենց օրական հայն իրենց ձեռաց աշխատութեան կը պարտին, նոքա որոնց կեանքն իրենց կենաց ըս-

տիպողական պիտոյքը պաճարելու համար ի գործ դրած անդադար կռիւներուն մէջ կը սպառի, նոքա ստիպուած են մարմինէն խնդրելու ուժոյ չափազանց վատնում մը, որ բնութեան դրած սահմանէն անդրադարձ եւս կ'երկայնի։

Ա.յդպիսի պայմանաց մէջ, հոգին՝ աշխատութեան առաւել կամ նուազ մեքենական եղող ուղղութեան մը մէջ միայն միջամտութեան կը կոչուի։ Իսկ նորա ծնացեալ կարողութիւնք գոգցես դադրած են ապրելէ· բոլոր կենսականութիւնը մարդկային մեքենային մէջը կը կեդրոնանայ, որպէս զի նոյն մարդկային մեքենային անվրէպ կատարէ այն ամեն բան զորս կատարել կարող է։ Բնական ղօրութեանց այս անընդհատ չանիւք ոչ միայն միտքն իր ստորոգելեաց մի մասը կը կորուսանէ, այլ եւ բովանդակ մարդը ղուտ մեքենականութեան մը փոխակերպուելով, իւր կազմակերպութեան օրէնքները կը բռնաբարէ, կը մաշէ, կ'եղծանէ կենդանի գործին, չ'տալով նմա աննդեան տարերքը՝ հանգիստը՝ քունը, որք պիտի կրնային զինքը ղօրութեան և արդասաւորութեան միեւնոյն պայմանաց մէջ միշտ հաստատուն պահել։ Բնական ղօրութեանց կիրառութեան այս զեղծման մահաբեր հետեւանքը այն կը լինի, որ մարմինը աստիճանաբար կը տկարանայ, կը դունատի, եւ առանց պաշտպանութեան ամեն կերպ կործանման պատճառներու կը մատնուի։

Ուրեմն բնական զօրութեանց եւ մտաւորական կարողութեանց կիրառութեան մէջ կայ ճիշդ չափ մը՝ սահման մը։ Նոյն սահմանէն հեռանալը խանգարել մ'է ղեկաւասարակշռութիւնն, որ հոգւոյ եւ մարմնոյ ներդաշնակեալ պաշտօնավարութիւնն առաջ կը բերէ։ Առողջաբանութիւնը մեզ կ'ուսուցանէ թէ ի՞նչպէս պարտիմք խոյս տալ աս վտանգէն՝ իրական եւ գործնական կենաց այլեւայլ պայմաններուն մէջ. թէ ի՞նչպէս պարտիմք գէթ չափով մը ամրացնել ազդեցութիւններն այն պարագայից զորս չենք կարող փոխել, եթէ իրեն խորհուրդ հարցնել ուշացնեմք, կը ցուցնէ մեզ այն միջոցները զորս պարտիմք ի կիր առնուլ, դարմանելու համար այն խանգարումներն, որք արդէն ինքզինքնին կը յայտնեն տկարացմամբ, մանկական ծիւրմամբ, ցաւերով, վերահաս հիւանդութեան մը առաջին նշաններով։

Առողջաբանութիւնը մեր մտաց բոլոր կարողութեանց զօրութիւնը կ'ապահովէ, կանքէն առաջ եկող գոհունակութեան երաշխաւոր կը լինի, կը պահպանէ մեր առողջութիւնն որ ապրիւրըն է մեր բոլոր իրական զօրութեանց, մեր արութիւնը կ'երկարաձգէ, ծերութիւնը խօթութիւններէ կը խնայէ եւ մահը կը յապաղեցնէ մինչեւ ց'այն սահման, որ մեր բնութեան օրէնքներէն է գծուած։ Ահա այս է ամենահարկաւոր միանգամայն եւ ամենէն անգիտացեալ գիտու-

թիւնս, որ երկայնակեցութեան արուեստը կը կազմէ։

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԱՆԱՄՆԱԲՈՒԹԵԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒՆ ՄԵՐՁԵՑՈՒՑՈՒԱԾ

Եթէ իրարու հետ բաղդատեմք մեւեւնոյն տեսակի կենդանիներն, որոնք վայրենի վիճակի մը մէջ կ'ապրին յայլ եւ այլ աշխարհս, հասակի՝ ձեւի՝ գունոյ եւ ունակութեան մեծ զանազանութիւններ կը նշմարեմք անոնց մէջ։ Նոյն անասնոց ապրած կլիմային, դեաւինը, իրենց կենաց պահպանոց համար իրենց ի ձեռին ունեցած միջոցները, դիւրակեաց կամ դժուարակիր կենցաղավարութիւնը, իւրաքանչիւր տեսակի վրայ կ'ազդէ այն եղանակաւ, որով կարելի լինի նոցա՝ իրենց ապրած միջավայրին հետ ներդաշնակութեան մէջ դտնուող ցեղերը արտադրել։ Կենդանեաց՝ ինքզինքնին իրենց ապրած միջավայրին ազդեցութեանց պատչաճեցնելու կարողութիւնը, մին է այն բազմաթիւ նախահոդ պատրաստութեանց, զորս բնութիւնն ի գործ կը դնէ, տեսակաց մշտնջենաւորութիւն ապահովելու համար։

Շատ մը կենդանեաց վերաբերութեամբ, մար-

դըն եւս իբրեւ յեղանակաւորիչ , կը միջամտէ՝ զանոնք ծառայական վիճակի մը վերածելով։ Ա.յն ատեն ընտանեցեալ անասունը առողջապահութեան առանձինն պայմանաց հպատակեալ կը գտնուի։ մարդն անորմէ ծառայութիւններ կը պահանջէ , եւ անորմէ բոլոր կարելի օգուտները քաղելու նպատակաւ՝ վրան կը դնէ դոյութեան այնպիսի պայմաններ , զորս կրնամք արուեստական կոչել։ Մարդուն՝ կենդանեաց վրայ ունեցած այս ներգործութիւնը խիստ նշանաւոր եղանակաւ մը բացայայտ կ'երեւնայ եղանց ու էիոց վրայ , որոնց հասակը՝ ձեւերը՝ խառնուածքը՝ յարմարութիւնները՝ կը փոփոխեն մարդիկ , ըստ տեսակի աշխատութեան և ըստ զանազանութեան արդեանց , զորս անոնցմէ ստանալ կ'ուզեն։ Ա.յս եղանակաւ կերպարանափոխ եղած անասնոց ցեղք յայնմ հետէ ներդաշնակութեան մէջ կը գտնուին , ոչ թէ իրենց համար արուեստական դարձած միջավայրին հետ , այլ այն պէտքերուն եւ քմահաճոյից պահանջմանց , որոնց մարդիկ , դոհացում տալ ուզելով , զանոնք ընտանեցման հպատակեցուցած են։ Շատ անգամ մարդիկ անասնոյն այս «կերպարանափոխութիւն»ը կը չփոթեն «բարւոքում» ըսուածին հետ որ բոլորովին տարբեր բան մ'է։ Բարւոքումը միշտ առաւել կամ նուազ կերպարանափոխ կ'ընէ , բայց մարդոց տուած կերպարանափոխութիւնը խիստ շատ անգամ կը խանգարէ։

Օրինակ առնուած տիպար անասուն մ'որ մարդոց ձեռքով կերպարանափոխուած լինի · զոր օրինակ՝ Տիւռհամ (1) զուարակը , որ մարդոց ձեռքով մեծցուելով , իրեն ցեղակից զուարակներէն 2 կամ 3 տարի առաջ չափահաս հասակին կը հասնի · իւր կմախքը ցեղակցացը կմախքին կէսը կը կշռէ · իւր ընդհանուր ձեւը , մեզ չորս փոքր ոտքերու վրայ բարձրացած երկայնաձիգ խորանարդ մարմին մը կը ներկայացնէ · առաջ ճարպ մը ամէն կողմանէ միսը կը մարմարացնէ և մրթդոյն ու մկանանց մէջտեղը թանձր խաւ մը կը ձեւացնէ · այս տձեւ զանգուածը Անգլիացի անասնաբուծից նայելով սպանդի զուարակի տիպարը կ'իրագործէ։ Մարդկային ճարտարութեան այս այլանդակ արտադրութիւնը , յիրաւի դանակի մատնուելէն զատ ուրիշ բանի չ'գար · անասնաբոյծն՝ ինքզինքը մսի եւ ճրագուի (մոմ եաղը) կաղմիչ ըրած և յաջողած է։ Բայց եթէ այսու զուարակը բարւոքած լինելու յատկանութիւնն ունենար , իւր այդ յատկանութիւնն անարդարանալի պահանջում մը պիտի լինէր։ Նոյն իսկ սպանդանոցի տեսակէտով անգամ Անգլիացիք բուն նպատակէն եւս անդրագոյն անցած լինել կը թուին , վասն զի առաջին մրցանակը վաստկող Տիւռհամ զուարակի մը միսը , չունի այնչափ համեղութիւն եւ անդա-

[1] Տիւռհամ, Անգլիոյ համանուն կոմսութեան գլխաւոր քաղաքէ, որոյ բնակիչք հռչակաւոր են խիստ պարարտ եղներ հասցնելու մէջ։ Ս. Թ.

կան նախահիւթեր. նորա մէջ ջուրն ու ճարպը մկանային նեարդից մի խիստ մեծ մասին տեղը կ'անցնին։

Նոյնպէս ընթացիկ ձին կը կազմէ առանձին ցեղ մը, զոր մարդն ըստ հաճոյս կերպարանափոխած է, նմա մի միայն յատկութիւն, այն է արագութիւն տալու նպատակաւ։ Նորա կմախքը թեթեւ է, անդամները խիստ ճապուկ, մկանունքը տկար, որովայնը կիսով չափ պղտիկցած։ Կենդանին՝ որոյ վրայ մարդն այս իւրաստեղծ հանգամանքները առաջ է բերած, ոչ օդոյ անհարթութեան կրնայ դիմանալ եւ ոչ յոգնութեան։ Թէպէտ եւ արագութեամբ՝ քանի մը վայրկեան կարող է մրցիլ չոգեշարժ մեքենայի մը հետ, սակայն բոլոր տեւական աշխատութեանց անյարմար է։ Պերճանաց գրաստ մ'է այն, որ մանրակրկիտ խնամքներ կը պահանջէ, եւ բոլորովին անօգուտ պիտի թուէր, եթէ մարդիկ նորա ամիսն անգամ մը հինգ վայրկեան վազելը տեսնելէն հաճոյք չը զգային։

Այս երկու օրինակք առաւելապէս կ'ապացուցանեն մեզ թէ հնարքի մը միջոցաւ կարող է մարդ կենդանեաց կազմաւորումը խորապէս փոփոխել։ Ցիւռհամ ղուարակն եւ ընթացիկ ձին, յատուկ դիտմամբ, գրեթէ գիտնական մեթոտի մը համաձայն խանգարեցուցած կենդանեաց տիպարներ են։ Մարդիկ կանխահաս եւ խիստ պարարուած ղուարակ մը ունենալու համար, նո-

րա ծնած օրէն սկսեալ աւելի հիւթեղ սնունդ մը կուտան իրեն. նա փոխանակ չոր խոտի ու յարդի, արմատներ եւ ունդեր կ'ուտէ. նմա տրուելիք կերակուրն որպէս զի առատ լինի եւ շատ անգամ տրուի, կը մանրեն, կ'ադան եւ կ'եփեն։ Ախոռին մէջ փակուած կը մնայ՝ զուրկ մարմնոյ կրթանքէ եւ լոյսէ, որպէս զի իւր բոլոր կեանքը միմիայն մարսելու գործողութեան մէջ կեդրոնացնէ։ Իսկ ընթացիկ ձին, մատաղ հասակէն սկսեալ առատ վարսակ կ'ուտէ. անոր վրայ խիստ սաստիկ մարմնակրթանք մը կը դնեն, զայն կը սրբեն, կը մաքրեն, կը քրտնցնեն, մինչեւ որ նիհարութեան պահանջուած աստիճանին հասնի։ Երբ սա իւր կատարելապէս գեղանաքարշ լինելոյ վիճակին կը հասնի, չնչին պատճառ մը բաւական կը լինի սոյն չինծու կազմաւորութեան մէջ ծանր անկարգութիւններ ծնուցանելու։ Ցորդ անձրեւ մը, հողմոյ չունչ մը, մահաբեր արկածներ կը պատճառեն իրեն։

Ուրեմն ղուարակին եւ ձիոյն այս գիտնական խանդարումն, էապէս կը տարբերի բարւոքելոյ վարդապետութենէն, որ կը կազմէ անաւանարուծութեան գիտութիւնն, որոյ ծանօթութիւնք բարեբախտաբար կը ծաւալին մեր ազարակաց մէջ։

Ոչ այլ ինչ է անաւանարուծութիւնն, բայց եթէ առողջաբանութիւն՝ որ կենդանեաց վրայ իւր գործ կը դրուի։ Ամէն մարդ գիտէ թէ ցեղ մը բարւոքելու կամ պարզ վիճակին մէջ պահելու համար, իւրաքանչիւր՝ պէտք է ընտրել չափահաս, ա-

ռողջ, պնդակազմ կենդանիները, որք կարի բարձրագոյն աստիճանաւ յանձին բերեն այն յատկութիւնները զորս իրենց սերնդոց մէջ դաննել կ'ուզեմք։ Փորձառութիւնն դայն ևս ապացուցած է, թէ աշխատութեան յարմարաւոր անձերը պատրաստելու համար, ամէն բանէ յառաջ պէտք է անոնց բաւական սնունդ հայթայթել· պէտք չէ երբէք չափի տակ առնուլ անոնց որուելիք կրթանքը, օդն ու լոյսը, և ոչ երբէք պահանջել անոնցմէ տարաժամ աշխատութիւններ։ Ուրեմն կենդանիներ բուծանելու, այսինքն անասնաբուծութեան մէջ, մարդ իւր միջամտութիւնը պէտք է ղգալի ընէ քանի մը նախազգուշութիւններով, օգտակար ծառայութիւններով եւեթ, որք նոյա՝ ճշդիւ բնութեան օրինաց համաձայն զարգացումը դիւրացնեն։

Մարդոյն բնական դաստիարակութիւնն ալ ճիշդ անասնոց բուծման սկզբանց նմանութիւնեալ է· եւ սակայն չ'կայ եւ ոչ մի ընտանի անասուն որ տղուն չափ անկանոն եղանակաւ մը բուծուած լինի· երբ բանն այսպէս է, ասոր հետեւանքն ի՞նչ կը լինի։ Տեսանք թէ 100 մանկանց մէջէն 30 հա՛տ ալ չ'կայ որ իւր ութնամեայ հասակին ժամանէ, եւ անմեղաց այս ջարդէն վերջ ապրողներուն մէջ ալ ո՛րչափ ողնաթեք, գունաթափ, թոքախտաւոր էակներ կան, որք մարդկային ընկերութեան մէջ իրենց տեղը դրաւելու անկարող են։ Ի Ֆրանսա նոր ղինուորագրութեան օրինաց

ենթարկուած 100 երիտասարդներու մէջէն, նոյն ծառայութեան յարմար 50 հոգի հազիւ կը գտնուի։ Տակաւին աւելի խոնարհելու եւ առողջութեան ու զօրութեան երաշխաւորման մասին նուազ պահանջող լինելու հարկ եղաւ։ Աւելին ըսեմք, զինուոր դրուելու համար արձանագրուած երիտասարդաց թիւը, 1873ին էր 304,000· 1874ին 290,000· 1875ին 283,000· 1876ին 277,000· պարագայ մ'որ չափահաս հասակի հասնող սերդայոց թուոյն յարաճուն նուազումը կ'ապացուցանէ։

Անասնոց վերաբերեալ բաներուն մէջ, ամէն ոք ինքզինքը ծայրագոյն աստիճանաւ նոցա հոգածու եւ խնամատար կը ցուցնէ։ Երկրագործական ընկերութիւնք՝ ամեն տեղ անասնոց ցեղերուն բարւոքման եւ պահպանման միջոցները կը քայլայերեն։ Եթէ անոնց մի մասին վրայ համաճարակ հիւանդութիւն մը գայ, կառավարութիւնք իսկոյն խուզարկութիւններ ընել կուտան, վտանգաւոր ախտին առաջքն առնելու համար առողջապահական չղթայներ կը հաստատեն, ցաւը բժշկողներն կամաւոր վերադարձին առաջքն առնողները կը վարձատրեն։

Իսկ մարդոյ նկատմամբ բանը բոլորովին կը տարբերի· մարդոց երեւակայած ամենէն աղէկ բանն եղաւ հռչակաւոր Պառնըմի ձեռամբ կազմակերպեալ մանկանց ցուցահանդէսն ի Նիւ-Եօրք, յորում ամենէն գեղեցիկ մանկիկներուն ծնողք,

խոշոր մրցանակները ստացան ի քաջալերութիւն։ Մխիթ մանկան մը ապագայն, հոգիի մը կամ մտրուկի մը (թայ) ապագային չա՞փ ալ արժէք չ'ունի։ Կան ճշմարտութիւնները զոյս ճանաչելն ալ, բացատրելն ալ յաւալի է· մարդիկ զայնս մարդկային արժանապատուութենէն պատճառեալ ամթոյ զգացմամբ մը կը թաքուցանեն, կը թերթեւցունեն· ասիկայ չարիքին վրայ յանցանք մ'ալ աւելցնել է։ Ուրեմն չ'վախնամք բարձրաձայն ըսել այն բանը՝ զոր մարդիկ ցած ձայնով կը հաստատեն, թէ չատ մը քաղաքակրթեալ երկիրներու մէջ անասուններ բուծանելու համար աւելի հոգածութիւն, աւելի խելք կը ցուցնեն մարդիկ, քան թէ մանկանց բնական դաստիարակութեան համար։ Բայց յայտնանէ մանկամահուց յաճախութիւնն՝ որ արդիւնք է ծնողաց տգիտութեան եւ մանկանց լքման, ընդունուած է իբրեւ ճակատագրական պատուհաս մը մարդկութեան· եւ որովհետեւ մանկանց մահը նիւթական կորուստ մը ներկայացուցած լինելով չ'թուիր մարդկութեան, ուստի նոցա մահուց առաջքն առնելու համար չ'են ցուցներ մարդիկ այնչափ փոյթ, որչափ կը ցուցնեն պաճարախտի մը յառաջդիմութիւնը կասեցնելու համար։ Եւ զարմանալին այն է որ, այս դառն աղէտ հետեւանք՝ խիստ չատ անգամ ոչ թէ մայրական սիրոյ պակասութեան, այլ առողջաբանութեան սկզբանց, մարդոյն իր բնութեան եւ ընկերական մարմնոյն

մէջ իր ունեցած արժէքին բացարձակապէս անդէտ լինելէն եւեթ յառաջ կուգայ։

Այս ալ իբրեւ նոր առիթ մը կը ներկայանայ մեզ կրկնելու Մօնթէնեի սա խօսքը, թէ «Մեր մէջ ամեն չարիք մեր տխմարութենէն(1) առաջ կուգայ»։ Ակէ՛ ուրեմն, հնար եղածին չափ չուտով անհետացնելու համար ըլլամք այդ ողբալի տխմարութիւնն, որ մեր ամեն չարեաց պատճառն է, եւ այս բանս ընել սկսիմք նախապէս քիչ չատ լոյս սփռելով ամենէն կարեւոր, ամենէն ստիպողական խնդրոյ վրայ· այսինքն այն խնդրոյ՝ որք տղայոց բնական դաստիարակութեան հետ կապակցութիւն ունին։ Ահա այս է մարդկային յառաջդիմութեան մէջ մեր ընելիք առաջին քայլը։ Եթէ այս կէտը զանց ըլլուի, անկէց յետոյ մարդ իւր ըրած բոլոր վորձերովը, ուղուած յառաջդիմութեան խարսխին դէմ մեղանչած պիտի լինի, պիտի չ'կրնամք, այո, ո՛չ քաղաքացիներ յառաջ բերել, ոչ գինուորներ, ոչ դիտուններ, ոչ արհեստագէտներ, թէ որ նախ կատարեալ մարդիկ յառաջ բերելէն չ'սկսիմք· ամէն մէկ ընկերական խորհրդոյ տակէն մէկ մէկ առողջաբանութեան խնդիր կ'ելնէ։ Մարդոյն կեանքն անասնոյն կեանքէն աւելի դիւրեղծական չ'է· մանաւանդ բարեխառն կլիմաներու մէջ, մարդ իր ցեղը զարնող բացառիկ մահուան մը դէմ իր անձէն զատ ամբաստանելու մէկը չ'ունի։ Այս ողբալի

[1] Բնագրին մէջ իշութենէն։ Ս. Թ.

հետեւանց պատճառները դիտեմք, ուստի մեզ միայն կը մնայ յառաջատաբար նուազեցնել անոնց արդիւնքը, մինչեւ որ հուսկ ուրեմն զայնս բոլորովին անհետացնեմք։ Մարդկային անհատից ընդհանուրին վերաբերեալ բաներու մէջ, պարտիմք հպատակիլ մարդկութեան բուն պայմանները յամրաբար վերանորոգելու ձգտող օրինաց· վասն զի բնութիւնը բնաւ երբեք արագ անցմամբ մը չ'վարուիր։ Ա.ին չարիք որոնցմով կը տանջուիմք, յառաջ կուգան բաղմաթիւ սերնդոց՝ կենաց մէկ օրէնքէն խոտորման հետեւքմանէն։ Ուստի սերնդոց հաւասարաթիւ աստիճանօք դէպ ի վեր պարտիմք ելնել, որպէս զի նախկին հարթ հաւասարութեան հասնիմք։

Մեզ, ժառանգութեան անմեղ զոհիցս անկ է մեր սերունդն ալ կանխահաս զառամութեան պատճառաց չ'ենթարկել։ Այսու ամենայնիւ, մարդոց ցեղ մը բարւոքելէն դործնականապէս խիստ շատ դիւրին է անանոց ցեղ մը բարւոքելը· վասն զի անանոց իմացական մասը չ'հակառակիր իրենց վրայ ազդող բնական գործողութեանց, կամ մեր կողմանէ իրենց վրայ ի գործ դրուած առողջարանութեան։ Բայց մարդոց մէջ չահերը, կիրքերը, դիւրութեամբ կը զօրանան, որպէս զի յետոյ հանրական հաւանութեամբ հաստատուած տեսութեանց իրականացման ընդդիմանան։ Ա.յս պարագայս աւելի պատճառ մ'ալ կուտայ մեզ կրկնելու եւ ժողովրդականացնելու

զայս ճշմարտութիւն, որպէս զի կարող ըլլամք զայն մարդոց հոգւոյն ու բարուց խորը թափանցել տալ։ Անանաբուծութեան բանաւոր դործողութեան մը ձեռնարկելու առեննիս, առաջին պայմանն զոր իրագործել կը պարտիմք, նոցա հայրն ու մայրը ընտրելու է։ Բոլոր երկրագործք այս համազման մէջ միաբան են· ուստի հայր եւ մայր ըլլալու համար չ'հնդանեաց լաւագոյնները կը վնտռեն։ Մարդկային միացման մէջ այս նկատառումն բոլորովին տարբեր բնութիւն ունեցող նկատումներ ալ հաշուոյ մէջ կը մտնեն· շատ անգամ դրացութեան, պատշաճութեան, շահու պարագաները զիրենք այս որոշման կ'առաջնորդեն· շատ անգամ ալ — որ երանի թէ միշտ այսպէս լինէր,— այս միացման չարժառիթը կը լինի զիրար սիրող երկու էակաց միմեանց ազդած վսփոխ հրապոյրքը· եւ մեր այդ զգացում որով հետեւ միանալի անձին որչափ բնական գեղեցկութեան, նոյնչափ եւ նորա բարոյականութեան հանգամանքները գնահատելէն առաջ կրնայ դալ, ուստի սէրն որ ամուսնութեան մէջ երջանկութեան եւ բարոյականութեան առաջին պայմանն է, ժառանգականութեան տեսակէտով դժբաղդ ընտրութեան մը պատճառ կը լինի։

Եւ յիրաւի մեք մեր ծնողաց կազմութեան ժառանգներն եմք· նոքա ի մեզ կը վոխանցեն իրենց ոյժը կամ տկարութիւնը, առողջութիւնը կամ հիւանդութիւնը· եւ այս պարագայս աւելի

պատճառ մ'է մեզ, որպէս զի չանահնար լինիմք թէ՛ մեր անձին պահել եւ թէ՛ առողջ դաստիարակութեան մը միջոցաւ մեր զաւակաց եւս ապահովել առողջութեան այս գանձն — որ գանձուց ամենէն պատուականն ըլլալով հանդերձ, ամենէն քիչ պահուածն է — · վասն զի ագիտութենէ, անհոգութենէ, թշուառութենէ, մոլութենէ առաջ եկած աստիճանաբար այլասերումը սերունդէ սերունդ անվրէպ կը փոխանցի ։

Տանթոն(1) ազարտական գաղափարները վերանորոգելով, կ'ուզէր որ մանկունք կառավարութեան պատկանին · մանուկն ունի իրաւունքներ, որ ամէն ուրիշ իրաւունքներէ կը գերազանցին, եւ ասոնք են իրաւունք ապրելու, իրաւունք դաստիարակուելու · բայց կառավարութիւնը զայնըս նմա ապահովելու անկարող պիտի լինի, որդան իր նոյն իրաւանց նուիրագործումը ընտանեաց մէջ եւեթ կրնայ յուսալ ։ Նախախնամութիւնը զանունք մայրենի սիրոյ մէջ կ'ապահովէ իրեն, այլ այնու դաշամբ որ ծնողք բաւական գիտնան կենաց օրէնքները, որպէս զի զանունք իրենց մանկանց դաստիարակութեան մերձեցնեն, ինչպէս որ անասնաբուծութեան պիտի մերձեցնէին ։ Անոնցմէ քիչ բան պահանջել է այս, բայց մարմնոյ վերաբերեալ բաներու համար այսչափը բաւական

(1) Անգամ Գանվանսին անուանեալ Ազգ· ժողովոյն Ֆրանսայի, որ 1792 Օգոստոս 10ին որդորութեան պաշտօնակից եղաւ և գլխատուեցաւ 1794ին։ Ծ· Թ·

է ։ Մխիթարը՝ սիրտը՝ հոգին ալ, մարմինէն բոլորովին տարբեր խնամքներ կը պահանջեն ու կ'ընդունին · անոնց դատը հոս պիտի չ'վարեմք ։ Բաց յայտնենք, որ եւ է մտաւորական եւ բարոյական դաստիարակութեան անհրաժեշտ խարիսխն է առողջ և բնական դաստիարակութիւն մը ։

Ա.յն բանը զոր ամէն բանէ առաջ պէտք է պահովեմք, է ուժեղ մարմին մ'և զօրեղ կազմուածք մը · վասն զի այս արդիւնքը ձեռք բերելու նուիրուած բոլոր խնամոց հետեւանքը կը լինի, մարդոյն լմնցական և բարոյական ուժոյն ալ նոյն համեմատութեամբ զարգացումը, մինչ վատառողջ մարմնոյ մը մէջ, միտքն ալ՝ սիրտն ալ՝ հարկաւ հիւանդ կ'ըլլան ։ Զառողջութիւն ապահովելը բարոյականութեան համար աշխատիլ է · քանի հաստատակեաց մարմնոյ մը մէջ հակամիտութիւնք պարկեշտ են, դատողութիւնը պայծառ, կամքը կորովի · պայմանք՝ որք բարի վարուց պահպանման անհրաժեշտ են ։

Տղայքը մեծցնել համաձայն առողջաբանութեան օրինաց — որ նոյն իսկ բնութեան ալ օրէնքն են —, անոնց մահերուն թիւը նուազեցուցնել, կենաց միջին թիւն առաւելուլ և աւելի բազմաթիւ մարդոց՝ կենաց բնական սահմաններուն հասնելու թոյլ տալ է ։ Ազգի մը համար անմիջական կարեւորութիւն ունեցող բաներն են հարստութեան և պաշտպանողական զօրութեան աճումը ։ Երբ այնպէս ենթադրեմք,

թէ ազգի մը մէջ յայլևայլ հասակի մեռնող տղայոց միջին թիւը՝ հաշիւ կարենալ իւր կեանքը 16րդ տարին հասցնել, այդ տարիքէն առաջ մեռնողները կը պատճառեն ազգին կորուստ մը, որ կը հաւասարի ազգին անոնց համար վատնած ժամանակին ու խնամոց, և այն կորսուած տղայոց միոյն տեղը բռնելիք տղուն նուիրելի ժամանակին ու խնամոց դուռմարին։ Եթէ տղան իւր 16 տարուան հասակին մէջ, իրեն նմաններ արտադրելու բաւականութիւն զգալ սկսի, եւ եթէ նորա կեանց միջասահմանը փոխանակ 80ի 40 տարւոյն վրայ զկայ առնու, որ բուն բնական կենաց կէսն ալ չէ, ազգը այն պակսած 40 տարիներուն մէջ կը կորնցունէ այնչափ բան, որչափ արդիւնք որ պիտի կրնային առաջ բերել նոյն ազգին անհատք եթէ 40 տարի աւելի ապրէին։

Ամէն տարի քանի՛ քանի՛ երկիւղնաւոր կորուստներ առաջ կը բերեն մանկամահութիւնք և կեանց միջասահման տարւոյն նուազութիւնը, առանց ի հաշիւ առնելոյ առաւելութիւնն այն արդեանց որք նոյն ազգին կիսառողջ չափահասները կազմող մասին, բնական եւ բարոյական ուժոյ աճմանէն առաջ պիտի գային։

Թող զգայս, որովհետեւ իւրաքանչիւր ոք կամ իւր հայրենասիրութեան եւ կամ օրինաց հնազանդելու համար իր հայրենիքը պաշտպանելու կընայ կոչուիլ, ուստի իւրաքանչիւր ոք պարտի զինուորական կենաց վարձն առնուլ։ Այսպիսի պարագայից մէջ, լոկ քաջասրտութիւնն անբաւական է. առանց մարմնաւոր ուժոյ, առանց լաւ կազմուածքի, ամենէն քաջասիրտներն իսկ հաղարաւորներով կը կորսուին հիւանդանոցներու մէջ կամ ճամբաներու վրայ դիտապաստ կ'ընկնին։

Եթէ երկրի մը 20 տարեկանէն մինչև 60 տարեկան հասակին հասած բնակիչք՝ լաւ կազմակերպութեամբ մը, պնդակազմ մարմնով մը եւ քաջարի ոգւով մը, իրենց ծննդեան խանձարուրքէն եղող երկիրը պաշտպանելու պատրաստուած դանուէին, նոյն երկիր թէպէտ եւ Ֆրանսայէն ալ աւելի անձուկ եւ անկէ նուազ բազմամարդ ալ լինէր, բովանդակ Եւրոպիոյ դաշնակցութենէն վախնալու բան մը չէր ունենար։

ԳԼՈՒԽ Է.

ԱՊՐԻԼՆ ԱՑՐԻՒ Է

Ամեն ժամանակի բանաստեղծից և նոյն իսկ փիլիսոփայից ալ հաճելի եղած է կեանքը բոցի հետ բաղդատելը։ Տեսակ մը յայտ յանդիման իմացում իրենց յայտնած է զայն բանաձև, թէ « ապրիլն այրիլ է։ » Այրի՞լ կ'ըսէք, և ի՞նչ վերաբերութիւն ունի կտոր մը փայտի կամ ածխոյ ծախուձը կամ ճրագի մը բոցը, մեր կեանքն

անվթար պահող պատճառն հետ։ Սոյդ է թէ մեր մարմինը բաւական չերմին բարեխառնութեան մը մէջ հաստատուն կը մնայ, բայց ո՞ր է բոյը, մարդկային մեքենային ո՞ր տեղը կրակ կը տեսնէք։ —Բո՞ց, բնաւ չկայ, բայց կրակը մարդկային մեքենային մէջ ամէն տեղ ալ կայ, որ երբ կը մարի, կեանքն ալ ճիշդ այն ատեն դադրութենէ կը դադրի։ Տեսնենք ուրեմն թէ այս բանս ինչպէս կը կատարուի։ Աչխարհս յորում մեք կը բնակիմք, կը բաղկանայ մեծաւ մասամբ երկու գոյացութիւններէ, որք են թթուածինն և բնածուխը, որք իրարու հետ քիմիական սաստիկ խնամութիւն մը (մէկ-մէկու միանալու ձգտում) ունին, և որոց արագ միացումը այնչափ չերմութիւն կ'արձակէ, որ ածխոյ մասնկունք ատրաչէկ լինելով, այսինքն լուսաւոր՝ սպիտակ կամ կարմիր գոյն մ'առնլով, կ'արտադրեն զայն լինչ՝ զոր մեք կրակ կամ բոց կ'անուանեմք։ Բնածուխն իր ածխոյ և գետնածխոյ ձեւերովը ձեղ քաջածանօթ է, բայց կը գըտնուի նաև ամէն տեղ, կենդանեաց՝ տնկոց և քարանց մէջ իսկ։ Եթէ բորբոքուած կրակի մը վրայ կտոր մը միս, պատառ մը հաց կամ խնձորի մը չերտ դնէք, կը ցամքին, կը կարմրին և հուսկ ապա կ'ածխանան. այսինքն՝ մեզ ի մերկուց տեսնել կուտան ածուխն, որ անոնց մէջ ուրիչ գոյացութեանց հետ միացած կը գտնուէր. Ջէրն և ճարպն ալ նոյնպէս ածուխ կը պարունակեն, և

դուք կրնաք զայն կղզիացնել, ճրագի մը կամ կանթեղի մը վրայ ափսեայ մը բռնելով։ Բոլոր կրակին ժայռէից խարխլը, բնածխոյ և թթուածնի հետ միացած կիյնն է։ Օդոյն մէջ ևս կը գտնեմք զայն, որ է մեր բոլոր մարմնոյն բաղադրութեան դրեթէ մէկ չորրորդ մասը կը կազմէ։ Իսկ թթուածինն աչխարհի թադաւորն է։ Մեր մարմնոյն երեք չորրորդ մասն ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ թթուածին։ Ժայռերն ու հանքերը աչխարհիս թոհ և բոհի վիճակին առեն, իրենց հողեղէն կեղեւը կազմելու համար զայն յինքեանս համագրաւեցին։ լինճերուն, ծովերուն և գետերուն ջուրը, պարզապէս ջրածնին ու թթուածնին հաստատուն բաղադրութեան վրայ կը կայանան։ Մթնոլորտը յորում կ'ապրիմք ջրածնի ու բորակածնի խառնուրդ մ'է, յորում բաց յայսց երկուց, ածխաթթու և ջրաշոգի ևս կը գտնուին։ Հիմա կը հաւատա՞ք թէ այս երկու մեծակչիռ անձնաւորութիւնք, այսինքն բնածուխն ու թթուածինը արժանի են որ զիրենք ճանչնամք։

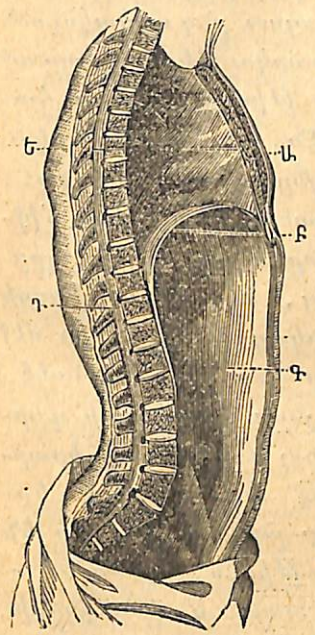
Բնածուխն ամէն բաղադրութեան մէջ յորս կը պտնուի, կրաւորական դեր մը կը կատարէ։

Ներգործականութիւնը, նախաձեռնութիւնը թթուածնին կը վերաբերին. լավ լսեցէք մ'է այն որ իւր հաստատութեան տեղեաց մէջ գտնուող ամէն բանի կը տիրէ, ամէն բան գրեթէ կ'ածէ. Ջրածնին կը միանայ ջուր չինելու համար, երկաթոյ՝ ժանգ կազմելու, բնածոյ՝ ածխաթթու

կաղն արտադրելու համար։ Այս միացմանց իւրաքանչիւրը մէկ մէկ այրման առիթ կուտան. բեւեռն որ կը ժանգոտի, այրուղ ածուխին եւ վառուող ճրագին պէս կ'այրի։ Ուրեմն մեղ համար, այրուելն բառը թթուածնին կոչուած այրեցիկ մարմնոյն այրելի մարմնոյ մը, զոր օրինակ ջրածնի, մետաղի եւ ածխոյ հետ միացումը պիտի նշանակէ։

Եթէ ժանգոյ կազմաւորման ատեն եղածին պէս, միացումը յամր կատարուի, մեր զգայարանք այդ միացմանէն առաջ եկած լոյսն ու ջերմութիւնը չ'են նշմարեր. բայց երբ գործողութիւնն արագ կը կատարուի, զոյնս դիւրաւ կը ստուգեմք։ Ջոյս ապացուցանելու համար, տարրաբանական դասախօսութեանց մէջ հետեւեալ փորձը կ'ընեն։ Թթուածնով լի սրուակի մը մէջ՝ ծայրը վառած արեւթի կտոր մը հաստատուած երկաթէ թել մը կը մտնեն. թթուածնին ներգործութեամբ արեւթին այրումը մեծ սաստկութիւն մը կ'ընտանայ. երկաթը կը տաքնայ եւ թթուածինն երկաթի թթուածնատ ժանգ կազմելու համար, սաստիկ արագութեամբ երկաթին հետ կը միանայ, և այս միացմանէս ակնախտիպ լոյս մը եւ թթուածնատը գնտիկներու ձեւով հալեցնելու բաւական ջերմութիւն մ'առաջ կուգայ. այս ապացուցութենէն կրնամք հետեւցնել. թէ թթուածինը ուրիշ գոյութեանց հետ ալ միանալով միշտ չափաւոր ջերմութիւն մը կ'արտադ-

րէ, որով եւ զանոնք կ'այրէ. եւ թէ ժանգահարութիւնն եւս, ինչ աստիճանաւ որ լինի այրիլ մ'է։

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԻՐԱՆԻՆ ԵՒ ՆՈՐԱ. ԽՈՌՈՉՆԵՐՈՒՆ ՇԵՆՔԸ.

[Ա.] Խոռոչ լանջաց, [Բ] Ա-ռաջապատ սրտի. [Գ] փորին խոռոչը. [Դ] Ողնայարը. [Ե] Ողնածուծին խողովակը։

Ա.յս կէտը հաստատելէն ետք, տեսնենք թէ յո՞ւմ կը կայանայ մարդկային մարմնոյ այրուելն, որ մարմնոյ ջերմութիւնն ու կեանքն անվթար կը պահէ։ Մարմնոյ երկու կարգ գործարանները, երկու սարուածներ, ստանձնած են այս կարեւոր պաշտօնը, որք են շնչառութեան եւ արեան շրջանի գործարանները։

Նախ շնչառական սարուածով զբաղիմք։ Ներկայ պատկերիս ձեւը քննելով՝ պիտի տեսնէք, թէ մարմնոյն ներսի դին առաջաստ սրտի կոչուած մկանային միջնաթաղանթով մ'երկու սենեակներու է բաժնուած. վերին մասը կուրծքին խոռոչը կը կազմէ, իսկ ըստորինը փորին խոռոչը։ Կրծոց խոռոչին մէջ՝ զետեղուած են թոքերն ու սիրտը. այս խոռոչին ներքին երեսները մաստմբ չարժուն են, և այս չարժուն

մասերն են կողերն ու սրտի առագաստը. իրենց կարգաւորը կանոնաւոր չարժումը փքոցի մը չարժման կը նմանի. կողերը վեր կ'ելլենն և սրտի առագաստը վար կ'իջնէ, և այսու ընդարձակուած լանջաց մէջ մասնական դատարկութիւն մը առաջ կուգայ. արդ այս դատարկութիւնը լեցնելու համար, բերնէն, քթի ծակերէն, շնչափողին երկու կողմերը զետեղուած շնչացնցուղներու միջոցաւ, օդ ներս կ'անցնի. յետոյ կողերը կրկին վար կ'իջնեն և սրտի առագաստը նորէն վեր կելնէ, կրծոյին խոռոչը կը պղտիկնայ, և դոցուող փքոցի մը պէս, օդանցոյց խողովակաց միջոցաւ իր մէջ գտնուած օդին մէկ մասը դուրս կ'արձակէ. Ահա է ահա հաւաքումն շնչոյ տուրհաւուն դործողութեանց, որք խիստ որոշ և բոլորովին իրարմէ զատ ժամանակներու մէջ կատարուած երկու գործողութիւններէ կը բաղկանան, որք են շնչառութիւնն և շնչատուութիւնն, որոնցմով օդը ներս կը քաշուի և ապա կ'արտաքսուի, կրծոց ընդարձակման ու ամխումման համեմատ:

Հիմա ալ այս կրկին գործողութեանց կատարած գործոց մանրամասն նկարագրութեան հետևիմք ոտն առ ոտն:

Օդը ընդունքէն կամ բերանէն ներս մտածին պէս, խռչափողին (խըրթլագ) նեղ անցքէն անցնելով, կ'երթայ կը մտնէ լայն խողովակ մը որ շնչափող կը կոչուի, որն որ վարը նուազ հաստ երկու փողերու կը բաժնուի, որք երկու շընչացընդունքներ կը կոչուին, որ ասոնք ալ իրենց կարգին երկուքի կը բաժնուին, և որոց ետրաքանչիւրը հետզհետէ երկու երկու փողերու կը բաժնուին ծառոց ճիւղերուն պէս, և հետզհետէ աւելի բարակ ընդուղներու միջոցաւ, թոքերուն հիւսուածոց մէջ օդ կը թափանցեն:

Ահա հիւսքն ալ էապէս նրբին թաղանթներով պատեալ փոքրիկ բջիջներէ կը բաղկանայ, որոց ամէն մէկուն մէջ շրջան կ'ընեն արիւնային անօթներէ հիւսուած մէկ մէկ մանրադիտական ցանցեր:

Եւ ահա դեռ աւելի հեռուն չգնացած կ'ըստիպուիմք նկարագրել գործարանաց ուրիշ շարք մ'ալ, այն է արեան շրջանառութեան սարուածը:

Արդէն մարդկային մեքենային համահաւաքումը ձեզ նկարագրած առենս, այդ սարուածին վրայ ալ քիչ շատ խօսած եմ, բայց հիմայ զայն աւելի լրութեամբ ճանչնալու պէտք ունիմք, կենսական այրումը բացատրելու համար:

Եղին՝ ոչխարին սիրտը տեսած է՞ք անշուշտ. մարդուն սիրտն ալ նոյն տեսքն և յօրինուածքն ունի: Աւելիայ մեան մը կամ լաւ ևս է ըսել մեկանանց միաւորութիւն մ'է որ միջնապատներով իրարմէ զատուած չորս խցիկներ կը ձևացունէ. բայց այս խցկունք մեկմեկու կը հաղորդին դրնակներով, որք օդաձիգ և օդամուղ չրհաններու կափոյրներուն պէս կը շարժին:

Արդ նկարագրեմք զսիրտ, արեան սոյն չորս

խցիկներուն մէջ ըրած ընթացիկ հետեւելով։ Ամէնէն վերջին երակաբուներ (անամէջ երակներ) առաջին խցիկը (աջակողմեան բլթակ) կը տանին թթխաթթայր արիւնը, որ մարթին ամէն կէտերէն հոն կուգայ երակներու միջոցաւ։ Զայն աւելի արագութեամբ հոն հոսեցնելու համար, խցկին ներքին առաձիգ երեսն ընդարձակելով, պարապ միջոց մը կը բանան, եւ հեղուկը զայն լեցուներլու համար հոն կը թափի ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ ջուրը վեր կը բարձրանայ ջրհանի մը մէջ, որոյ մխոցին վեր քաշուելովը տարողութիւնը կ'աւելնայ։ Միեւնոյն ատեն սրտին ձախ կողմը, ճիշդ առաջին խցկին հակադրեալ չորրորդ խցիկն ալ (ձախակողմեան բլթակ) կ'ընդարձակի, և թոքերէն եկած չնչերակային լուրջ կարմիր արիւնն իր մէջ կը հրաւիրէ· ահաւասիկ սրտի գործողութեան առաջին ժամանակը։

Ցետ դրեթէ անդադար դադարի մը, վերին երկու խցկունք կ'ամփոփին եւ դռնակներուն կամ կափոյրներուն յօրինուածոյն չնորհիւ, առաջին խցկին մէջի երակային արիւնը երկրորդ խցկան (աջակողմեան փորոքին) մէջ կ'անցնի։ Ա.յս ալ կ'ամփոփի եւ անմաքուր արիւնը թոքերուն մէջ կ'արձակէ, մինչ Գ րդ խցիկը (ձախակողմեան փորոքն) եւս կ'ամփոփի, թոքերէն՝ չորրորդ խցիկն եղող նորոգուած արիւնը գլխաւոր չնչերակին (արմին) մէջ արձակելու համար։ Զանց կ'ընեմ սրտի դռնակներ կոչուած կափոյրներուն դասակարգու-

թիւնն ալ ձեզ նկարագրել· բաւական է մեզ լաւ միտք պահել թէ այս վկանը, չորս առաձիգ յարկերը ունի, որք յաջորդաբար կ'ուռչին եւ կը կրճկին, եւ թէ սիրտն ալ կողմէն երակաց արիւնն առնլով, զայն թոքերուն կ'արձակէ, եւ ձախ կողմէն ալ չնչերակային արիւնը կ'առնու, չնչերակաց մէջ կը մղէ եւ սրտին մէն մի ամփոփմամբ արեան անցումը բազկերակի զարկ ըսուած բանն առաջ կը բերէ։

Ըսինք թէ երակաց արիւնը թոքերուն մէջ կ'արձակուի· հոն՝ նա կը թափանցէ մազաձեւ երակաց ցանցակերպը բաղկացնող մէն մի երակի մէջ, որ ծայրագոյն աստիճանի բարակութիւն մ'ունի· մազէ մը շատ աւելի բարակ է, վասն զի մանրադիտակաւ ևս կը զննուի։ Ա.յս երակները որ հազար ու մէկ պտոյտներով իրարու կը հաղորդին, շուրջանակի կը սփռին իրարու վրայ շարուած և թոքոց հիւսքն անթիւ բջիջներու բաժնող թաղանթաց թանձրութեան մէջ· յետոյ նուրբ չնչերակներէ հիւսուած եւ նոյնչափ բազմամասն ցանցատեսակներու միջոցաւ կ'երկայնին· ահա սոյն թոքոց հիւսքին մէջ է որ երակային արիւնը չնչերակային արեան կը փոխուի, կամ թէ հնար է ըսել, ի մահուանէ ի կեանս կը վերածի։

Արեան սոյն փոխակերպութեան, մանաւանդ թէ վերանորոգման բնութեան և արդեանց քայ խեղամուռ լինելոյ համար, պէտք ունիմք մեր գաղափարները հաստատելու այն հեղուկին վրայ,

որ մեր բոլորը գործարանայ մէջ չրջան կ՚առնու։

Արիւնն էապէս կը բաղկանայ ջուրէ կազմեալ անգոյն հեղուկէ մը և բնասպիտակէ, որ ձուոյ սպիտակուցին կը նմանի, մկանանց գոյութեան նման ներդիկներէ, շաքարէ, հանքային աղերէ, որպիսիք են աւշնանի բնածխատը՝ կրի լուսածնատը։ Ա.յս բազադրածոյ հեղուկին մէջ կը լողան ճարպի մանրամանր չիթեր, սպիտակ գնտիկներ, և անհուն թուով բաժակիկներ, որք մանաւոր անուամբ Արենագնտիկք կ՚անուանին, որոց իւրաքանչիւրին տրամագիծը մէկ հազարորդամեթրին մէկ հարիւր քսանևվեցերորդն է, և տարբերութիւնը անոնց բազադրութիւնը յայտնած է։ Ասոնք (արենագնտիկք) կազմեալ են Արենանիւթ կոչուած գունաւորիչ նիւթով մ՚և երկաթի կարի մանրամաղ փոշւոյ չափաւոր քանակութեամբ մը զանգեալ տեսակ մը բնասպիտակէ։ Եւ արեան ծանօթ գոյնը տուողն ալ այդ կարմիր գնտիկներուն ներկայութիւնն է։ Երբ արիւնն ազատ օդոյ կ՚ենթարկի, անոր մէջ պարունակուած լոյծ վիճակի մէջ գտնուող ներդիկը կը կծկի, և յետոյ կը միանայ իրար խառնուած բազմաթիւ նեարդերու, որք գնտիկներն որպէս թէ ցանցի մը մէջ կը քաշեն և թոնթող ըսուածը կը ձեւացնեն։

Արենագնտիկք խիստ նշանաւոր յատկութիւն մ՚ունին, որով իրենց մէջ կը շտեմարանեն այն ամեն կազերն, որոց հետ շօշափման մէջ կը գտնուին, և յետոյ ճիշդ դիպող վայրկենին բուն պատ-

չաճ տեղը կ՚արձակեն զայնս։ Ուրեմն քայլ առ քայլ հետեւիմք այս բիւրաւոր փոքրիկ գործաւորաց, որք մեր հիւսուածոց ամենանուրբ մասանց մէջ կենդանարար կազ մը (թթուածինը) փոխադրելու և անտի ի դարձին մահաբեր կազ մը (ածխաթթուն) ետ բերելու պաշտօնն ունին։

Երբ մարմնոյ կղկղանօք լցուած և ածխաթթուով կշտացած երակային մթնադոյն արիւնը, թոքին հիւսքը դրաւող մազային երակաց ցանցակերպին մէջ կը հասնի, թոքին նուրբ առագաստներըն և նորա անոթոց փափուկ թաղանթն, արեան և թոքային խցկունքը լեցուցնող օդին մէջ կը մրտանեն։ Եւ ամենանրբին կենդանի թաղանթները թոյլ կուտան որ կազերն իրենց մէջէն անցնին. և որ առաւելն է թթուածնին ու ածխաթթուին պէս իրարմէ տարբեր աստիճանի խտութիւն ունեցող կազեր ալ, միշտ զիրենք մէկ մէկէ բաժնող թաղանթին մէջէն փոփոխակի իրարու տեղ անցնելու կը ձգտին։ Եւ ահա այս երկու բնադիտական օրէնքներէն սա կը հետեւի։ Իրենց մեռթ գոյն մը տուող ածխաթթուով լցուած արենագնտիկք, կը թողուն որ այդ կազերը թոքային խցկանց մէջ քամուին, մինչ օդոյ թթուածինն ալ՝ որով նոյն թոքային խցկունք լցուած էին, հակառակ կողմէ կը քամուի և կուգայ նոյն արենագնտիկներուն մէջ կը լեցուի։ Ասոնք վերստին իրենց կարմրափայլ գոյնն առած, թոքին չնչերակաց մէջէն կ՚անցնին և արիւնէն քչուելով սրտին աջակողմեան բաժնին

և անոնք չնչերակաց մեծ չրջանին մէջ կը փոխադրուին։ Իրենց անցած տեղերը կը թողուն մաս մը թթուածին, որոյ աւանդապահներն եղած են։ Թթուածինը այն լափլիզողը, զոր կը ճանչեմք, ամէն մէկ քայլին բնածխոյ հանդիպելով զայն կը դրաւէ, կ'այրէ, և այս այրմանէն առաջ կ'ուգայ ածխաթթուոյ մ'ածխաթթուոյ որ թթուածնի ու բնածխոյ խառնուրդ մ'է, և ամէն ժանգահարութեան, ամէն այրման միջոցին եղածին պէս՝ այս ժանգահար այրման ալ կ'ընկերանայ ջերմութեան չափաւոր քանակութիւն մը։ Այս ջերմութիւնս է ահա որ մեր մարմինը հարիւրամանեան ջերմաչափի 37 րդ աստիճանի միջին բարեխառնութեան մէջ հաստատուն կը պահէ։ աստիճան մը, որ մարմնոյ գործարանաց՝ իրենց պաշտօնը կատարելուն անհրաժեշտ հարկաւոր է։

Բովանդակ մեր գոյութիւնը տոգորուած կը գտնուի այս հրով, որոյ ներդ որձութիւնը, մեր մարմնոյն անթիւ կէտերուն բաշխուելով և անդուլ չարունակուելով, կենաց հիմնական պայմանները կը կազմէ։ Այս կերպով մեք 24 ժամուց մէջ 220 էն 230 կրամ բնածուխ կ'սպառեմք, որոյ այրումը առաջ կը բերէ ջերմութեան չափ մը, որ բաւական է հարիւրամանեան ջերմաչափ մը 0 էն մինչև 100 րդ աստիճանը բարձրացունելու, որ 25 քիլոկրամի չափ ջրոյ եռացման բարեխառնութեան աստիճանն է։

Ահա աստնք են չնչոյ տուրեւառին եւ արեան չրջանառութեան՝ մեր մարմնոյն մէջ յամրաբար, անդադարար, բայց նաեւ հասատատակէս առաջ բերած արդիւնքը։ Մեք եւս ճիշդ մեր վառարանաց կրակներուն, մեզ լուսաւորող կանթեղներուն պէս ժանգահարելու եւ բնածուխ այրելու պայմաններուն մէջ կ'ապրիմք։ Ուրեմն իրաւունք ունիմք եղեր գոյութեան հիմնական երեւոյթներն երեք բառի մէջ բովանդակելով ըսելու, թէ Ապրիլն այրիլ է։

ԳԼՈՒԽ Ը։

ՕԴՈՑ ԵՒ ԼՈՒՍՈՑ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Կենաց ճշմարիտ սնունդն է մեր չնչած օդը։ Իւր հանդամանքներէն կախումն ունի ներդաշնակութիւնն կենաց էական եղող պայմանաց, որք ճիշդ բերոց վրայ կամ բաց-դաշտերու մէջ գըտնուած օդոց խառնուածն ունեցող օդ ծծել տալու նպատակաւ չտկսած են։

Սղոխներու չնչմամբ միշտ նորոգուող դաշտային օդ · այս է ահա այն սնունդն որուն համեմատ կազմուած են մեր թոքերը, մեր արիւնն եւ մեր մարմնոյ բոլոր հիւսքերը։ Ի սմա կը գտնեմք երկայն կենաց էլիքսիրը։ Բայց աւա՛ղ, քանի՛ քանիներ զուրկ կը գտնուին կենաց ու առողջու-

թեան այս անհրաժեշտ մնուդին. եւ զայն առձեռն պատրաստ ունեցողներէն ալ օրչափ անձինք կան, որք անոր բարերարութենէն կամաւ ինք. զինքնին կը զրկեն.

Երբէք մեր մնուդներն ընտրելու մէջ պէտք եղածին չափ խնամք տարած չ'ենք հասարիր ըլլալ, եթէ ոչ միւսակար՝ գոնէ անօգուտ ներքացումէ մը ծնած նախապատուհութիւնները վինչեւ ի ծայրայեղութիւն մղեմք, պատժել տալ կը նպիմք այն ամեն խաբէութիւնները՝ խարդախութիւնները որոց առարկայ կ'ըլլան մեր ըմպելիք. մեր երեւակայութիւնը դիւրութեամբ կը խոչորցնէ այն վտանգը, զոր մեզ կ'սպառնայ խիստ սրկար դեղ մը կամ դեղոյ մը տեղ առանց միասու փոխանակուած ուրիշ դեղ մը. Զայնս պատրաստողները հասարակայ թունաւորիչներ կը նկատեմք, և տարօրինակ անխորհուրդ վարմունքով մը և յերկարատեւ թունաւորմամբ մը, զանց ընելով չնչել մաքուր կենդանարար օդ, որոյ խառնուածը մեր կենաց պահպանման հարկաւոր եղող համեմատութեամբ մը ինքն նախախնամութիւնն է կանոնաւորած. Եւ սակայն մաքուր օդը մաքուր հացէն ալ աւելի հարկաւոր է. Առողջ մարդոյ մը մէջ մարսուած կարի չափաւոր մնուդ մը, անմաքուր միջավայրի մը մէջ մարսուած ամենէն անսքանչելի համադասիներէն շատ աւելի բարիք կ'ընէ մեզ.

Արդէն գիտեմք թէ ինչպէս կը գործեն թոքք,

թէ ինչպէս արեանադնութիւնք կուգան հոն թթուածին կը վինաւեն, որպէս զի զայն բաշխեն հիւսուածոց, զորս կ'ակօսեն չնչերակք. Բայց սոյն այս ժանդահարութիւնն, այրումը որ աղբիւրն է մարմնոյ գործարանաց պաշտօնավարութեան անհրաժեշտ եղող կենսական ջերմութեան, որ անվթար կը պահուի՝ մասամբ մեր առած սննդեան և մասամբ նոյն իսկ մեր մարմնոյ նիւթոց, որք միշտ կը մսչին, անդադար կը ծախին ու կը վերանորոգին, այդ ամէնը նկարագրած առեննիս իրողութիւններն իրենց ամբողջութեան մէջ պարզապէս յուցնել միայն նպատակ էինք. Գիտեմք թէ չնչելու, այրելու, ապրելու համար պէտք է որ թթուածին ծծեմք. այն առեն խիստ լաւ չ'գբաղեցանք գիտնալու թէ ինչ պայմաններու մէջ պարտի ընծայուիլ թոքերուն այս կաղը, որպէս զի կարենայ ճիշդ չափով ապահովել փոխանակութիւնն այն կազին որ շնչառութեան էական մասը կը կազմէ.

Կրծային ներքսակոմման մէն մի ընդարձակումն, այսինքն մէն մի շնչառութիւն, կէս լիտրի չափ օդ կը ներմուծէ թոքոյ մէջ. Եւ որովհետեւ շնչառութեանց միջին թիւը մէկ վայրկեան մէջ 18 անդամէ, ուստի ժամը 540 լիտր օդ կ'սպառեմք, որով 24 ժամը դրեթէ 13,000 լիտր օդ սպառած կ'ըլլամք. Բոլոր մկանային ջանք, բոլոր մարմնակրթանք, որոշեալ ժամանակի մը մէջ շնչուած օդոյ քանակութիւնը կ'աւելցնեն. Այս իրողութեան վրայ գաղափար մը կրնամք կազմել յետագայ թուա-

նշանները՝ որք մարմնոյ այլ և այլ վիճակաց մէջ գործածուած օդոյ համեմատութիւնը կը ներկայացնեն։

Որոշեալ ժամանակի մը մէջ՝	
Պառկած մարդ մը	1,00
Ոտքի վրայ եղող մարդ մը	1,33
Չանգարտաքայլ »	1,90
Արագ քայլող »	2,76
Ընդոստընթաց երիվարի մը, դրաստու մը վրայ հեծած մարդ մը	4,05
Լողացող մարդ մը	4,32
Վազող »	7,00

Ուրեմն բացարձակ հանգստեան և ոտքով վազելուն մէջ եղած համեմատութիւնը 1 առ 7 է։

Հաշիւ ըլլուելով դանուած է, թէ միջահասակ մարդ մը, անօթի փորանց հարիւրմանեան ջերմաչափին 32 րդ աստիճանի բարեխառնութեան մը մէջ ժամը 24 լիտրի չափ թթուածին կը սպառէ։ Եթէ այս բարեխառնութիւնը լոկ 15 աստիճան է, նոյն մարդուն 26 լիտր թթուածին պէտք կը լինի։ Այդ մարդուն գործն եթէ մեքենական գործ մը կամ աշխատութիւն մ'է, օրինակի համար 7,5 քիլոկրամի կամ 6 օխայի ծանրութիւն մը 1 վայրկենի մէջ 200 մեթր բարձրութեան հասցունել կը պահանջէ, այն առեն մարդը մէկ ժամու մէջ 63 լիտր թթուածին կը սպառէ. իսկ եթէ նոյն գործը մարսողութեան ժամանակ կը կատարէ, նոյն կազէն 71 լիտրի պէտք ունի։

Այս թուանշանք հետաքրքրաշարժ և կարեւոր հետեւութիւններ կը բերեն։ Կ'ապացուցանեն թէ մարդկային մեքենային, ինչպէս նաև մարդուն ձեռօք յօրինուած մեքենականութեան մէջ, արտադրուած ջերմութիւնն և ստացուած ղօրութիւն միմեանց համաղօր են. ինչպէս որ չոգեշարժ մեքենայի մը մէջ այրուած հանքածխոյ կտոր մը, իւր այրմանէն արտադրուած ջերմութիւնը ղօրութեան կը փոխակերպէ, նոյնպէս և մարդկային մարմնոյ այրման աճումը, միր ալ աշխատութեան աճումը կ'արտադրէ։ Ո՛րչափ սաստկանայ սոյն աշխատութիւն եւ ո՛րչափ աւելի մեքենական մեծ ղօրութիւն ի գործ դնէ, թոքերն ալ նոյն համեմատ քանակութեամբ օդ կը ծծեն։ Ուրեմն կրնամք ըսել թէ աշխատիլն այրիլ մ'է։

Թոքերը մէն մի շնչառութեան՝ այսինքն կրծոց մէն մի ամփոփման միջոցին, որոշ քանակութեամբ ածխաթթու կ'արտաքսեն։ Հանգիստ կեցած մարդու մը արտաքսած ածխաթթուին միջին չափն է ժամը 21 լիտր, ղոր համարիմք 11 կրամ ղուտ ածուխ, բնածուխ։ Բայց արտաշնչուած ածխաթթուին համեմատութիւնը չնչուած թթուածնին համեմատութեան կը հետեւի. հետեւաբար մարմնոյ կրթանաց եւ աշխատութեան առեն թոքերէն դուրս ելնող օդը՝ բոլ յայլոց կը պարունակէ նաև ջրոյ շոգիներ եւ կենդանական ցնդուածներ, որք իսկոյն նողկալի հոտ մը կ'ստանան, եթէ օդոյ անբաւ քանակութեան մը մէջ չը

ճապաղին։ Մթնոլորտական օդն ըստ զանազանութեան տեղեաց, 4 էն մինչև 6 տասը հազարերորդ մաս ածխաթթու կը պարունակէ. իսկ թոքերէն դուրս ելնող օդը 4% ածխաթթու կ'արձակէ։ Եթէ մէկը քանի մը վայրկեան փչէ ապակեայ խողովակի մը մէջէն, որոյ մէկ ծայրը վճիտ կրաջրի մէջ մխուած լինի, կը տեսնուի թէ կրաջուրը կը պղտորի կրաբնածխատի սիկով մը որ ածխաթթուին ներկայութիւնը կը յայտնէ։

Արդ ածխաթթուն անյարմար է այրման, հետևաբար նաև շնչառութեան։ Առնումք նորոգուիլ չ'կրցող օդով լցուած երկու ապակեայ ընդունարանները, եթէ անոնց միոյն մէջ թռչուն մը ղետեղուի և միւսոյն մէջ վառուած ճրագ մը, քիչ առենէն կը տեսնուի որ ճրագը կը մարի և թռչունն անշնչացած կ'լինկի։ Վառմամբ և շնչառութեամբ կատարուած այրումը, թթուածնին մի մասն սպառած է և անոր տեղ ածխաթթու է ղետեղած. և թէպէտ թթուածինը բոլորովին սպառած ալ չ'լինի, մնացածին կազն անոր ծնայորդն անօգուտ կ'ընէ։ Ուրեմն այն ամէն տեղը յորս շնչառութիւն կ'ըլլայ, հոն ածխաթթու շնչահեղձիկ կազն առաջ կուգայ, որոյ կուտակումը նախ դլխոց ցաւ և քնանալու յօժարութիւն, և ապա թմրութիւն ու մահ կը պատճառէ։

Որչափ ալ վտանգաբեր ըլլայ այս կազը, շրնառութենէն դուրսցած կենդանական ցնդմանց չափ վտանգաբեր չը կրնար ըլլալ։ Այն տեղերուն

մէջ, յորս կենդանի էակք արդիլուած են, որպիսիք են քաղաքաց դործաւորներուն բնակարանները՝ վարժարանները՝ զօրանոցները՝ հիւանդանոցները, մարդկային ժահահոտութիւնն որ մորթոյ եւ թոքոց արտաշնչած կենդանական ցնդմանէն կը բաղկանայ, աղբիւր մը կը լինի ադետաբեր հիւանդութեանց, այսինքն անարիւնութեան՝ հարսանիքի (գըզամուք)՝ ժանտատենդային ջերման՝ ժանտատենդի եւ թշնամանեալ առողջաբանութեան այն ժանտ վրէժխնդրին, որ «հիւանդանոցի փտախտութիւն» կոչուելու չարաչուք անունը կը պահէ։

Մեծ քաղաքաց մէջի բազմամարդութիւնը, մին է այն ամենաղօրեղ պատճառաց, որ կեանքը համառօտելու կ'օժանդակեն։ Ի Վիէննա տարին 22 անհատից մին կը մեռնի. ի Փարիզ 30էն մին. Լիվերբուլի հանպատաւէտ թաղերուն մէջ 1000 մարդոց մէջէն 22 մեռեալք կը հաշուուին, և բազմամարդ թաղերու մէջ 48 մեռեալք։ Մանչէսթրի մէջ մահք 1 առ 28 համեմատութիւնն ունին, մինչդեռ շրջակայ ագարակաց մէջ մինչև 1 առ 57 համեմատութեան կ'իջնեն։ Փարիզի բռնակչաց շնչառութիւնն օրը 600,000 խորանարդ մեթր ածխաթթու կը լեցնէ մթնոլորտին մէջ։ Այս քանակութիւնը լուսաւորման եւ ջեռուցման համար վառուած կրակներու միջոցաւ դոնէ կ'եռապատկի։ Այս շնչահեղձիկ կազն անհեթեթ կոյտին վրայ, կազերը՝ ծուխերը՝ թթուտուտները՝

փոչիները՝ նեխեալ նիւթերը՝ մարդկային ժահահօտութիւնը՝ մանրադիտական բուսակներն ալ աւելցուցէք, և ահա նեղ փողոցներուն և անձուկ սրահներուն մէջ դժուարաւ չրջան ընող սոյն ապականեալ օդոյ վրայ դաղափար մը պիտի ունենաք։

Մառախլապատ օդոյ ատեն ինչ ինչ ժամուց մէջ, սոյն ժահահոտ մթնոլորտը փարիզի բոլոր բնակիչները մասնակի թունաւորման մը կ՚ենթարկէ։ Սովորական պայմանաց մէջ, քաղաքային թունաւորման արդիւնքները կը յայտնուին, անարիւնութեամբ, կանաչախտութեամբ, ժանտատենդային ջերմամբ, և թունաւորմանց սաստկանալու ատեն նոյն արդիւնք ինքզինքին համաճարակ ախտերով կ՚երեւցնեն։ Եթէ սոյն ստացուած ստուգութիւնները թուանշաններով ալ ճշդել պէտք ըլլայ, առ այս սոյն դիպաց վերաբերեալ տխուր անուանացանկ մ՚ընտրել կը բաւէ մեզ։ Եթէ միւնոյն դորձողութեան, բարձից հատման հետեւանքը նկատողութեան առնուսմք, կը դտնեմք որ 100 հիւանդ պարունակող հիւանդանոցաց մէջ 100 ին 25 ը, 200 հիւանդ պարունակողներուն մէջ 100ին 31ը, 400 հիւանդ պարունակողներուն մէջ 100 ին 40 ը և փարիզի հիւանդանոցաց մէջ 100 ին 74 ը կը մեռնի՛ն։ Ահաւասիկ մարդոց՝ տեղ մը փակուած ծնալուն արդիւնքը։ մարդ իւր նմանեաց համար թոյն մ՚է, երբէ իր չնչած օդն անդադար չ՚նորոգուի։

Անդլիա համարուած է, թէ առանձնացած անհատ մը պատշաճապէս չնչելու համար ժամը 20 խորանարդ մեթրի չափ օդոյ պէտք ունի։ զօրանոցներու մէջ մարդ դլուխ 60, և հիւանդանոցաց մէջ 80 խորանարդ մեթր օդ պէտք կ՚ըլլայ։ Հոտոտելիքը, սովորաբար բաւական առաջնորդ մ՚է մարդկային դարշահոտութեամբ տոգորեալ անմաքրութիւնն ստուդելու համար։ և կրնամք ըսել, թէ վտանգաւոր է ապրիլ այնպիսի տեղ մը, որ այս առանձնական հոտը կը բուրէ, որչափ եւ տկար ըլլայ այն։

Պահ մ՚առաջ ըսինք, թէ առանձնացած անձ մը ժամը 20 խորանարդ մեթր օդ ծծելու պէտք ունի։ Ասիկայ՝ մարդ օրուան 24 ժամուց մէջ 480 խորանարդ մեթր օդ պարունակող տեղւոյ մը ամբողջ օդը պիտի չնչէ ըսել չէ։ եթէ բանն իրօք այսպէս ըլլար, նոյն տեղւոյն օդը իր կորուսած թթուածնին փոխարէն, խիստ չուտ պիտի լեցուէր ածխաթթուով եւ մարդկային դարշահոտութեամբ պիտի ապականուէր, եւ քանի մը ժամէն վատառոյզ եւ վտանգաւոր պիտի ըլլար։ Ուրեմն միայն չէնքերուն պարունակները չափերն՝ անոնց իւրաքանչիւրին անհրաժեշտ հարկաւոր եղող միջոցը տալու բաւական չէ։ բայց յայտնել պէտք է նաեւ որ հաստատուն եւ ուժգին օդափոխութիւն մը միշտ անոր մթնոլորտը նորոգէ, որպէսզի նորա մէջ պարունակուած օդոյն մէն մի մասը մէկ չնչառութեան եւեթ ծառայէ։ Զը մոռ-

նամք նաև ի հաշիւ առնուլ ծաղկանց՝ կենդանեաց՝ լուսոյ ներկայութիւնն, որոնք օդէն մեզ մատակարարուած ուճկին մի մասը կը գողնան։

Մեծահասակ շուն մը մարդու մը չափ կ'ապականէ զօդ, վառուած ճրագ մը մարդու մ'արտաշնչածին չափ ածխաթթու կ'արտաքսէ։

——

Մարդուն պէտք եղած բանը միայն ազատ ու մաքուր օդը չէ. նա՝ ինչպէս որ տունկն ալ, պէտք ունի նաև արեւուն լուսոյն, որ կենդանի էակներուն այլ եւ այլ եղանակաւորութիւններ կուտայ։ Թէ մարդը՝ թէ բոյսը՝ արեւէն ղրկուելով միևնոյն հիւանդութեամբ կը տառապին, կը գունատին, կը ծիւրին։ Բոյսն անպտուղ կ'ըլլայ, իւր երփներոնգ գոյնը, ձեւը կը կորուսանէ, կը ծիւրի կը ծնգի։ Դրէք զայն մութ տեղ մը, որոյ մէջ մի լուսաւոր ճառագայթ միայն թափանցէ, եւ ահա նոյն բոյսը տեսակ մը բնազդմամբ, դէպ ի այն նեղ բացուածքը կ'ուղղուի, ճիշդ այնպէս, ինչպէս որ բանտարկեալ մը իւր բանտին վանդակներէն կը կախուի, գաղտ դիտելու համար Արարչութեան սոյն առաջին սքանչելիքը, լոյսը։ առանց որոյ բնաւ եւ ոչ մի կենսաւոր պիտի կրնար ապրիլ։

Երբէք պատահած չէ՞ ձեզ կարեկցութիւն մ'զգալ տկար բուսոյ մը վրայ, զոր ուշադիր ձեռք մ'ի զուր կը ջանայ վեց յարկեան չէնքերէ շուրջ փակեալ նեղ սրահի մը դէպ ի հիւսիս բացուած

պատուհանին մէջ դնելով զարգացնել։ Թէպէտ նա չի ցաւակրիը, սակայն մարդիկ անոր վրայ կը ցաւին, եւ ասոր ալ պատճառն այն է որ մեք ի ներքս ի մեզ բնածին զգացում մը ունինք, բնութեան ներդաշնակութեանց։ Այն ամէն բանն որ բնութեան մէջ իր պաշտօնը չը կատարեր, սաստիկ տպաւորութիւն մը կ'ընէ մեր վրայ, ճիշդ այնպէս, ինչպէս դաշնակաւոր նուագի մը մէջ սպրդած սխալ խազ մը։ Նաեւ, որովհետեւ դիտեմք թէ կենդանեաց նկատմամբ բնութեան օրէնքէն մէն մի խոտորում, զանոնք ցաւով մը կը վարակէ, ուստի մեր հոգն ու համակրանքը անկենդան էակաց վրայ ալ կը տարածեմք։

Զարմանալի՛ բան, տառապեալ վարդատնկոյ մը բախտին վրայ ի դուրս կը խանդաղատիմք, նորա լոկ տեսքն անդամ իսկոյն կը զարթուցանէ ի մեզ առ յապա անոր լինչ ըլլալուն պատկերը։ բնութեան ընդդէմ դործուած սոյն ոճրոյն եղեռնագործը կը վնտռեմք, և խողխողուր, կարկամեալ տղու մը քովէն անուշադիր կ'անցնիմք, այն հէգ փոքրիկ գունաթափ արարածին, որուն օդն ու լոյսը կը զլացուի։ Անզգայութիւն մը չէ այս, այլ սովորութիւն մը։ Ինգեալ վարդատունկը մեզ բնական կարդէ զարտուղութիւն մը կը թուի։ Հիւանդոտ մանուկն ամենեւին մեր ուշադրութիւնը չ'դրաւեր, այլ բացառութիւն կազմող խարտեաշ եւ պնդակազմ մանուկներն են որ աչքերնուս կը զարնեն։

Մուրնները(1), ապաստանարանները(2), բաղմամարդ թաղից վարժարանները գնացէ՛ք, եւ ուշի ուշով նկատեցէք այդ դիւրեղծական արարածները, տակաւ տոհմի մը այդ տխեղծ սերունդները։ Դա տղուն նայեցէ՛ք, անդամները բարակ, քայլերը դեղեւուտ, շարժուածքը տարտամ, մեսը թոյլ, մարմինը մթագոյն մխրագունի զարնող դեղնով մը աղօտացած, վիզն երկայն ու վտիտ, գլուխը՝ մարմնոյն մեծնալուն անագանելովը խիստ խոշորատեսիլ, այտերը ցցուած, քիթը ճմլուած, շրթունքը բարակ եւ ժժդոյն, ականջները տափակ ու թափանցիկ, աչերը կապուտակ շրջանակի մը մէջ խորանկեալ, արտաբերած խօսքերը դժուարայօդ եւ դէմքը ծերոյ մը դէմք։

Նորա բոլորը կեանքը կարծես թէ լոկ իր նայուածքին մէջ կեդրոնացած է, նորա խոշոր գիջին (նէմլադ) ականոիքը դոգդես կենաց մէջ կը խորասուզին եւ որպէս թէ կենդանի բարբառով մը կ՛ըսեն, «Փրկեցէ՛ք զիս»։ Օդ, արեւու պայծառ լոյս, խոտոց վրայ աղատ զբօսանք, ահա՛ ատոնցմով պիտի ունենաք վարդագոյն եւ թշեղ տղայ մը, թէպէտ քիչ մը սատանայ — որ այնպէս պէտք է ըլլայ— բայց սակի սրտով։ վասն զի երբ մարմինն առողջ է, մարդուն ներսի դին ալ բարի կ՛ըլլայ։ յետոյ հրբ կը ղօրանայ, իւր 10 տարե-

(1) Երկու տարեկանէն վար գանուած անտերունջ որբոց յատկացեալ տուն։ (2) Երկու տարեկանէն մինչեւ 6 տարեկան որբոց յատկացեալ տուն։ Ծ. Թ.

կան հասակին ատենները կրնաք զայն դպրոց ղրկել, բայց այնու պայմանաւ որ տղան հոն ալ առատ մարմնոյ կրթանք, օդ եւ լոյս վայելէ։

Միայն դործաւորին եւ ստորին դասու անհատին տղայքը չ՛են որ քաղաքաց մերձաւոր խաւրապատ մթնոլորտի մը մէջ կը ծիւրին կը ծնգին։ «Աչխարհիս երջանիկները» կոչուած անձանց զաւակունք եւս անոնցմէ լաւ բաղդի մը չ՛են վիճակուած։ Առաւելութիւնը նոյն իսկ երբեմն աղքատ տղուն կողմը կ՛ըլլայ, զի փողոցն անորն է եւ ժամանակ ժամանակ կրնայ հոն ազատ հասարձակ խաղալ։ Բայց դիւրակեաց դասուց մէջ, նախնական դաստիարակութիւնը կը սկսուի յապաւելով այն ամէնն որոց ամէն բանէ աւելի պէտք ունի տղան։ Շէնքերը սրահակներով, վիժակներով (բէրտէ) լաւ մը դոցուած մթնցած են, և մանկիկին իր առաջին բառն ըսել եւ առաջին քայլափոխն առնել սովրելէն առաջ, պարտի հասկընալ թէ անշարժութիւնն խնամուն եւ լաւ մեծցուած տղոց յատկանիշն է։ եւ այսպէս մանկիկն խնամուն կ՛ըլլայ, բայց ի՛նչ գնով։ մեկդի առնելով նորա մնդուս մարմնն ու խորամանկ վարմունքը, զայն երկուորեակ եղբայրը պիտի կարծէք այն տղուն՝ զոր պահ մ՛առաջ կը դիտէիք։ Ծնողքն անոր համար «փափուկ է, սիրուն է» կ՛ըսեն, բարեկամքը ծնողաց երանի կը կարդան մանկան այս յատկութեան համար զոր աղնուականութեան նշան կը համարին։ Ըստ մեզ երկուքն

ալ ազիւսութեան, անհոգսութեան եւ նախապաշարմանց անմեղ զոհերն են. երկուքին վրայ ալ հաւասարապէս ցաւիմք. քանզի այս տկար մարմինք չ'են կրնար քալակորով հոգւոյ մը իրրեւ բնակարան ծառայել։

Մարդուն մարմնոյն ծխելոյին՝ խմացականութիւնն ալ կը նուազի, կ'ապականի։ Օ՜դ, լո՜յս։

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՍՏԱՄՈՒՔԻ ԴՈՐԾԱՐԱՆԸ

Անշուշտ դիտէք մեծին Պետրոսի նաւուն ռամկավիպական պատմութիւնը։

Սա՝ առաւել յառաջադէմ ժողովրդոց արհեստներն ու քաղաքակրթութիւնը, իւր տէրութեան ամէն կարգի տակաւին բարբարոս ժողովրդոցը մէջ մտցնել ուզելով, ընդ բովանդակ Եւրոպա ճանապարհորդեց, գործնականապէս ուսուցանելու համար այն տեղեր գտնուող բոլոր գիտութիւնները, արուեստներն ու արհեստները։ Հոլանտայի մէջ յանձնառութիւնք արձանագրել տուաւ առաջադրածց ցանկին մէջ եւ նաւու մը կառուցման մասնակցեցաւ։ Սոյն այս նաւ որոյ անդամները կայսերական կացինն էր ձեւացուցած, յետոյ Ռուսիոյ մէջ ազգային մասունք մ'եղաւ։ Նաւուն իրանին կամ անոր կազմուածոց որ մասն որ պահանջուած ծառայութիւնը կատարելու անբաւական կ'ըլլար, տեղն ուրիշ մը կը դնէին, այնպէս որ ժամանակէ մ'ետք նոյն նախնական նաւուն մէջ իրեն տեղ ուրիշ մը զետեղուելիք բնաւ մաս մը չ'մնաց այլ եւս։

Մեր մարմինն ալ այս նաւուն պէս է։ Շարունակ կը մաշի, բայց մասանց բովանդակեալ հաւաքումը առանց նշանակելի փոփոխման մը միշտ կայ ու կը մնայ. վասն զի մէն մի անպիտան մասնիկ կը վերցուի եւ տեղը բոլորովին նոր մը կը զետեղուի։ Մեր բոլոր հիւսուածոց տարերքը (բջիջները) շարունակ կ'անհետին եւ նոցա տեղ բոլորովին նորեր կ'անցնին։ Մէն մի բջիջը բաղկացնող հիւլէներն ալ միեւնոյն օրինաց ենթակայ են. ջերմութիւն արտադրելով կը ժանգահարին, ետ կը քաշուին, որպէս զի տեղի տան նոր հիւլէից, որ ասոնք ալ յետոյ նոյն բաղդին կ'ենթարկին։ Մորթը, միսը, ոսկրներն անդամ իրենց տարերաց սոյն վերանորոգման օրինաց ենթակայ են։

Արիւնն է, որ վերակազմութեան անդուլ ջանից հարկաւոր աստղէները մարմնոյն ամէն դին կը տանի. ինքն է նաեւ որ իրրեւ գայռամաց խողովակ մը յինքն կ'ընդունի մարմնոյ անօգուտ դարձած փշուրներն ու կոտրտուքը, յորոց ինքն հնար եղածին չափ փութով պէտք է ազատի։ Ճամբան թոքք իրմէ կ'առնուն ջածխաթթուն և

երկու գեղձք (պէզ) այն է երիկամունք՝ իրենց անթիւ նրբին խողովակներով իբրեւ պարզուտ մը (քէֆկիր) կ'առնուն զանազան բորակածնուտ մը-նացորդները որք միզին մէջ կ'անցնին։ Լեարդն ալ (գարա ճիկէր) ուրիշ զտիչ մ'է, բայց մաղձը՝ զոր նա արեան անմաքրութիւններէն կը կազմէ, մարսողութեան մէջ կարեւոր դեր մը կը կատարէ։ Ճարտարագէտ մ'է այն՝ որ օգտակար արդիւնքներու կը փոխէ այն մնացորդներն որոնցմէ զարիւնը կ'ազատէ։

Որովհետեւ մեր մարմնոյ մէն մի հիւլէն մահուամբ կը հարուածի եւ մնացորդի վիճակի մը մէջ կը նետուի, մինչ ուրիշ նոր հիւլէ մը կուգայ անոր տեղը կը բռնէ, հարկ է որ այս ընդհանուր վերակազմութեան ատաղձներն մատակարարելու պաշտօնն ստանձնող արիւնը զայնս տեղէ մ'առնու։ Արդ զանոնք կը խնդրէ ստամոքսէն, աղիքներէն, այն կենդանի եւ եթէ հնար է ըսել իմացական գործարաններէն, որք առնուած սընուցիչ կերակուրները եւ ըմպելիները, այն մեռեալ նիւթերը՝ կենդանի, մեր հիւսուածոց համակիր, եւ անոնց յարելու, անոնց հետ մի մարմին լինելու եւ քանի մը վայրկեան կամ քանի մը օր անոնց գոյացութեան մասնակցելու ընդունակ դարձած նիւթոց փոխելու պաշտօնն ունին։

Ա՛յո՛, ստամոքս եւ աղիք ճշմարիտ քիմիական գործարաններ են, յորս բիրտ եւ խոշոր ատաղձք արեան մէջ անցնելէն առաջ կը փոխակերպին, և

ապա մէն մի հիւսուածոյ, մէն մի գործարանի միջոցաւ արիւնէն զտուելով, մեր էութեան մի մասը կ'ըլլան կամ մեր խառնուածոյն անվթար պահպանման հարկաւոր այրելի նիւթը կը մատակարարեն։ Ուրեմն կերակուրք եւ ըմպելիք իրարմէ քաջորոշ երկու դերեր՝ այն է այրելին սե վերածելիները կատարելու սահմանուած են. ուստի կըրնամք զանոնք երկու դասերու բաժնել, որք են, այրելի նիւնդք եւ դարմանիչ կամ կերպաւորիչ նիւնդք։ Գործադրութեան մէջ այս զանազանութիւն այնչափ բացորոշ չ'է, բայց առնուած նիւնդոց մարսումը՝ ծծումը՝ մարմնավոխումն ու ծախումը բացատրելու համար, սոյն երկու դասակարգերու բաժանումն ընդունելուն մէջ բնաւ անպատեհութիւն մը չ'կայ։

Եթէ վերլուծեմք ոսլայն (նըչասթա)՝ չաքարը՝ իւղը՝ գինւոյ ոդին, կը գտնեմք թէ այս գոյացութիւնք, երեք տարրերէ կազմեալ են. այսինքն՝ ջրածնէ՝ թթուածնէ եւ բնածուխէ։

Ուրեմն ասոնք գերազանցապէս այրելի նիւթեր են։ Նաև իրենց բազադրութիւնն ալ դրեթէ միեւնոյն է. ուստի մարդկային ճարտարութիւնը ոսլայն չաքարի, չաքարը գինւոյ ոդիի կը փոխէ, հակառակ անոնց երեւութական տարբերութեան. մեր մարմնոյ մէջ եւս նմանօրինակ փոխակերպութիւնք կը կատարուին։

Ուրիշ կողմանէ ալ բնաստիտակն՝ որ հաւկըթին ճերմկուցը կը կազմէ, մեին բնանեարդը

կամ մկանային նեարդը, եւ բնապանիրն՝ որ կաթին մածանուտ գոյացութիւնն է, վերլուծելով չորս տարր կը մատակարարեն մեզ· ջրածինը, թթուածինը, բնածուխն ևեւ բորակածինը· այս վերջնոյս ներկայութիւնն է որ սոյն գոյացութեանց «բորակածնուտ» անունը տալ տուեր է։ Իրենց բաղադրութիւնը մեր հիւսուածոց, մեր գործարանաց բաղադրութեան կը համապատասխանէ· ասոնք են ահա դարմանիչ եւ կերպաւորիչ ըսուած անուններըը, այսինքն այն գոյացութիւնք, որք մեր մարմնոյն մնանալու, մեր արիւնը, մեր մսոը լինելու սահմանուած են։

Հիմա որ կերակուրները բաղկացնող այրելի եւ մարմնաւորելի առաղձից ծանօթացանք, քիչ մ'ալ տեսնեմք թէ բանն ի՛նչպէս կը կատարուի մարսողութեան գործարանին մէջ, յորում կերակուրք կենդանի տարրալուծութեան մը ներգործութիւնները կը կրեն։

Ամեն բանէ առաջ կերակուրք պարտին աղօրիէն անցնիլ, ակռաներէն «մանրուիլ»· ասիկայ քիչ մը պ· տը լա Բալիսի յայտնած մէկ ճշմարտութեան կը նմանի, այնպէս չէ՞· կարի քաջ, կ'ըսեւնայ թէ նոյն իսկ իւր պարզմտութիւնն է որ ղինքն այս բանիս անգէտ կամ արհամարհող ըրած է։ Որչա՛փ դժուարամարսութիւնք, որչա՛փ ստամոքսախտ պատճառեալ են յանյագ կլմանէ կերակրոց, ըզբս մարդիկ աղօրիքին մէջէն կ'անյընեն, առանց երկանին (տէկիրմէն թաշը) տակէն

անցունելու· ստամոքսը խիւսի վերածուած կերակրոց վրայ կընայ միայն պատշաճապէս եւ արագութեամբ գործել, առանց ծամելու կընելը նորա գործողութիւնը խափանել կամ յապաղել է։ Աւելին ըսեմք, մարսուիը բերանէն կը սկսի· պատառ մը հացը մէկ քանի վայրկեան ծամեցէ՛ք եւ ահա գլխաւորաբար «ընդունկնեայ գեղձերէ» արտադրուած լորձունքէ կը խոխոմի այն, և քիչ քիչ չաքարային համ մը կ'առնու։ Լուծեցէք զայն և հոն արդեամբ պիտի գտնէք չաքար, որ ոսլային ամենափոքր քանակութեան մը ծախմամբ է կազմուած։

Սակայն ծամելու ատեն, ստամոքսն ալ իրեն համար պատրաստած կակուղ զանգուածնիդ ընդունելու կը պատրաստուի· անթիւ գեղձերու միջոցաւ կը գտնէ ստամոքսային մանրիկ հիւթն, որ տարրալուծական օրինօք փոփոխելու սահմանուած է բորակածնուտ գոյացութիւններն, որպէս զի զանոնք անմիջական ծծման մը պատրաստէ, մինչ այրելի, ալիւրոտ, պարարտանիւթ կերակուրք դէպի աղիք իրենց ճամբան կը շարունակեն։ Հոն՝ այս կերակուրք ուրիշ երկու գեղձից արտադրած հիւթոց ալ կը հանդիպին· այսինքն բանկրատեան հիւթոյն՝ որ ոսլայն չաքարի կը փոխէ, մաղձին՝ որ կը «կթածէ» այսինքն յանհունս կը բաժնէ պարարտ նիւթերը։ Ահա՛ այս գործողութեանց հաւաքումնէ, որ կը կազմէ զմարսողութիւն, այն է կերակրոց լուծուիլն ու անոնց ծծուելու, արեան

մէջ անցնելու վիճակին փոփոխութիւնը։ Երբ տարբեր խտութիւն ունեցող երկու հեղանիւթք, թաղանթով մը, մանաւանդ կենդանւոր թաղանթով մը բաժնուած են իրարմէ, կրնան մէկ մէկու մէջ փոխանցել, և առաւել սաստիկ հոսանքը կը կատարուի սովորաբար նուազ խտէն յառաւել խիտը։ Օսմոզէթր կոչուած գործին թոյլ կուտայ մեզ կենաց սոյն գլխաւոր գործողութիւնն ուսուցանել։ Սա կը բաղկանայ վարի ծայրը լայնաբաց խողովակէ մը, որոյ նոյն լայնաբաց ծայրը փամփուշտով մը գոցուած է։ Նոյն խողովակին մէջ քիչ մը շաքարալուր կը լեցուի, և ջրոյ մէջ մխուած կը բռնուի։ Քիչ մ՚ատենէն խողովակին մէջի հեղանիւթը վեր կը բարձրանայ եւ այդ բարձրացումը խողովակին մէջ գուտ չուր մնած ըլլալը կ՚ապացուցանէ, նոյնպէս բնաւ շաքար չ՚պարունակող գուտ ջրոյ ամանին մէջ խիստ փոքր քանակութեամբ շաքար գտնուիլն եւս կ՚ուսուցուի։ Ահա թաղանթաց սոյն այս նշանաւոր յատկութիւնն է որ մարսեալ կերակրոց թոյլ կուտայ ծծմամբ, արիւնային և մամացաբեր անօթոց մէջ անցնելու։ Բոլոր ծածնուած նիւթերը ինչպէս նաև ըմպելեաց մեծ մասը, ստամոքսային հիւթոյն ներգործութեամբ լուծուելով և մսափոխութեան վիճակի վերածուելով, անմիջապէս կը ծծուին այն ամէն մանրահարներ երակներէն որ ստամոքսի թաղանթաց մէջ բազմաթիւ ցանցակերպներ կը կազմեն։ Իւղոտ և ալիւրոտ կերակուրները չաքարի վերածուելով կամ պան կրատեան հիւթով ու մաղձու «կթածուելով» կը

կազմեն ղայն որ «մամաց» կը կոչուի։ Նախ մանաւանդ խողովակները (մամացընկալ անօթներ) կը ծծեն զմամացն և ապա երակաց մէջ կը պարպեն։ Եւ մարսողական ներգործութենէն պրծող մասն իր ճամբան կը շարունակէ պէպ յաղիս, որք պարպարբերաբար ղայն կ՚արտաքսեն։ Ի՛նչ սխրալի միաբանութիւն, ի՛նչ ազանչելի պարզութիւն բնագիտական. տարրալուծական և կենդանական գործողութեանց կապակցութեան մէջ։ Եւ սակայն անոնց գիտնարար բացատրութիւնը տակաւին երիկեան է և հազիւ թէ լրացած։ «Բայց պիտի ըսէք թերևս ի՞նչ օգուտ ունին մեզ այդ ամենը, մեր նախահաւք Ադամէն ի վեր կը մարսէին առանց միտքերնէն իսկ անցունելու թէ ինչեր կ՚անցնին մեր մարսողութեան գործարանին մէջ. ի՞նչ վերաբերութիւն կայ ընդ մէջ այս տարրալուծութեան եւ կարելի եղածին չափ երկար ապրելու համար քաջառողջ կեանք մը վարել սորվեցնող արուեստին մէջ։ Տգէտները խիստ լաւ կը մարսեն, իսկ գիտուններուը խիստ յոռի կերպով։ Հիմա խնդիրը ճշդութեամբ լուծած կ՚ըլլաք, եթէ պիտուն բառով հասկնաք այն մարդիկը զորս թերի, վարանամիտ եւ խոտորեալ քաղաքակրթութիւն մը, կը խոտորեցնէ բնական կեանքէն. եւ տգէտ բառով ղայնս, որք մարդկութեան նախնական վիճակին բաւական մօտերը կը կենան։

Նախնական ժամանակի մարդիկ, այսինքն ասկից հինգ հազար տարի առաջ ապրողները կ՚ապ-

րէին արդէ Ովկէանեան մի քանի կղզեաց բնակչաց պէս, որոց բնազդմունք ըստ բաւականին կ'առաջնորդեն իրենց, նիւթական կենաց վերաբերեալ բաներուն մէջ. բայց քաղաքակրթեալ կեանքը կը զետեղէ զմարդ առաւել կամ նուազ արուեստական միջավայրի մը մէջ, որ զնա կը զարտուղէ, կը մոլորեցնէ։ Իւր խառնուածը, սովորութիւնքը, ճաշակը, պէտքերը այլափոխեալ են։ Տարերաց եւ նոցա անմիջական մրցակցաց, այսինքն կարօտութեանց եւ խիստ դրդռեալ կեանքի մը վտանգաւոր մոլորութեանց դէմ մըղուած չարունակեալ մրցման մը պատճառած մըտազբաղութիւնք, առ սակաւ սակաւ ղինքը կը սովորեցնեն չ'հասկնալու կամ բացայայտ եղանակաւ արհամարհելու բնազդական թելադրութիւնները։ Երբ այս վիճակին կը հասնի մարդ, իմաստասիրութեամբ միայն կրնայ բնութեան օրինաց վերադառնալ։ Ամէն ժամանակ եւ ամէն աշխարհի մէջ լաւ անօրինուած քաղաքակրթութիւնը, միեւնոյն մոլորութիւնները ըմբիւնոյն չափազանցութիւնները եւ միեւնոյն մոլութիւնները առաջ բերած է, որոց մին ալ սեղանոյ զեղխութիւնը՝ որկրամոլութիւնն է, որով մարդ ուտելու համար միայն կ'ապրի։ Սողոմոն չատոնցմէ ի վեր իւր ժամանակակցաց կ'արձակէր սա վճիռը, թէ «բերանը սուրերէն աւելի մարդ կը սպաննէ»։ Պլուտարքոս կը գանգատէր թէ «խոհարարաց և ծաղարարաց (պէօրէկճի) հնարքները զեղխութեան սահմաններն անդադար առաջ կը մղեն և բանաւորութեան բոլոր սահմաններէն անդին կ'անցնին։» Սենեկա իւր խօսքը Հռովմայ անկման ժամանակին հռովմայեցւոց ուղղելով կը գրէր. «Ձեր ցաւոց չատութենէն կը գանգատիք, վանեցէք ձեր խոհարարները»։

Կերակրոց համեմանք փոխուած են, բայց հետեւանքը նոյն է։ Ինքզինքնիս բաղմախորտիկ սեղաններով կը սպաննեմք, եւ մեր խոհարարաց՝ իրենց արուեստին կանոններուն համեմատ մեր կեանքը կարճեցնելնուն համար ոտակ կը վճռեմք։

Երբ Տր. Հէգէթ հարուստ հիւանդի մ'այցելութեան կ'երթար, զինքը խոհարան տանիլ կուտար, կը գրկէր նոյն տեղի խոհարարապետն (աշճը պաշը) եւ իւր ներկայութենէն յանկարծակիի եկած միւս մարդոց կ'ըսէր. «Մեծապէս երախտապարտ եմ ձեզ բարեկամք, այն ամէն բարի ծառայութեանց համար զոր մեզ բժշկացս կը մատուցանէք. եթէ ձեր թունաւորիչ արհեստը չըլլար, բժշկայ կաճառը խիստ շուտ հիւանդանոց պիտի երթար»։ Թիապարտութեան դատապարտելոյ հետ վարուածի մը պէս կը վարուիմք ըստամոքսին, աղեաց եւ մարսողութեան բոլոր գործարաններուն հետ։ Մարմնոյ մաշումը դարմանելու եւ մեզի պահանջուած աշխատութիւնը կատարել բաւելու պէտք եղածին չափ ուտելէս եառ, դարձեալ կ'ուտեմք, վասն զի ուտելէն

հաճոյք մը կը զգամք։ Անօգուտ նիւթերով կը խըճողեմք զստամքս, որ անհանգստութեամբ, յաւով մեզ դէմ բողոքելով հանդերձ՝ իր գործունէութիւնն ալ կը կրկնապատկէ, աշխատութեան սակին վրայ եղած յաւելուածն ալ կատարելու համար։ Աղիքն ևս նորա օրինակին կը հետևի և մարսողութեան բոլոր օժանդակներն ալ կը ճգնին, մինչև որ ստամքսին մէջի եղածը ծծուի լլինայ։ Բայց արիւնը ծանրաբեռնեալ է աւելորդ ատոզձներով. ի՞նչպէս պիտի կարգադրէ։ Ասիկայ չարիքին կարելի եղածին չափ վոքրագոյնն է, վասն զի բընութիւնը մեր չափազանցութեանց ներողամիտ է, և խստասիրտ յանցապարտները միայն անաչառութեամբ կը պատուհասէ։ Ստամքսն, ինչպէս նաև ապիքը արդէն բողոքեցին, յաւոց՝ ճնշմանց ձեւի տակ։ արիւնն ալ իր կարգին յանդիմանութիւնները կ'ընէ, որք ի յայտ կուգան արեան դիմաց մէջ համախտնութեամբ, քնախտութեամբ, երիկամանց և լերդի յոգնութեամբ։ Սակայն տեղ մը գետեղել նայելով բնածխոյ եւ բորակածնի աւելորդն, որով գինքը ծանրաբեռնեցիք, անոնցմով կը չինէ ճարպ, մաղձ եւ «բնամէզ,» զոր երբէ նորա առաջնութիւնը յօդուածներուն մէջ ճապաղելու եւ այսու յօդուածացաւ պատճառելու չը տրիպէ, միգին հետ կ'արտաքսուի։ Բայց այս վատաակաբեկ գործառոր ստամքսը, ապիքը, երիկամունքը, լերդը, աստիճանաբար կը կորուսանեն իրենց վրայ դրուած չափազանց սակն անթերի

լրացնելու կարողութիւնը, որով կը հիւանդանան, արիւնամած կը դոյնուին, կը ծիւրին։ մեր քանի մը տարուան, գուցէ իսկ քանի մը շաբթուան անխոհեմութիւնը, զմեզ անոնցմէ թերի ծառայութիւններ եւեթ ընդունելու կը դատապարտէ, որուն հետեւանքը կը լինի մահ կանխահաս։ Մեր մարմնոյն կենդանի գործարանաց մէջ անցած բաներուն ուսումը թոյլ կուտայ մեզ ճշդիւ հաշուել մարմնոյ գործարանաց անվթար պահպանման, եւ մարմնակրթանաց ու աշխատութեան պահանջած ուժոյն ծախքը հոգալու համար, մեզի պէտք եղած բնածխոյն եւ բորակածնին ծանրութիւնը։ բայց յայտնի, գիտեմք այսօր թէ ի՞նչպէս պէտք է որոշել գործնական տեսակէտով տարբեր կերակրոց արժէքը։ Օրինակի համար, կը հաւնամք թէ ինչո՞ւ համար բակլայի եւ լուբիայի ոճիկ մը, եղին թիկնամոյ խորովածէն լաւագոյն է։ վասն զի ասոր (թիկնամսին) 100 կրամը 3 կրամ 50 սանդիկրամ բորակածին եւ 8 կրամ բնածուխ միայն կը պարունակէ, մինչդեռ 100 կրամ բակլան ունի 42 կրամ բնածուխ եւ 4 կրամ 50 սանդիկրամ բորակածին։

Դիւրագին կերակրոց այս գիտնարար գնահատութիւնը կարեւորութենէ զուրկ չէ։ վասն զի եթէ յօդուածացաւը «մեծերուն հիւանդութիւնն» է, ինչպէս կ'ըսէին Լատինք, եթէ հարուստ եւ դատարկակեաց դասն ինքզինք անմարսողութեամբ կը սպանանէ, աշխատաւոր դասն

ալ չատ տեղեր ինքզինքը ըստ բաւականի դարմանիչ կերակուրներ չ'ունենալով կը սպանանէ։

Արդ այս վերջիններուս պէտք է սովրեցնեմք այն միջոցները, որով քիչ ծախքով կարենան ցուցակ մը չինել առողջարար կերակրոց, որք իրենց մէջ բովանդակեն մարմնական վերանորոգման տարրերքն եւ այն ատաղձներն՝ որոց ծախումը մկանային ուժոյ զարգացմամբ յերեւան կուգայ։ Ուրեմն սեղանոյ առողջաբանութիւնը՝ մեծատանց և աղքատաց միապես կ'ընծայէ հիւանդութիւններէ վախչելու և իրենց դոյութեան ժամանակը յերկարաձգելու ապահով միջոցները։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՄԱՐՄՆՈՑ ԿՐԹԱՆՔ ԵՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

Մարդկային մեքենային մէն մի չարժումը զօրութիւն մը կը պահանջէ։ Արդ այդ զօրութիւնը նոյն մեքենային եւ ոչ մէկ տեղը բոլորովին պատրաստ կը գտնուի։ պէտք է մեք արտադրմք զայն, այսինքն մեքենային մէջ բան մը գործածեմք։ Շոգեշարժ մեքենային մէջ հանքածուխ կը վառեմք, որոյ այրումը մեքենական զօրութեան կը փոխուի։ լաւ կաղմակերպեալ մեքե-

նայի մը մէջ ստացուած զօրութիւնը, գործածուած այրելի նիւթոյն ծանրութեանը հետ համեմատական է։ Մարդկային մեքենային մէջ ալ զօրութեան արտադրութիւնը այրման մը հետեւանքն է, բայց սա տարբերութեամբ՝ որ հոս այրելի նիւթը մարդկային մեքենային մարմնոյն կը խառնուի, այնպէս որ մեր մարմնոյ մէն մի մասին մէջ, գործին է որ իր գործելուն չափովը կը մաշի։ բայց այն գործին մեր արհեստանոցաց գործիներուն պէս միայն երեսէն չ'մաշիր, հապա ամբողջ գոյութիւնը. զանգուածը բովանդակապէս կը քայքայի, կ'այրի։ Բայց մարդկային մարմնոյ գործուոյն աշխատութենէ առաջ եկած սոյն մաշումն ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ նոյն իսկ իւր գոյութեան չարունակ մաշումը։ Արդէն գիտեմք թէ ապրիլը մաշիլ, այրիլ է։ իսկ աշխատիլը, մարմնոյ գործարանները կրթելը, աւելի ուժգնութեամբ ապրիլ, աւելի շուտ մաշիլ, աւելի փութով այրիլ է։

Կեանքը՝ անհետացած մասնկանց տեղ ուրիշներուն զետեղմամբ եւեթ կը չարունակի։ մարմնոյ կրթանօք, աշխատութեամբ աւելի ժրացած կեանքը, մասնկանց աւելի արագ զետեղում մը, ծախսուած հիւսուածոց, արտադրուած ջերմութեան և ստացուած զօրութեան քանակութեանց համեմատական կերակրոց սպառում մը կը պահանջէ։

Ուրեմն կենաց անվթար պահպանման կարեւոր եղող այրելի և կերպաւորիչ կերակրոց ռոճկին քանակութեան վրայ, մեր տնօրինել ուզած մե-

քենական զօրութեան համեմատական աշխատութեան ռոճիկ մ'ալ պարտիմք յաւելուլ։ Եթէ այս նախազգուշութենէս վրիպիմք, ի հարկէ իրբեւ զօրութեան աղբիւր պիտի գործածեմք մեր հիւսուածոց, մկանանց, ճարպին մի մասը. և ո-րովհետեւ խիստ քիչ ժամանակէն պիտի սպառի զօրութեան այն բաժինը՝ զոր նոքա անպատուհաս կարող են ըստ հաճոյս տնօրինել, նոքա զայս սպառումս մեզ պիտի խմացունեն յոգնութեամբ տկարացմամբ, ցաւով, անկարողութեամբ։

Մարդոցմէ ստեղծուած ամենէն կատարեալ մեքենայք իսկ, եթէ անգործ մնան, արտաքին ազդակաց աղդմամբ կը խաթարին. իսկ եթէ գործեն, աստիճանաբար կ'աւերուին իրենց ատաղձից մաշմամբ. ընդհակառակն մարդկային մեքենայն վայրկեանէ վայրկեան բոլոր իւր բովանդակութեամբ վերանորոգուելով, իւր կարողութիւննեըը յանսահման ժամանակս կը պահէ։ Աւելին ըսեմք իւր վերանորոգման կանոնաւոր գործունէութիւնը, իւր զօրութեան լրութիւնն ու գոյութեան գրեթէ յանսահմանս շարունակութիւնը կ'ապահովէ։ Աչխատիլն իրեն համար առաւելուլ մ'է զօրութեամբ, ճշգրտութեամբ եւ տեւողութեամբ։ Ահա սոնք են մարմնոյ կրթանաց եւ աշխատութեան խնդիրները վարող սկզբունք։ Մարդոց շատերը, նոցա խորը թափանցելը եւ զանոնք կանոնաւորապէս ի գործ դնելը զանց ընելով, իրենց մարմնական, խմացական եւ բարոյական զօրու-

թեան բուն վիճակէն շատ վար կը մնան։ Քանի՞ անձինք կան, որ խելք հասուցած ըլլան այն ամէն բարեաց, զորս մեր կարողութեանց կանոնաւոր, դրական եւ քաջ ներդաշնակեալ կրթութիւնը, թէ անհատից և թէ ժողովրդոց կ'արդիւնաւորէ։

Վայրիկ մի բնական զօրութիւնն ևեթ ի նկատ առնումք։ Մէն մի մկան կրթուելով աւելի կը մեծնայ, աւելի կը խտանայ և առաւել կորովի կը լինի։ Խոհեմութեամբ ի գործ դրուած մարմնամարզն ու վարժութիւնը ամէն առողջ մարդոց վրայ սոյն հետեւանքը առաջ կը բերեն։ Ոմանք՝ յարաճեցական և անդուլ եղանակաւ ի գործ դրուած կրթութեան, և ըստ բաւականին վերանորոգիչ կերակրոց կրկին աղբեցութեանց տակ՝ ուժով աստիճանաբար աճելու պատրաստականութիւն մ'ունին։

Ահա սոնց կարգէն էին նախնի ըմբիշք. սոնք են որ գօտեմարտիկներ, կռիւամարտիկներ և հասարակաց հանդիսից Հերակլէսներ կուտան մեզ։ Ամէն ժամանակ Անգլիացիք մկանանց զօրութիւնը ղարգացնելու արհեստին մէջ ամէն ազգաց գեր ի վերոյ հանդիսացած են. նոքա են որ ամենէն նորանշան անձեր մատակարարած են։

Պառքլէյ գնդապետն, որ արդէն իրրեւ աշխարհիս ամենէն երևելի ընթացողը ճանչուած է, 1809 ին առաջարկեց 1,000 ժամէն 1,000 մղոն, այ-

սինքն 1,609 հազարամէթր ճամբայ քալել հետի։ Իւր սոյն առաջարկը 75,000 ֆրանքի դրաւով մ'ալ հաստատեց, և իրեն ի նպաստ և ընդդէմ եղած դրաւադրութիւնք 2,500,000 ֆրանքն անցան։ Ծունկս 1 ի կէս դիշերին ճամբայ ելնելով, իւր 1,000 մղոնի ճամբան աւարտեց Ծունկս 12 ին կէս օրէն վերջ ժամը 3 ին, և իրրեւ յաղթական մը ընդունուեցաւ ի Լոնտրա։ Արուեստիւ ըմբիշ մը Թոֆամ անուն, որ իւր պարապոյ ժամերը զօրութեան խաղեր կատարելու կը գործածէր, օր մը Լոնտրայի մէջ՝ մարդոյ ստանալ կարելի եղած զօրութեան զարգացման կարգէ դուրս մէկ օրինակը տուաւ։ Լաստակի մը (խսկէլէ) կազմուածքին վրայ կարգաւ չարել տուաւ 3 հատ խոշոր ջրալիր տակառներ, որք չղթայով իրար կապուած էին։ Ոտքերով և ձեռներով լաւ կառուաններու կառչելով վիղն անցուած վոկկի մը միջոցաւ, սոյն 833 քիլոկրամ կշռող անհեթեթ զանգուածը վզովը վերցուց և արդի Հերակլէսներուն թագաւորը հրատարակուեցաւ։

Սակայն գրաստու մը հետ մրցման ելնելու տխուր փառք մ'էր այս։ Սոյն անկանոն և անասնային զարգացումը, խիստ շատ անգամներ կը տկարացնէ համեմատաբար այն հանգամանքներն որ մարդոյն սեփականութիւնն են։ Այս բանիս մէկ յարացոյցն եղաւ Թոֆամ։ Կ'երևնայ թէ իր հոգւոյն ոյժը մկանանց ուժոյն չէր պատասխաներ, որ ամուսնական կենաց փոքրիկ դժուարու-

թիւններէն խուսափելու համար ինքզինքն սպաննէց։

Վենետիկի մէջ ի հնումն մեծապէս ի յարգի էին մարմնոյ կրթանք, իբրև Իտալացւոց վաղնջական սովորութեանց աւանդութիւն, և իրրեւ անոնց արհեստագիտական զգացմանց բացատրութիւն։ Ծօնի օրեր, արուեստաւորաց ընկերութիւններ հրապարակաւ այնպիսի կրթանքներ կ'ընէին, որք կատարուած չանից մէջ կորով, ճարտարութիւն և ներդաշնակութիւն միանգամայն կը փայլեցնէին։ Նոյն կրթութեանց ամենէն գերազիկներէն մին ճարտարապետս համախմբուելով, ճարտարապետութեան դլխաւոր չէնք մը ձեւացնելուն վրայ կը կայանար։ Ահա այսպէս, մարդ էակին ամբողջութեան օգտին համար, նորա մասնաւոր անհատից օգուտն իրեն կորնչցունել տալու վտանգն իսկ աչք առնելով, պէտք է որ մարդ իւր ֆիզիքական զարգացման, մարմնամարզութեան՝ զուարակի մը հետ մրցիլ կրնալու հասնելէն աւելի բարձր նպատակ մը ընծայէ։ վասն զի եթէ անդամ մը այս նպատակին հասնի, նոյն եղնացեալ մարդը փիղ մը տեսածին պէս դժկամակութենէն պիտի մեռնի։

Կարգաւորեալ կրթութիւնն ու կանոնաւոր աշխատութիւնը՝ անվթար կը պահեն մեր կենսական կրովը, մեր մարմնոյ գործարանաց կղկղանաց արագ արտաքսումն ու նոցա կատարեալ վերանորոգումը, մտաց պայծառութիւնը, գա-

տողութեան ճշդութիւնը, սովորութեանց բարոյական հանգամանքը, տպաւորութեանց փափկութիւնը, որով ինչ պայմանաց մէջ ալ զետեղուած ըլլայ մարդ, պատրաստական կը գտնուի իրեն վրայ դրուած աշխատութեան սակը վճարելու եւ կենաց բարիքը լրութեամբ վայելելու։ Ասով կը հասկցուի, թէ մարդ իւր մարմնոյ կանոնաւոր ձեւակերպութիւնն ու կորովը զարգացնելու սահմանին մէջ պարտի մնալ, առանց թոփամ մը կամ Պարբլէյ մը լինել յառաջադրելու։ Բայց լաւ է որ նա ի պահեստի ունենայ զօրութեան յաւելուած մը, յեղակարծ դիպաց, անակնկալ տարժանակիր աշխատութեանց եւ այն ճգնանց համար, զորս կամքը լաւ չ'պատրաստուած մարմնէ մը ի զուր պիտի պահանջէր։

Ամէն ծայրայեղ աշխատութեան ղեկտ կուգայ գործունէութեան յեղաշրջում մը, յորում մարմինն իր այրելի ատաղձներէն զրկուած՝ դիւրաւ կը մսի, օդոյ անհարթութեանց դէմ անպաշտպան կը մնայ, կենդանական վտանգաւոր ժահահոտութիւնները դիւրութեամբ կը ծծէ։ Այսպէս յոգնութիւնն զմարդ հիւանդութեան կը նախապատրաստէ։ Տեսնուած է որ հեծեալ եւ հետեւակ ըզօաց ամբողջ գունդեր իրենց ձիերովը հանդերձ միեւնոյն ժամանակ ընկճած են բռնադատական ուղեգնացութեան մը հետեւանօք։

Արդէն գիտցուած է, թէ քիչ մ'երկայնաձիգ դաշտերու մէջ տեղի ունեցած յոգնութիւնն ու

ճամբուն դժուարութենէն առաջ եկած խափանումը, ճակատամարտից կորուսածներէն չատ աւելի ղինուոր կը կորուսանեն։ Ինչո՞ւ համար պէտք լինի, որ աշխատութեան խաղաղասիրական մրցումներու մէջ, անխոհեմ եռանդը կամ տաժանելի կարօտութիւններն ալ ամէն օր զոհեր ընեն։

Այսու ամենայնիւ եթէ ծայրայեղ աշխատութեան եւ ծայրահեղ ծուլութեան մէջ ընտրութիւն մ'ընել պէտք ըլլայ, լաւագոյն է դիմել ծայրայեղ աշխատութեան ձախողանաց, քան թէ ծայրայեղ անգործութեան։

Մեծն Փրեդերիկոս կ'ըսէր։ «երբ մեր կազմութիւնը կը քննեմ, կարծելս կուգայ՝ թէ բնութիւնն զմեզ սուրհանդակ կամ կառավար լինելոյ համար ստեղծած է յաւէտ, քան գիտուն»։

Եւ ստուգիւ այս սուրհանդակի կամ կառավարի արհեստն ալ խիստ տաժանելի արհեստ մ'էր։ ընդհակառակն՝ գիտունը այն սենեկի մարդը, որ իւր կեանքը թիւնաթոռի մը մէջ կ'անցուընէ, ամէն վտանգէ ապահով եւ կենաց աւելի երկայնաձիգ ապարէզի մը սահմանուած լինիլ կը թուի։ սակայն բանն այնպէս չը պատահիր։ Մարմնոյ կրթանաց պակասութիւնն՝ ախորժակը կը բթացնէ, մկանունքը կը ծիւրէ, արիւնը կ'աղքատացնէ, կենսական ջերմութիւնը կը նուազեցընէ, եւ գործարանական կղկղանաց կուտակում մը կը պատճառէ։ Այս է սկիզբն տակաւ առ տակաւ աւերող հիւանդութեանց, աւազախտու-

թեան, յօդակաթուածի, կանաչախտի, թոքային ծիւրախտութեան։ Նստողական կեանքի վարժուած մարդն, եթէ այս հիւանդութիւններէն ազատ՝ խիստ բազմամեայ հասակի մը հասնելու շատ մը յոյսողութիւններ կ'ունենան։

Աչխատասէր կեանքը երկայնակեցութեան եւ բաշխիք մ'է։ Խստամբեր աչխատութեանց վարժուողներէն էին Միդէլսդատ՝ որ 94 տարի չարունակ հրացան կրեց, միշտ բաց դաշտի վրայ կամ բանտերու մէջ։ Տըլահէյ՝ որ 120 տարեկան մեռաւ, բովանդակ Հնդկաստան, Զինաստան, Պարսկաստան եւ Եգիպտոս ծայրէ ի ծայր ոտքով ճանապարհորդելէ ետք։ Տրաքամպերկ, որ իր 111 տարուան հասակին իւր նաւազի հանգստեան թոշակն ստացաւ եւ 35 տարի ալ իւր արկածները պատմեց։ Թովմաս բառ, որ մինչեւ իւր 130 ամեայ հասակը յորձն կը ծեծէր։ Ռուս ծեր զօրականն՝ որ երկու դարէ աւելի ապրեցաւ։ Բիւլի-տը-Տօմ քաղաքի նամակաբաչխն՝ որ 1861ին 100ամեայ մեռաւ, երկրիս չուրջը կատարուած ճանապարհորդութեան 10 անգամին չափ տեղ ուղեւորութիւն ընելէն ետք։

Շուրջերնիդ նայեցէք, հարցուցէք մէն մի հաստատաքայլ, յստակատես, կորովամիտ ծերունւոյ։ Նա ձեզ պիտի ըսէ, թէ իւր կեանք բո-

վանդակապէս աչխատութեան, պարտուց կատարման նուիրուած էին, և թէ ինք իբրև լի աւուրց վարձատրութիւն կ'ընդունի այժմ զծերութիւն։

Ա.յո՛, աչխատութիւնը կեանքը կ'երկարէ, կենաց վչտայ հանդուրժել եւ նորա բարերարութիւնքը դնահատել կուտայ։ աչխատողին ապագային մէջ նմա բարեկեցութեան անսահման հորիզոն մը կը պատրաստէ, կը հարթէ զայն ճանապարհ, ընդ որ պարտի դնալ յաղթական մարդկութիւնը, երբ ղիւր ճակատագիր ղբաւամբ ածելու կ'երթայ։ Բացուելու վրայ եղող դարը պիտի կրնայ իրեն իբրեւ նչանաբան առնուլ զայն խօսք, որ Լուդովիկոս ԺԴ։ ի բերնին մէջ ոչ այլ ինչ էր բայց եթէ մարդարէութիւն մը, թէ «աչխատութեամբ կը թագաւորէ մարդ»։

Սողոմն կը պատհանչէր, որ թագաւորութիւն լինի աւետնաքարշ առնել զայն մարդ, որ չ'աչխատէր։ Մօնթէսքիէօ ևս նոյն վարդապետքը կը յայտնէր սա բառերով։ «պէտք էր որ անաչխատ ապրելու բոլոր միջոցները բառնալու հետամուտ լինէին օրէնք»։ Իսկ մեր ժամանակն ամենուն կ'ըսէ։ «աչխատեցէ՛ք, որպէս զի աւտղջ մարմնոյ մը մէջ աւտղջ հոգի մը պահէք, որպէս զի երջանիկ ծերութեամբ մը պսակեալ բազմամեայ և բազմարդիւն այրական հասակ մը վայելէք։ աչխատեցէ՛ք որպէս զի ապրելու երջանկութեան քայլերութիւնը ճաչակէք, որպէս զի կատարուած պարտուց

տուած գոհունակութեան համն առնուք· աշխատեցէ՛ք որպէս զի ձեր շուրջը գտնուող մարդոց բարօրութիւնը, բարոյականութիւնը, առաքինութիւնն ապահովէք։

Ֆրանքլին ըսած է· «ով որ բարիք չ՛գործեր նա չարիք գործելու խիստ մօտ է»։ Դատարկակեցութիւնը փորձչաց ամենամեծն է· մարմինն ու հոգին միանգամայն կը ջլատէ, և երբ բաւական կը տկարանան, յայնժամ զանոնք կ՛ապականէ։ Ուստի աշխատութիւնն, որ մեզի կուտայ զառոդջութիւն, զերկայնակեցութիւն և զբարօրութիւն, կ՛ապահովէ նաև զբաջոյականութիւն, առանց որոյ բոլոր այլ բարիք պիտի չ՛կարենային ոչ ներքին գոհունակութիւն տալ մեզ, և ոչ մեր նմանեաց մեր վրայ ունեցած մեծ համարումը։

Տեսած էք որ մեղուն ու մրջիւնը կ՛աշխատին· սոյն փոքրիկ գործաւորաց սիրալի կանոնապահութիւնն ու եռանդը տեսնելով զարմացած էք անշուշտ։ Բայց քայլ առ քայլ, նոցա՝ իրենց աշխատութեան սակը լրացնելու յառաջադէմ ընթացից հետեւելով, նշմարած էք անշուշտ թէ ամենքըն ալ միեւնոյն պայմանի մէջ միեւնոյն դժուարաքիրան աշխատութիւնը կը կատարեն, թէ առանց խորհրդոյ միւս զոյն կը չարուհակեն, թէ միով բանիւ կը մղուին նոքա բնազդմանէ մը, զօրութենէ մը սրտմ անգիտակից են։

Բայց մարդուն մէջ բանն ուրիշ կերպով կը կատարուի· իրեն համար ալ տղայութեան առն չարժումը՝ մարմնոյ կրթանքը բնազդական են, բայց յետոյ զանի ի նոյն հարկադրելէ կը դադրին, մանաւանդ տաք կլիմաներու մէջ։ Աշխատութիւնը մարդուն պէտքերէն կը բղխի· նա զոյն կ՛ընդունի կամ կը մերժէ իւր անձնիշխան կամաց զօրութեամբ։ Մեղուն գործադուլ ընելու անկարող է· մարդը զաշխատութիւն կը չափէ այն պէտքերով՝ զորս անպատճառ պարտի գոհ ընել· մրջիւնը հատիկները կը դիզէ, ցորչափ կը տեւեն գեղեցիկ աւուրք, և իր պաշարին մէկ տասներորդն հազիւ կը գործածէ։ Մեղուն բոլոր համար միմիայն կաղապար ունի· ամեն բան բովանդակապէս պատրաստուած գտաւ, հոն բնաւ բան մը չ՛կրնար փոփոխել և պարագայից պատշաճեցունել· մարդ իւր աշխատութեան պայմաններն ըստ հաճոյս կ՛այլափոխէ, նա իւր անդամոց տկարութեան թերին լեցնելու համար գործիքներ կը հնարէ։ Շարունակ կատարելագործուիլ եւ ինքզինքն ամեն պարագայից պատշաճեցնել· ահաւասիկ մարդկային աշխատութեան երկու մեծ յատկութիւնքն։

Գործին և մարդոյն, տակաւ առ տակաւ իրենք պիտի ստանձնեն բոլոր տաժանելի և վտանգաւոր աշխատութիւնները։ Որչա՛փ մեծ յառաջդիմութիւնք իրագործուեցան սոյն ճամբուն մէջ, վերջին կէս դարէն ի վեր։

Շոգեշարժ խոփը (սապան տէմիրի), հնձող մեքենայն, հոսիչ մեքենայն, երկրագործութեան

մեծ գործերը կը կատարեն։ Նախկին ժամանակաց ընդ երկայնութիւն սղոցողը, սղոցին առջին եկող կոճղին չափազիտական քայլերուն միայն կը հսկէ։ Մէկ մանելու գործիք մը 100 աղեկատի (չըգրըգ) տեղ կը բռնէ. կարի մեքենայն գահընկէց ըրաւ մահացուցիչ ասեղը։ Ժամանակը պիտի աւարտէ սոյն մարդկօգուտ գործը։ Ա.յն առեն, մէն մի մարդ պիտի կարենայ, ինչ որ այսօրուընէ կը պահանջեն Ամերիկացիք, Նուիրել 8 ժամ աշխատութեան, 8 ժամ ընտանեկան կեանց և մտաւորական մշակութեան, և 8 ժամ քընոյ։

Մեզ ամէն մէկուս անկ է փութացնել սոյն երջանիկ ժամանակաց տիրապետութիւնը։ Ամէն մէկս ալ մեր գօրութեան, մեր բարի կամեցողութեան բաժինը մարդկութեան հասարակաց դանձարանը տանիմք, որպէս զի մեր սերնդոց ապահովեմք այն բարիքը՝ որք մեր ժառանգութեան բաժնէն կը պակսէին, և այսու մշանջենաւորեմք աշխատութեանց օգուտները, որոնց բարիքը մենք մեզէն կը զգամք։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՀԱՆԴԻՍՏ ԵՒ ՔՈՒՆ

Բոլոր մեր կեանքը գործօղութեան և հանգստեան անընդհատ յաջորդութեան ենթարկեալ է։ Ա.յն գործարանք իսկ՝ որք մեզ չարունակ գործօղութեան մէջ լինել կը թուին, որպիսի են թոքքն և սիրտը, մեր կազմութեան սոյն օրինաց ազդեցութիւնը կը կրեն։ Սոյպէ է թէ թոքք ոչ երբէք կը դադարին թթուածին ընչելու և ածխաթթու արտաշնչելու համար ձգտելէ և ամփոփուելէ, բայց ընդ մէջ մէն մի չնչոյ տուրեւառի չարժման թոքոց, կը նշանակուի թեթեւ ժամանակ մը դադարման, յորում այս չարժմունքն առաջ բերող մկանունք և ջիղք հանգիստ կ'առնուն։ Զափահաս մարդ մը վայրկեանը 18 անգամի չափ կը շնչէ. շնչառական չարժման մէջ տեղի ունեցած մէն մի դադար մանրերկրորդին մէկ երրորդէն քիչ մ'աւելի կրնամք համարել. այնպէս որ թոքք, օրն իրապէս երեք ժամու չափ կը հանգչին։ Ա.յսպէս է սիրտն ևս, որուն մէն մի թնթմման կը յաջորդէ կարճ հանգիստ մը։

Մեր մարմնոյ գործարանաց չարունակ մաշումը, անոնց դադարութեան միայն կերակրովք վերանորոգումը չ'պահանջեր։ Կեանքը կը վատնէ գօրութեան գումար մ'ալ, որք զայնս արտադ-

ըող գործարանաց մանանակի կամ բոլորական հանդերձտեսամբ կը վերանորոգին։ Տանևչորսէն տան և վեց ժամ տեւող մարմնակրթանքէ մ'ետք, յորում միտքն ու մարմինը միաբանութեամբ գործեցին օրուան աշխատութիւնը կատարելու համար, մեր ամէն զգայարանք գրգռուած, ամէն մկանունք գործածուած, բոլոր կարողութիւնք արթուն մնացած լինելով, հանրական նորոգման մը պէտքը կը զգամք, նախ անդամք հանգիստ կը պահանջեն իշխանաբար, մկանունք կը քնանան, եւ ապա աչք կը փակին, մտածութիւնը կ'անեթեւութեանայ կամ յերազ կը փոխակերպի։ չօշափման զգայութիւնը կը բթանայ, եւ հուսկ ապա լսելիքն՝ այն վերջին պահանորդն որ զմեզ արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցութեան մէջ կը բռնէր, կը դադրի ձայները յարթնութեան եղածին պէս լսելէ, քիչ կամ շատ շփոթ տպաւորութեանց յուղող անդր հանսիին ալ բոլորովին չ'արգելլով։ Կամքը, այսինքն այն ինքնիշխան տէրն ալ կ'անեթեւութեանայ, որպէս դի տեղի տայ բնաղդական գործառնութեանց, կամ մտաց այն գործողութեանց, որոց անդիտակից եմք։

Նախնի ժողովուրդք, որոնց կրօնքն երախտագիտութեան և երկիւղի վրայ հիմնեալ էր, կարծեցին թէ բարեբար դիք մը կ'իշխէր քնոյ։ Վէրգիլիոս «դից մէկ պարգեւը» կը կոչէր զքուն։ Եւ յիրաւի ինչ հաւեմատութեամբ որ մեր վրայ կը տիրէ հոգւոյ և մարմնոյ կորովին հարկաւոր

եղող հանգիստն, նոյն համեմատութեամբ երկարատեւ բարօրութեան զգացում մը կ'ունենանք։

Քունը բնաւ և ոչ մի կերպով մահու պատկերն է, ինչպէս չարունակ կը կրկնեն զայն սովորութեամբ, տաղաչափեալ որպէս եւ արձակ գրուածոց մէջ։ Անդամոց անշարժութեան ատեն, թոքք կը գործեն, սիրտը կը բաբախէ, արիւնը շրջան կ'առնու, աղիք կը մարսեն, գեղձք հիւթեր կը ղտեն, եւ հիւսուածք այս հանգստեանէն օգուտ քաղելով գիւրութիամբ կը նանիին ու լրեկ ձիջիկ կը վերակազմին։ այնպէս որ երբ մարմինը վերակազմուած, վերամանկացած, արթննայ, նախընթաց աւուր աշխատութիւնը վերսկսելու կազմ և պատրաստ կը գտնուի։ Որչափ աւելի մեծ ըլլայ վատնուած զօրութեան, կորսուած գոյացութեանց քանակութիւնը, նոյնչափ աւելի երկար պէտք է լինի, նորոգիչ քնոյ հանգիստը։ Եթէ մկանունք ուղեղէն շատ աւելի յոգնած են, անոնց քունն աւելի երկար պիտի ըլլայ։ Կարելի է ըսել թէ մկանունք երբ բացարձակ հանգստեան վիճակի մը մէջ կը գտնուին, իրենց հաչուոյն կը քնանան, նաեւ այն ատեն, մինչ ուղեղը քնոյ հաղորդ չ'է։ Այս իրողութիւն մանաւանդ կենդանեաց մէջ դիւրաւ կը նշմարուի։ Ձիոյ մը 5 կամ 6 ժամու հանգիստ մը կը բաւէ իւր մկանային ոյժը վերստանալու համար։ Անկից է այն հանգստութիւնը զոր մարդ կը զգայ, երբ ուժգին բայց կարճատեւ աշխատութենէ մ'ետք այն կերպով կը

տարածուի, որ մկանունք ամէն չանքէ թեթեւցած գտնուին։ Մինչդեռ նոքա (մկանունք) նոյն հանդստեան մէջ կը քնանան, հոգին կրնայ առանց յոգնելու չարունակել իւր արթնութիւնը, մինչեւ որ ինքն ուղեղն ալ բովանդակապէս ծախսէ զօրութեան գումարն և սպառէ դարման պահանջող և ուղեղային քունը հրաւիրող նիւթոց քանակութիւնը։ Նոյնպէս մտաւորական չափազանց եալ աշխատութենէ մ'ետք, մարդ իւր հոգւոյ և մարմնոյ յոգնութեանց մէջ հաւասարակշռութիւն մը հաստատելու համար, մկանունքն ալ յոգնեցնելու պէտքը կը զգայ, մինչ ուղեղը անհոգ մտախոհութեան մը մէջ կը հանդչի։

Ուրեմն տեղի ունի մք խառը մը դնելու ընդմէջ քնոյ մկանանց և ուղեղոյ։ Խիստ քիչ մարդիկ կան, որ մարմնոյ և մտաց աշխատութիւնն ըստ բաւականին հաւասարակշռել կարենան, որպէս զի երկուքն ալ հաւասարապէս պահանջեն այն հանգիստը, որ քնոյ կը նպաստէ, և մեզ Թոյլ կուտայ անկէ ամենամեծ օգուտ քաղել։ Գիւղացին որ ուղեղէն աւելի իւր մկանունքը կը յոգնեցնէ, չ'ունի պէտք երկար քնանալու քաղաքացւոյն չափ, որոյ ուղեղն է առաւել աշխատողը։

Եթէ մէկը կենդանւոյ մը գանկէն մէկ մասը վերցունելով, տեղը ապակւոյ կտոր մը դնէ գլխուն մէջ անցածը դիտելու համար, կը տեսնուի թէ քնանալու ատեն ուղեղը կը ճնշի՝ կը

դունատի։ արթնութեան ատեն ընդունածէն քիչ արիւն կ'ընդունի։ Ուրեմն քունը քնոյ մէջ ուղեղի անարիւնութիւն մը կայ։ այսու ամենայնիւ դեռ չատ ատեն չ'կայ որ մարդիկ ընդհակառակն կ'ենթադրէին, թէ քունն արեան մէկ մասին՝ ուղեղին մէջ ժողովուելուն հետեւանքն է։ Իրաւ է թէ արեան յուղեղ համախառնութիւնն ալ տեսակ մը քուն առաջ կը բերէ, բայց կարելի է ըսել թէ այն համախառնում որպէս թէ թմրեցունելով մը կը հանդարտեցնէ։ Համախառնական քունը որ կաթուածոյ առաջինն աստիճանն է, դարմանիչ քուն մը չէ։ Այս այն քունն է, որ ափիոնի գործածութենէն, խիստ առատ կերակրոյ մարսողութենէն կամ ուղեղին չափազանց դրգռութենէն կը հետեւի։ Լաւ քնոյ չափազանցութիւնը կրնայ վատ քնոյ պատճառ ըլլալ։ ասկայ շատ անգամ սաստիկ գէր մարդոց կը պատահի, որոց վրայ անկողնի մէջ հանգստեան յերկարաձգումը, գիրացման հետ՝ առաջ կը բերէ նաև ախորժակի պակասութիւն և արիւնահեղձութիւն, այսինքն արեան խիստ սաստիկ առատութիւնը։ Այն ամէն բան, որ արեան յուղեղ շրջանառութիւնը կը դրդռէ, որպիսիք են կենդանական գոյացութեանց մարսողութիւնը, գլխոյ վայրահակումը, յուզում կամ սաստիկ աշխատութիւն, այդ ամենը կը հեռացնեն ղլաւ քուն։ պէտք էր որ մարդ հանդերձից հետ, կենաց ամբոխումն ալ մէկդի դնէր։

Քնոյ առեն բնաւ բան մը չ'պարտէր հիւսուածոց մասնական կեանքը վրդովել. դի մարմնոյ գործարանաց գործոց պաշտօնավարութեան առեն, այնչափ դժուարին է իրենց (հիւսուածոց) մասնիկ առ մասնիկ կցելով ինքզինքնին վերաշինել, որչափ դժուարին պիտի լինէր մեզ քնանալ, խորտուբորտ ճամբու մը վրայ արշաւասոյր ընթացող փոքրիկ կառքի մը մէջ։ Մարսողութիւնը այնչափ մեծ աշխատութիւն կը պահանջէ, որ կրնայ վրդովել ներքին քունն՝ որոյ տևողութեան միջոցին հիւսուածք մարսողութեամբ նիւթեր պատրաստելու գործառութիւնը չունենալով ալ, բաւական գործ ունին կատարելու՝ արդէն պատրաստեալ նիւթերն իրենց սեպհականելու համար։ Ահա ասոր համար է որ այնչափ առատ ըլլալու չեն ընթրիք, եւ լաւ կ'ընէ մարդ եթէ ընթրիքէն երեք չորս ժամ վերջը քնանայ։ Սակայն եթէ ընթրիքին մէջ միս ալ կայ, բնութիւնն երկու ժամու միջոց որոշած է ընդ մէջ կերակրոյ եւ քնոյ։ Տեսանք որ միսը ստամոքսին մէջը կը մարսուի եւ ոչ թէ աղեաց մէջ։ Արդ քնոյ առեն ստամոքսն իւր այդ ծառայութիւնը կը մերժէ, այնպէս որ միսն՝ որոյ մարսողութիւնը երկու ժամէն աւելի կը պահանջէ, քիչ շատ բարեփոխուած կ'անցնի աղիքին մէջ, որ արդարեւ կամակատար է բայց անկէ իրեն բաժին հանել չ'է կարող։ Փորձառութիւնն ամէն ժամանակ այս առողջապահական հնարքից առաջնորդած է զմարդիկ, սակայն քիչ

ժամանակ կայ որ դոնուած է մարդկային մարմնոյն վերաբերեալ ամէն բաներուն «վասն էր»ն ու «որպէս»ը կամ պատճառն ու կերպը։

Մարդիկ միշտ քիչ կը լսեն եւ չուտ կը մոռնան, և հազիւ երբէք կը հետեւին այն խրատուց, որք երբեւ ինքնայայտ ճշմարտութիւն կը տրուին իրենց։ Մարդն ալ, մանկան պէս ամէն բանի պիտ՞րդն ու վասն է՞րը կ'ուզէ գիտնալ. եւ այն առեն միայն կը համոզուի, երբ այդ պարագայք իրեն բացատրուին. զառողջաբանութիւն ուսմակցընելը՝ ոչ թէ պարզ պատուէրներով պէտք է ըլլայ, այլ ընտանեկան զրուցատրութեան մը ձեւով, յորում առողջաբանութեան մէն մի պատուէրը կամ կանոն լաւ փաստերով բացատրուած լինի։

Քնոյ առեն կեանքը դադրեցուց կը դանդաղի. յայնժամ մարդկային այրումը այնչափ աղդուադրյն չ'լինիր, որով եւ չերմութեան, բարեխառնութեան նշանակելի խոնարհում մը կը պատճառէ, մինչդոյն ժամանակ մնափոխութիւնը այնչափ խիստ ուժգին կը լինի, դի մարդ վտանգաւոր օդահոսեր եւ ժահահոտութիւններ ծծելու առաւել նպաստաւոր պայմանի մը մէջ կը գտնուի։ Դեղին չերմի, մաղձայդի (քօլէրա), համաճարակ ախտից ժամանակները, մարդ դրեթէ միշտ խուսափած կը լինի նոյն հիւանդութիւններէն, եթէ ամէն իրիկուն երթայ բարձր եւ առողջ օդ պարունակող տեղ մը քնանայ. մինչդեռ ճահճի մը մօտ քնանալը բաւական է չնչելու համար ճահ-

ճային ջերման մը թողնէն, որ հաւանականաբար ջերմամուծ ընտանիքէն եղող մանրադիտական բուսոյ մը մէջ կը գտնուի։ Մանաւանդ դիշեր առեն, այս յանհունս վտքը եղող բուսակները, յորս որոշակի կը նշմարուին նաև «Բալմել» բուսածնները, զովաշունչ տամուկ օդէն քշուած կուգան երկրի մօտ կ՚ընկնին. այսու կը բացատրուի պատճառն այն եղելութեան, թէ ինչո՞ւ արեւուն մրտնելէն ետք ճախճախուտ տեղէ մը միանգամ ևս եթ անցնիլը բաւական կը լինի մեկին ընդհատ ջերմամբ մ՚ախտաձնելու։

Ցերեկ առեն վատառողջ մթնոլորտի մը մէջ բնակիլը, դիշեր առեն այնպիսի տեղեր բնակելէն խիստ քիչ վտանգաւոր է. այսու ամենայնիւ մարդիկ այնպէս կը վարուին, որպէս թէ ասոր հակառակը ճշմարիտ եղած ըլլար։ Կարի անձուկ խորշիկ մը, մուխ խցիկ մը, անկողնոց մը, ախոռախղիկ մը, քնանալու համար բաւական լաւ վայր մը կը թուին մարդոց. արդէն չատ չ՚անցած, դարանի մը (տօլապ) ձգադարակումը ալ պիտի չատանան։ Երբեմն ալ փոքրիկ եւ լաւ չ՚օդափոխուած սենեկի մը մէջ, մարդկային էակները, երբեմն անասուններն ալ խառն ի խուռն կը դիզեմք, առանց բնաւ հոգ ընելու դէթ մասնական չնչահեղձութենէ մը կամ անխուսելի թունաւորմանէ մը, որք նոյն խառն ի խուռն կուտակութեան հետեւանքն են։

Ուրեմն չ՚մոռնամք հաւաղջաբանութեան սա

դլխաւոր կէտը, թէ նա որ հիւանդութենէ խուսել եւ խոր ծերութեան հասնիլ կ՚ուզէ, պարտի մաքուր եւ ըստ բաւականին նորոգուող մթնոլորտի մը մէջ քնանալ, եւ քնոյ պատճառած ցրտացումը հաւասարակշռելու բաւական չափով ծածկուիլ։

Բայց սակայն դլուխն որ քիչ մը բարձր դիրքի մէջ պիտի դանուի, պէտք է որ ղով ձայ, արիւնը հոն հրաւիրելու վտանգէն ղերծ ձնալու համար։ Յետոյն դէմ կռուելու համար, զգուշացէք վնասակար անկողիններէն, այն հիւանդութեանց բոյներէն. յարդ, մաղ, մամուռ (եօսուն), բուսաթելեր, ահա ասոնք են առողջ անկողնոյ մ՚ատաղձք։ Ձմեռ առեն, երբ սենեկին ջերմութեան բարեխառնութիւնը 7րդ եւ 8րդ աստիճանին մէջ հաստատուն կը մնայ, երկու թանձր, բայց թեթեւ վերմակներ կը բաւեն։

Հաճելի է արդեօք ըսել, թէ դիշերը պէտք է քնանալ եւ ոչ թէ ցերեկը։ Բնութիւնն եւ բնադմունք մեզ կ՚իմացնեն զայս. սակայն քաղաքաց մէջ ո՛րչափ մարդիկ կան, որք կը թուին կարծել թէ իրաց բնական կարգն անպատուհաս կարող են յեղաշրջել։ Բնութիւնն ի՞նչ է, կ՚ըսեն, մեք քաղաքակրթեալ եմք (բնութեան կարգէն ազատ)։ բնազդո՞ւմ կ՚ըսէք, մեր գլուխը խելք ևկած է, մեք այդ ամենն ալ փոխեցինք։(1) Այո՛,

(1) Ակնարկութիւն՝ Մոլիէռի Ակամայ բժիշկ կատակերգու-

բնական օրէնքներուն անդիտացաք, չէր ծառային, մարմնոյն բողոքանաց ականջնիդ դոցեցիք, բայց վերջը տեսէք· նա իւր վրէժը պիտի առնու եւ դուք պիտի հասկնաք, բայց չա՜տ ուշ, թէ աւելի լաւ կ'ըլլար եթէ պարզութեամբ ապրած լինէիք։

Շատ անդամ փորձ փորձեցին մարդիկ, այլ եւ այլ պարագայից մէջ զօրաց դուրդերը դիմերը քալեցնել, եւ ցերեկը քնացնել, չուռն՝ հեղձուցիչ տաքի մը մէջ ճանապարհորդելէ պատճառած յոգնութիւնը նուազեցնելու յուսով։ Բայց հետեւանքը նպաստաւոր չ'եղաւ· յոգնութիւնը ցերեկուանէն աւելի սաստիկ էր· ընթացքն ալ ոչ

թեան տեսարանէն առնուած խօսքի մը։

Սկանառէլ անուն փայտահար մը բռնի ծէռնոտ անուն հարուստ բայց տգէտ անձի մը տունը կը բերուի, նորա համր ձեւացող աղջիկը բժշկելու· արդ նոյն կատակերգութեան մի կարի զուարճալի տեսարանին մէջ յիշեալ Սկանառէլ մարդկային մարմնոյ ներքին կողման մի նոր տեսութիւնը կուտայ ծէռնոտի, իր ուրիշ խօսքերուն մէջ սա ալ յիշելով· «Արդ այն շղթին, որոյ վերայ պահ մ'առաջ քեզ խօսեցայ, անցնելով աջ կողմէն, ուր սիրտն է, կուգայ ձախ կողմը ուր լեարդն է.....»։ Պարզամիտն ծէռնոտ նորա այս շքեղ ճառատանքէն չլացած է· կասկած մը միայն կը մնայ սրտին մէջ, զոր վեհերոտութեամբ մը անոր կ'առաջարկէ· «Անշուշտ ադիւէց լաւ խորհրդածութիւն չ'կրնար ըլլալ, միայն մէկ բան մը կայ որ թել քիս դըպաւ, կ'ըսէ, եւայն ալ սրտին ու լեարդին տեղն է· ինծի կուգայ թէ կը գետեղէք գայնս ուր որ չ'են· ըստ որում սիրտը ձախ կողմն է եւ լեարդն աջ կողմը»։

Սկանառէլ· — Ա՜յո՛, բանն այնպէս էր, բայց մեք այդ ամենը փոխեցինք, եւ հիմա բժշկութիւնը բոլորովին նոր եղանակ մը կ'ընեմք։»

Ս· Թ·

այնչափ կանոնաւոր, եւ ցերեկուանէն աւելի մարդիկ ու ձիեր կը կորսուէին ճամբուն վրայ։

Ուրեմն համաձայնեցանք, գիշերը պիտի քնանամք· բայց քանի՞ ժամ։ Ինանալն ալ ուտելուն պէս է· մեր դարմանումին համար պէտք եղած կերակրոյ քանակութեանը ամենէն փոքրագոյնն ալ, դարձեալ մեր վատնելիք ըզօրութեանց դումարէն կախուման ունի։ Նոյնպէս քիչէն քիչ մեր դարմանումին համար պէտք եղած քնոյ չափն ալ—որ չափահասիս նկատմամբ եօթն եւ ութ ժամուց մէջ թեթեւապէս կը զանազանի—, մանանց եւ ուղեղին կրած կորուստէն կախեալ է։ Ծոլչափ կենաց անհարթութիւնք կը չարունակուին, զբաղումներն անհատաւոր կերպով բաժնուած են, և աշխատութիւնք բնութեամբ իրարմէ տարբեր, քնոյ համար հաստատուն կանոն մը սահմանել անհնար է։ Քնոյ պէտքն օր ըստ օրէ կ'այլափոխի· պէտք մը՝ զոր եթէ չ'գոհացնեմք, վաղուան կենսականութիւննիս այսօրուընէ չափչտակած լինելոյ պատուհասին կ'ենթարկիմք։ Սա ալ չ'մոռնանք մանաւանդ, թէ ուղեղային յոգնութիւնը մարմնական յոգնութենէն աւելի երկարատեւ դարմանում մը կը պահանջէ· մեքենական զօրութեան արտադրութիւնը չ'մնչեր այնչափ զվկանուննս, որչափ մտաւոր աշխատութիւնը, մտաց սաստիկ դրդռում մը զուգեղն։

Տղան շատ քուն կը պահանջէ, իւր կենաց դործունէութեան պատճառած կորուստը փոխա-

ըլլնելու, միանգամայն և թէ՛ աճմանը և թէ՛ դարմանմանը թոյլտուութիւնն ստանալու։ Կինն՝ իր ջղային դրութեամբ՝ առնէ մ՚աւելի դիւրազգած լինելուն աղագաւ, քան զայրն աւելի քնոյ պէտք ունի։ Զախտհաս մարդն, որ անձնատուր է կանոնաւոր զբաղման մը, որուն հոգին ու մարմինը հաւասարապէս կը մասնակցին, ութ ժամու չափ քնոյ պէտք ունի. բայց «իրական» քնոյ հաւասր պէտք է ութ ժամ հաշուել, եթէ կարելի է, մրափելու եւ զարթնման ժամանակներն ալ այն ութ ժամէն դուրս համարելով։ Մարդ օրը տասը ժամ քնանալու սովորելով, աւելի մեծ բաժին մը տուած կ՚ըլլայ բուսական կենաց, որով մարմինը կը ծանրանայ, ճարպով կը բեռնաւորի, ախորժակը կը նուազի, միտքը կը բթանայ, խառնուածը լըմբայնի, աւշային կամ կաթուածային կը դառնայ։ Բայց այս ըսածներս չը վերաբերիր հիւանդներուն կամ ապաքինեալներուն, որոց համար յերկարաձգեալ քունը անհրաժեշտ է։

Շատ մարդիկ, մանաւանդ աղատական արհեստից պարապողներուն շատերը, քնոյ կանոնաւոր ժամանակը զեղչելով՝ լաւ բան մը ըրած լինել կը համարին։ Ստոյգ է թէ այս կերպով օր ըստ օրէ շահուած երկու ժամը, 40 տարիէն՝ երեք տարուան ու չորս ամսուան կեանք մը կը ներկայացնէ, բայց վերջնական արդիւնքը կենաց այս չատաջատես խնայողութեան միշտ ընդդէմ կը դառնայ։ Քանի գողցուած ժամք կեանքը չ՚են յերկարեր,

այլ կը կարճեն, եւ վաղաժամեան ծերութեան մը համար խօթութիւններ կը պատրաստեն. մինչ ըստ բաւականին կանոնաւոր քուն մը, առողջ և երկայնակեաց գոյութիւն մ՚ապահովելուն զօրեղագոյն կ՚օժանդակէ։

Քնհատութիւնը դրեթէ անծանօթ է անոնց, որք բնութեան օրինաց համաձայն կ՚ապրին. ջղային հիւանդութեան մը կամ դրդումն մը, եւ արթուն մնալու սովորութեան մ՚արդիւնքն է այն։ Անկէ խուսելու կամ անոր դէմ մարտնչելու համար, բաւական է մարմնոյ եւ մտաց աշխատութիւնը՝ կրթանքը հաւասարակշռել. ստամոքսը սաստիկ չ՚բեռնաւորել, կանոնաւոր կեանք մը վարել եւ իրիկուան դէմ ուղեղին հանդարտութիւնը ապահովել. այս պայմանաց վրայ յաւելումբ նաեւ մաքուր խղճմտանք մ՚ունենալը։ Ընտանեկան ասպյուած մ՚է եղած «Արդարոյ քնով քնանալ» խօսքն, եւ ճշմարիտ է։ Բաւին բոլոր առմամբ արդար մարդը, նա որ իւր պարտքն ու երկրի վրայ իրեն համար դծուած սահմանին պարտքերն անթերի կը կատարէ, որ իւր ընկերաց օգտակար լինել կ՚աշխատի, որ տկարութիւններէ խուսելով զառաքինութիւն կը խընդրէ, միով բանիւ նա՝ որոյ խիղճը մաքուր է, հաճոյական անյամբ մը յարթնութենէ ի քուն կ՚անցնի. երազք իրեն հաճոյական պատկերներ և երթ ի դէմս կ՚ածեն, եւ զարթնուածն՝ յերեկուան առաջին ժամուց տեսարաններուն մէջ նոր վայելքներ կը պատրաստէ իրեն։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ՄԱՐԴՈՒՆ ԲՆԱԿԱԾ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻՆ ԻՐ ՎՐԱՑ ԸՐԱԾ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն մարդիկ միեւնոյն բանէ ընձեռեալ են. նակայն ո՛րչափ մեծ է խարիսխ, որ կայ ընդ մէջ սեւամորթ Ափրիկեցւոյն, դեղնաշորթ Ասիացւոյն եւ ջերմապատ լեցնող սպիտակամորթ ցեղին: Եթէ մարդ առանձին առանձին նկատողութեան առնու մարդկութեան այս երեք մեծ բաժանմանց նախատիպները, անոր աննմանութեան խելք չ'կըրնար հասցնել: Բայց եթէ յաջորդաբար ի բաղդատութիւն առնումք նոյն նախատիպաց նախնի եւ արդի սերնդեան միջանկեալ բոլոր տիպերը, յորս աստիճանաւոր եւ գրեթէ անզգալի այլափոխութիւններ հազիւ թէ կը տեսնուին, եւ որք նահանդէ նահանդ երթալով կը սաստկանան, դիւրութեամբ կը խելամտիմք, թէ կլիմայի՝ սընընդեան՝ բարուց հաստատուն ազդեցութիւններն երենց տեւողութեամբ եւ երենց ժառանգական արդեանց կուտակմամբ բաւական եղած են յարդիւնս ածել փոփոխութիւնները, որք մարդկային նախնական տիպերուն վրայ անբացատրելի կ'երեւնային:

Ամեն օր բուն իսկ մեր աչաց առջեւ անասնոց այլ եւ այլ ցեղից մէջ կատարուած երոյթիւնն ալ կը հաստատէ մարդոց վրայ եղած սոյն դիտողութիւնը: Բաղդատեցէք Ցլանտուի, Բէռշի, Պուլօնէի, եղներն ու ձիերը; Պըրթայնի Լանտի ու Քամառկի եղանց ու ձիոց հետ, և առանց վարանելու պիտի ըսէք, թէ երենց հասակի, ձեւոյ, ընդունակութեան զանազանութիւնը հետեւանք է տեղական ազդեցութեան, որոնց ներքոյ անկեալ են: Յարմէ հետէ մարդուն գործողութեան ձեռօք այդ ազդեցութիւնք կ'այլափոխին, տարբեր յատկանիշներ կը դրօշմեն անասնոց վրայ: Այն տեղեր յորս երկրագործութիւնը կը յառաջադիմէ, տեղական անասնոց ցեղք աստիճանաբար կերպարանափոխ կը լինին. այսպէս ահա մեր չատ մը գաւառաց մէջ թէպէտ յամր, բայց ստուգիւ կը բարւոքին եղինք եւ ձիք:

Մարդն ի՞նչպէս պիտի ղերծանի այս արտաքին ազդակաց ներգործութենէն. ինչո՞ւ կը վարանիմք գինքն ալ իբրեւ բնութեան մի հպատակը ճանչնալու. վասն զի նորա կրած փոփոխութիւնք այնչափ յամրութեամբ կը կատարուին, մինչ զի հաւանեալ դիտողութենէ մը դիւրաւ կը խուսանի. թերեւս նաեւ այն պատճառաւ որ մարդկային արժանապատուութեան մէկ սխալ գնահատութիւնը, նոյն իսկ մեր մարմնոյն վերաբերեալ իրաց մէջ անդամ, զմեզ՝ մեր և անասնոց մէջ անմիջական բաղդատութիւն մ'ընելու պէտքէն խուսելու կ'առաջնորդէ: Այս չարաչար կերպով հիմնուած

անափառութիւնը վտանգաւոր է։ Մարդն ծնած լինելով յերկրէ, որ հաւաքում մ'է կաղերու, մթնոլորտի, ջրոյ և ինչ ինչ հանքային աղերու, խիստ կարեւոր է իրեն որ բնաւ աչքէ չը հեռացնէ սա պարագայ, թէ իւր մարմնոյն նիւթը զերկիր կաղմող և զինքը արտադրող տարերաց հետ անմիջական հաղորդութիւն ունի։ Նիւթը կը մասնակցի նորա կենաց, նորա ոսկրերը՝ արիւնը՝ միսը կը լրնի այն, և երբեմն նորա հոգին իսկ կը լինի, երբ հոգին ինքզինքն զգայութեանց և խորհրդոց ձեւով յայտնելու համար նիւթոյն գործակցութեան պէտք կ'ունենայ։

Ուրեմն զարմանալի բա՞ն մ'է, եթէ հիւսիսային բեւեռէն մինչեւ ցայրեցեալ գօտին ձգտող կլիմայք, մնունդք, սովորութիւնք յատկապար այլափոխած լինին մարդուն ոսկրուտ կազմութիւնը, նորա մարթոյն գոյնը, նորա բարեխառնութիւնը, նորա խմացական ընդունակութիւնը։ Այն բանն, որ ամէն աստն կատարուած է, նոյնը մեր օրերն ալ կը չարունակի։ Ուշադիր դիտողութիւն մը թոյլ կուտայ մեզ զայն ստուգել։ Շատ մը սերունդներէ հետէ Հնդկաստանի մէջ հաստատուած փորթուկալցիք, թէպէտ բնիկներուն հետ չ'խառնուեցան, սակայն եւ այնպէս իրենց բնական միջավայրին ազդեցութեամբ նոցա տիպն առին։

Ուրեմն մարդն ալ անասնոց պէս արտաքին ազդակաց չափ ներգործութեանց ներքոյ անկեալ է։ բայց նոցա նոյն ներգործութիւնները կրելով հանդերձ, կարող է մեծապէս թեթեւցընել, կամ չափաւորել նոյն ներգործութեանց արդիւնքը։ Անասունն իրեն դոյութեան չափաւոր միջավայրի մէջ դրուելով բնի հոն կը մնայ, վասն զի ինքնին նոյն միջավայրին ազդեցութիւնները ըստ կամս այլափոխելու բնաւ միջոց մը չ'ունի։

Մարդը դիտէ իրեն միջոցները ստեղծել, թեթեւցնելու համար երկրին՝ կլիմային աննպաստ պայմանները։ զգեստ կը հագնի, կրակ կը վառէ, իրեն բնակարաններ կը շինէ, սննդարար բոյսեր կը մշակէ, աւելի օգտիւ ծառայող կենդանիները կ'ընտելացնէ։ Եւ իւր այն կարողութեանց շնորհիւ, բեւեռական սառներէն մինչեւ հասարակածի հրայրեցից մէջ կը թագաւորէ, ինք զինքը պարագայից կը պատշաճեցնէ կամ թէ բնութեան վրայ ալ ներգործելով, այդ պարագաները կը փոխէ։ Նորա՝ բնութեան վրայ ըրած այս ներգործութիւնն երբեմն բարւոքիչ է, ինչպէս, երբ ճահիճները կը ցամքեցնէ, երբ խոնաւ գետիններն կը չորցնէ, երբ չոր հողերը կ'ոռոգէ, երբ բլուրները եւ տափաստանները կը տնկադործէ եւ երբեմն յանդիպս միջամտելով, օդտակար կենդանեաց ինչ ինչ տեսակները կ'ապականէ, կ'անծառացնէ դաշտերը՝ ըզրս անապատներու կը փոխէ, եւ լեռներն՝ որոնց մերկութիւնը աւերիչ ողողումներ կը պատճառէ։ Ուրեմն մարդ անաս-

նոց վրայ՝ իւր հաստատուած միջավայրը կերպարանափոխելու առաւելութիւնն ունի։ Եթէ նորա մէջ բնագրումը խիստ բազմաթիւ վտանգաւոր ազդեցութիւնները ճանչնալու համար բաւական առաջնորդ մը չ'է, իմացականութիւնը զայնս նմա կ'իմացնէ, որպէս զի անոնցմէ խուսէ, եթէ ճարտարութիւնը զայնս բոլորովին անհետացընել թոյլ չ'տար իրեն։

Սակայն կը պատահի ալ՝ մանաւանդ խիստ բազմամարդ աշխարհաց մէջ, որ բնակիչք իրենց բնակավայրը չ'են ընտրեր։ Նոյն տեղն իրենց նեղ կուգայ, դեռևի այն բաժինք զոր նոքա իրաւամբ վաստակողչ կը նկատէին, երթալով բոլորովին բնակչօք կը լեցուին։ այս վտանգաւոր նահանդաց բնակիչք, հիմնականապէս բնաւ միջոց մը չ'ունին կառուցելու երկրին, օդոյն, ջրոյն, ջրատակար ազդեցութեանց դէմ. իրենց մարմինն ու հոգին վտանգով կը կրեն առաւել կամ նուազ ամբաստանութեան տեղի տուող այլասերութիւն մը։

Բանի մը օրինակներ մէջ բերեմք, միջավայրին մարդոց վրայ ըրած ներգործութիւնն ապացուցանելու համար։ Գարուս սկիզբն, այսինքն այն առեն, մինչ ժողովուրդք այսօրուընէ աւելի նըստողական կամ տնարդել էին, Ֆրանսայի Պուշ-տը լա Մէօզ նահանգը 1 մէթր 677 հազարորդամեդր միջին հասակ ունեցող զինուորագրեալներ կուտար։ Աբէնէյի նահանգին մէջ բնակչաց միջին հասակը 1 մէթր 56 հարիւրորդամէթրի հաշիւ կը հասնէր։ Առաջին նահանգին բնակիչք հարուստ, լաւ սընած էին. տղայք հոն առողջապահական լաւ պայմանաց մէջ կը մեծցուէին, իրենցմէ բնաւ եւ ոչ մի տարժանակիր աշխատութիւն չ'էը պահանջուեր։ Իսկ Աբէնէյի բնակիչք աղքատ, եւ յոռետես սընած էին, ուստի եւ տղայութեան հարկաւոր խնամքը զանց կ'ըլլուէր։ Կարելի չ'էը երեխասարդաց հասակի սոյն կարճութիւնը երկրին լեռնային լինելուն վերագրել, որովհետեւ Ջուխցերիայի լեռնագաւառին մէջ, ուր հանգստութիւնն ու յարաբերական դիւրակեցութիւնը կը թագաւորէին, միջին հասակը 1 մէթր 70 հարիւրորդամէթրի կը հասնէր։

Կաւի նահանգն երեք որոշ գաւառներու բաժնուած է. որք են, լեռնային, դաշտային և ճախնային։ Դաշտային գաւառաց մէջ զինուորագրելոց միջին հասակն էր 1 մէթր 640 հազարորդամէթր. լեռնայնոց մէջ 1 մէթր 585 հազարորդամէթր, իսկ ճախնայնոց մէջ 1 մէթր 625 հազարորդամէթր։ Նոյն գաւառներէն որ եւ է տըկարութեան պատճառաւ իրրեւ անկարող արձակուած զօրականաց համապատասխանող թիւն էր 1000 մարդէն 106, 95, եւ 148։

Նիէվռի մէջ ալ նոյնպէս կը տեսնուի այն համեմատութիւնն, որ կայ նոյն նահանգին այլ եւ այլ գաւառաց ունեցած առողջարանական պայմանաց, եւ նոյն գաւառաց երիտասարդ բնակ-

չաց հասակին մէջ։ Քլամըսի նահանգին մէջ — որ արմտեաց մշակութեամբ նշանաւոր է — գինուորագրելոց միջին հասակն էր 1 մէթր 622 հազարորդամէթր, եւ իրրեւ անկարող արձակուած զօրաց թիւը 1000ին 156, մինչ Շաթօ-Շինօնի ազգատ եւ վաստակող նահանգին մէջ, անոնց հասակը 1 մէթր 593 հազարորդամէթրի կ'իյնէր, և իրրեւ անկարող արձակելոց թիւը 1000ին մինչեւ 235ի կը բարձրանար։

Միայն այլ եւ այլ գաւառաց մէջ չէ որ կը տտուգուի առողջաբանական պայմանաց եւ բնակչաց հասակին մէջ տեղ եղած հաստատուն համեմատութիւնը, այլ մեծ մայրաքաղաքաց այլ եւ այլ թաղից մէջ ալ բանն այսպէս է։

Ի փարիզ, գինուորագրելոց հասակին համեմատութիւնը՝ թաղապետութեան չրջանակէ ի չրջանակ, մէն մի չրջանակի բնակչաց մատուցած անձնական օժանդակութեանց չափով կը զանազանի։ Սակայն պէտք է սա ալ նշանակեմք առ տեղեաւս, թէ ճախնային երկիրներու մէջ, թէպէտ մարդոց հասակը յաճախ բարձր է, բայց այլասերողութիւնը հոն ինքզինք կ'իմացնէ տկարութեամբ, ժժգունութեամբ, հիւանդութիւններով եւ կենաց խիստ սուրճին միջին թուով մը, դառի ճախնային մասին մէջ, բնակչաց հասակի բարձրութիւնը 1 մէթր 625 հազարորդամէթրի կը հասնէր, բայց տկարութիւնք նորա գինուորագրելոց 1000ին 148ը եւս ձգել կուտային։

Պարանոց-այտուցը (ուր), դժբաղդաբար խիստ բացայայտ կ'երեւցունէ կլիմայական ազդեցութիւնները։ 1859 ին գինուորագրելոց 267,333 երիտասարդաց 1429ը իրրեւ այտուցաւոր մերժուեցան։ Սոյն թուոյն 121ը Վերին-Ալպեան գաւառաք, 99ը Էն, 80ը Վօժ տուին 374 գինուորագրեալներէ։ Մառն, Սէն, Ստորին-Սէն, Օռն, Տուպ նահանգաց իւրաքանչիւրը 7 էն մինչեւ 9ը, իսկ Նօռ 5 մերժելիներ տուին 9,296 գինուորագրեալներէ։ Վերջապէս կային նաեւ շատ մը գաւառք յորս մի միայն այտուցաւոր մ'ալ չկար։ Այն տեղեր՝ յորս պարանոց-այտուցի պատճառներն առողջաբանապէս աւելի ճշտասկար պայմանաց ընդհանուրութեամբ կնճռալից հանգամանք մ'ըստացած են, այտուցաւորաց որդիքը կրետին (1) կը լինին. այսինքն՝ խեղճ մարմնով, վատառողջ հոգւով, տկար էակներ, որոնց կեանքը յերկարաձգեալ մանկութիւն մ'է։ Այնպիսիները կը

[1] Կրետինի անտանիչք են, հասակը կարճ, գլուխը փոքր և քունքին վրայ տափակ. քիթը չոքած, աչքերը կարմիր և բժոտ. բերանը բաց, որմէ շղոիքը կը վազէ անդադար. և պարանոցին երկայնքն ի վեր մանր ու խոշոր այտուցներ. մարթը դեղին ու թարշամեալ, զգայարանքը բաց ի աչքեն ոչ այնչափ զարգացած. անզգայ է նաև և զգուանք պատճառելու չափ անմաքուր։ Կրետինականութիւնը ժառանգական է յաճախ, և նեղ ու խոնաւ տեղեաց մի հանգամանքը լինել կը թուի. ուստի և Կրետինք վալէի խոր եւ նեղ դաշտաց և Օվերնեի մէջ կը գտնուին։

Ա.յս Կրետին բառիս ծագման պատճառը լաւ չէ ճանչուած. ոմանք զայն Քրիստոնեայ բառէն աղաւաղեալ կը կարծեն, որպէս թէ Կրետինք ի հնումն իրրեւ սուրբեր մեծարուած լինէին։ Ա. Թ.

գտնուին մանաւանդ այն ձորոց մէջ, յորս օգն ու լոյսը կը պակսին։ Ձախնային երկիրներու մէջ, յորս անբաւական սննդառութիւնը, բնակչաց բնախօսական եւ բարոյական անկման պատճառաց վրայ պատճառ մ'ալ լինք կը յաւելու, յորս մարմնոյ սրուելիք խնամոց զանցառութիւնը, մարդկէն արժանապատուութեան զգացումը բոլորովին կը վերցնէ, մինչ արբեցութեան սովորութիւնն ալ զանիկայ իւր չարեաց դարման մը փնտռելէ կ'արգելու, թշուառութիւնը երկու պատուհասներ ալ կը ծնանի, այսինքն խողախտն ու ողնածռութիւնը։

1859ին գտնուեցան 2,313 դինուորագրեալք որք իբրեւ խողախտաւոր մերժուեցան։ Նօռ նահանգն, որ Ֆրանսայի կարի հարուստ եւ կարի բարգաւաճ նահանգաց մին է, 249 խողախտաւոր կը ներկայացնէ։ Ո՞ւստի առաջ կուգայ այս երեւութական հակասութիւնը· անկէց, որ այս հարուստ աշխարհը իր մէջ կը պարունակէ շատ մը տարաղադրծական կեդրոններ, որք անհատական աղքատութեան վառարաններ են, յորս օդոյ պակասութիւնը, մարդոց նոյն տեղեաց մէջ փակուած մնալը, ծայրայեղ աշխատութիւնը, անբաւական սնունդը, կը հրաւիրեն եւ կը պահպանեն այն հիւանդութիւններն ու ախտերը որք հոգին ու մարմինը կը նուաստացնեն։

Լաւ ճանչնանք թէ թշուառութիւնն ընկերական հիւանդութիւն մը, զեղխութեան, անբարո-

յականացման ու վատթարացման պատճառ մ'է։ Որպէս զի կարենանք ըստ արժանւոյն դիմադրել վտանգաւոր աղէտութեանց սոյն բարոյական միջավայրին, որոյ ներգործութիւնը, բնախօսական միջավայրին ազդեցութիւնքն եւս առաւել կը կնճռոտէ, ոչ նուազ հարկաւոր է ճանչնալ անոր ծագումն ու առաջ բերած գործքերը։ Մենք մեր բնական ու բարոյական միջնորտին արգասիքն եմք· այդ երկուքն են որ մեր խառնուածը, մեր տրամադրութիւնքն եւ մեր հոգւոյ կարողութիւնքը կ'այլափոխեն· շատ անգամ անկարելի կը լինի մեկուն կամ միւսին պատշաճող բաժինն որոշել։ Թշուառութիւնը միեւնոյն ֆիզիքական միջավայրի մէջ գտնուող թշուառաց ամենուն վրայ հաւասար չափով կենսականութեան նուազում չ'բերեր միշտ։ Բարոյական ոյժն զմեզ անբարոյականացմանէ պահելով, բնագիտական միջավայրին վտանգները մասամբ կը չեզոքացնէ։ Ըստ այսմ կը տուողուի թէ Գերմանաբնակ Իսրայելացիք, թէպէտ եւ խիստ աղքատ, սակայն բուն Գերմանացի բողոքականներէն աւելի խոր ծերութեան կը հասնին, քանզի անոնց մէջ թշուառութիւնը ճակատագրականապէս մոլութիւններ չ'ծնանիր։

Գալով աղքատութեան՝ որ մարդկային ընկերութեան ամենամեծ մասին բնական պայմանն է, այժմ զմեզ ղբաղեցնող առարկային տեսակէտով ոչ միայն չարիք մը չ'է այն, այլ եւ երկայնակեցութեան նախախնամական պայման մ'է, բարե-

բարոյ եւ աշխատասէր մարդուն համար։ Ծոյլ հարուստի մը դրեթէ մէկ օրինակն ալ չ'կայ։ Արդէն դոյութեան արտաքոյ կարգի յերկարաձգման օրինակներուն, զորս վերը թուեցինք, ամենքն ալ աղքատներէ եւ սաստիկ աշխատողներէն էին։ Այս ըսել չէ թէ աղքատութիւնը մարդուն համար՝ նորա դոյութեան յերկարաձգման նպաստաւոր պայման մ'է· զի եղելութիւնք մեզ ասոր հակառակը կ'ապացուցանեն։

Հարուստ դասուն 70ամեայ հասակը չքաւորաց նոյն հասակին հասնելէն կրկին անգամ յաճախ կը պատահի, եւ 80ամեայ հասակը չքաւորներէն երեք անգամ աւելի յաճախութեամբ։ Փարիզի մէջ քանի մը տարի յառաջնակ կատարուած հաշուոյ մը հետեւանօք գտնուեցաւ թէ հարստաց միջին հասակն է 42 տարի, մինչ չքաւորացն 24։ Ստուգուած է թէ հարուստ թաղից մէջ 50էն մէկ հոգի կը մեռնի, մինչ աղքատ թաղից մէջ երկու կը մեռնի։ Հարուստներուն ալ աղքատաց չափ յաճախ կը դիպչին հիւանդութիւնք, բայց աղքատաց մէջ ըրածնուն չափ զոհեր չ'են կրնար ընել, վասն զի միջավայրին աղդեցութենէն՝ աղքատներուն չափ տկարացած անձերու վրայ յարձակած չ'են։ Բայց աղարակներուն եւ նոյն իսկ փոքր քաղաքներուն մէջ հետեւանքները տարբեր են· այն տեղը, յորում տեղական պայմանք մտնաւոր վտանգ մը չեն պատճառեր։ Այնպիսի տեղը աղքատ մարդն հարուստէն չափ ղեղսութենէ յափշտակուելու են-

թակայ չ'է· իր արժանապատուութիւնը, քաջութիւնը կը պահէ, ժուժկալութիւն ի գործ կը դնէ, այնպէս որ երբէ իւր անձնական աշխատութիւնն իրեն ըստ բաւականին դարմանիչ մնուն դ մը մատակարարէ, երկայնակեցութեան դերազանց պայմանի մը մէջ կը գտնուի։ Ասիկայ աղքատութիւնը մարդկային դոյութեան մտատիպարն է ըսե՞լ կը նշանակէ։—Ո'չ երբէք· այդ մտատիպարն աղքատութենէն քիչ մ'աւելի բարձր վիճակի մը, այն է աշխատութեան պտուղն եղող բաւեկեցութեան մէջ կը գտնուի, որ թոյլ կուտայ մարդոյն ներդաշնակապէս կրթել ու զարգացնել իւր մարմինն ու հոգին, նիւթական պէտքերը կը գոհացնէ, եւ բարոյական եւ խնացական վայելմանց ալ ճիշդ բաժին մը կը հանէ։ Աղքատութեան եւ հարստութեան, սպանիչ աշխատութեան եւ ապականիչ դատարկակեցութեան միջինն է, որ մարդուն համար առողջ, երկայն եւ երջանիկ կեանք մ'ապահովելու ամենէն պատշաճ միջոցահմանը կը կազմէ։

Հիմա համաձայնեցանք սա կէտին վրայ թէ բովանդակ մարդը, այսինքն հոգին ու մարմինը միանգամայն առնելով, կախեալ է բնական եւ բարոյական միջավայրէն յորում կ'ապրի։ Ուրեմն եթէ կարելի լինի մեզմէ ընտրութիւն մ'ընել, նախապատուութիւն պարտիմք ընծայել այն երկիրներուն, գաւառներուն, շրջաբնակ մարդոց, որք առողջութեան եւ բարոյականութեան բոլոր

պայմանները միացեալ ունենան։ Կան տեղեր, որք այս հանգամանօք առանձնաշնորհեալ կը թուին։ Սուէտիոյ մէջ (Շուէտ) որ չատ հարուրամեաններ ունեցող երկիր մ'է, Կուիլտպրանտ Հովիան այս մասին բացառիկ համբաւ մը կը վայելէ։ Վերջին դարու մատենագրաց մին, երկրի այս առանձնաշնորհեալ խորշին համար կ'ըսէր։ «Այս ձորին մէջ կան անձինք, որք այնչափ չատ կ'ապրին, զի ապրելէն յոգնած՝ ինքզինքնին ուրիշ տեղ մը փոխադրել կուտան, որպէս զի այլ եւս ապրելու ձանձրութենէն ազատին»։ Ֆրանսայի մէջ տարին 148ի մօտ մարդիկ կը մեռնին 100 կամ քիչ մը աւելի տարեկան. այս օրերը Ֆրանսա քիչ մարդիկ կուտայ որք կարող ըլլան առաջին կայսերութեան նռնակաւորաց(1) յաջորդելու։ Զինուորի մը հանգամանքը նորա կազմուածոյն համաձայն կը զանազանի. հանդարտակաց զօրաց կորովը, մկանանց ուժէն եւ նոցա վարած պաշտամանն կատարեալ հաւասարակշռութենէն կը հետեւի. իսկ Զուաւ եւ Սուբայոդ կոչուած զօրայ սաստիկ ուժը նոցա ղգային դրութեան մի արտաքոյ կարգի զարգացման հետեւանքն է։ Բայց փոքրկինները ալ բարիք մ'ունին։ Երբ եգիպտոսի անապատին մէջ Մուրատ-Պէյի բերին քանի մը թուրացող ձերբակալեալները, Արաբացին չէր կրնար իր զայրոյթը զսպել. «Ի՞նչ, ադո՞նք են դիս

(1) Նռնակաւորք, գինուորներ՝ որք ձեռք նռնակներ այսինքն, խծծով ու վառօդովլեցուած գնտակներ կ'արձակեն։

յաղթողները. երբէք պիտի չկրնամ յաղթել այդ փոքրիկներուն» կ'ըսէր։ Պատերազմի օրերը փոքր մարմնոյ մը մէջ քաջարի սիրտ մը բաւական է, բայց դաշտային յոգնութեանց հանդուրժել կըրնալու համար լոկ քաջասրտութիւնը բաւական չէ. պնդակազմ եւ չարունակ քալելու ու պարզ եւ խստամբեր կենաց սովորեալ մարդիկ, զօրեղ մարմնոց մէջ քաջարի հոգիներ պէտք կը լինին։ Այսպիսեաց թիւն աճեցնելու համար, առողջաբանութիւնը մեզ կը նշանակէ վատառողջ եւ վտանգաւոր միջավայրերը բարւոքելու միջոցները, որպէս զի կարենամք ճողոպրել նոյն տեղեաց բնակիչները օդոյն, հողոյն եւ բարուց վնասակար ազդեցութենէն։

Ստուգուած է թէ կարի փոքր քանակութեամբ մ'առնուած «իօտը» կը բաւէ պարանոց-այտուցէ պահպանելու զրնակիչս այն տեղեաց, յորս առողջաբանական պայմանք եւ մանաւանդ վատառողջ եւ չնորոգուող օդը հիւանդութեանց պատճառներն այնչափ չեն կնճռոտեր։ Կարելի է «իօտել» խմելու չուրերն այն տեղեաց, որք նոյն պարանոց-այտուցի իօթութեամբ վարակեալ են։

Կրետինականութիւն ըսուած ախտը ընդ նմին եւ պարանոց-այտուցը կ'անհետանային այն ամէն տեղերէ, յորս նոցա բնակիչք պարտաւոր լինէին երկրին աւելի բարձր տեղերն ապրելու, եւ առողջապահ, այսինքն արեգակեմ եւ հովասուն տուներ չինելու։

Ամէն ոք գիտէ ճախինները ցնդած ժահահոտութեանց ապառողջ ազդեցութիւնը, մանաւանդ երբ մասամբ ցամաքիլ կը սկսին։ Ան ատեն յօդացաւութեան, ջրգողութեան, ծիւրախտութեան վրայ — որք օդոյն եւ հողին մնայուն խոնաւութեան հետեւանքն են— կ'աւելնայ նաեւ ճահճային ջերմը։ Պռէսի, Տօմպի եւ Սօլօնեի մէջ 1 տարեկանէն վար եղող մանկանց եւ 35էն մինչեւ 55 տարեկան չափահասից մահք, ողբալի օրինակաւ մը կ'ապացուցանեն ճահիճներուն շընցած օդահոտոյն աւերիչ ներգործութիւնը, եւ անոնք, որոց կը խնայէ մահ, անոնք ալ ողորմելի կեանք մը կը վարեն։ Արդէն օրէնքը ճահիճները մաքրելու խնդիրը ձեռք առած է, բայց կարեւոր է նոյն վրիպեալ նախաձեռնութեան նպաստել, եւ վատառողջ տեղեաց բնակիչները լուսաւորել այն դեղոյ նկատմամբ, զոր ցաւոց դարմանոյն համար կրնան գործածել, մինչեւ որ նոյն ցաւոց պատճառները բարձուին։ Զինացիք, որք ճախնային գետաբերաններու կամ ներքին աշխարհին ճահիճներուն մէջ համախմբուած կ'ապրին, այնչափ չ'են տառապիր ընդհատ ջերմամբ։ Սոյն մանական աղատութիւննին եփած ջրով պատրաստուած թէյ խմելնէն առաջ չը՞ գար արդեօք։ Եռացումը ջրոյն մէջի վտանգաւոր բոզբոջները կը փճացնէ· այս է անշուշտ եւ ոչ թէ թէյին մասնաւոր զօրութիւնը, որ վերոյիշեալ հետեւանքը յառաջ կը բերէ, այնպէս որ խմելու

սահմանուած ջուրն առողջական ընելու համար, բաւական է եփել զայն։ Եթէ Զինացի տնկոյն առանձինն յատկութիւնները ջրոյ առողջացման աւելի կը նպաստեն, մեք եւս կրնամք թէյին տեղ համեմային բուսոյ մը հետ խառնուած կաղամախիի (գավագ աղաճը) կամ ուռիի (սէօխւտ աղաճը) կեղեւը գործածել։

Երկրագործական յառաջդիմութիւնք, որք չինականներուն ըստ բաւականին դարմանիչ անուշդմը կը մատակարարեն, ժողովրդային առողջապահութեան կանոնաց զուգահետ պարտին ընթանալ· նաեւ անբարեխառնութեան, ջեղխութեան եւ տղայոց աչխատութեան դէմ միչտ գործածելի կարգադրութիւնք, զորեղ օժանդակն ը պիտի լինին սոյն վերանորոգման գործոյն։ Օգտակար ծանօթութեանց ծաւալումը, բնական զօրութեանց եւ խմացական կարողութեանց յարաճեցական եւ մարդուն կազմուածքին համեմատ ի գործ գերուած կրթութիւնը, պիտի լրացնեն զայս գործ, եւ պիտի ապահովեն առողջ եւ պնդակազմ մարմնոյ մը, եւ ուղղախոհ ու պարկեշտ հոգւոյ մը կատարեալ զարգացումը։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՎՏԱՆԳԱՒՈՐ ԱՐՀԵՍՏՆԵՐ

Ըստ դանազանութեան տեղեաց եւ ժամանակաց՝ աշխատութիւնը չատ անգամ իրրեւ տառապանք, իրրեւ ամօթ, իրրեւ ծառայութիւն նկատուած է։ Մենք տեսանք ընդհակառակն թէ աղբիւրը մ'է այն անկախութեան՝ վասն զի կը բարոյացնէ եւ մահաբերը գետնաքարշ յօժարութիւններէ կը պահպանէ, եւ երջանկութեան՝ վասն զի առողջութեան հետ կ'ընձեռէ նաեւ այն ներքին գոհունակութիւնը, որում պարտուց ճըշդիւ կատարմանէն առաջ եկած գոհունակութիւնն ալ կ'ընկերանայ։ Արդ աշխատութիւնն՝ իրեն հետ դէպ ի միեւնոյն նպատակ ընթացակցող սոյն տարբեր միջոցներով, երկայնակեցութեան անհրաժեշտ մի տարրը կը կազմէ։ Բայց գործադրութեան առեն բանը միշտ այսպէս չէ։ Շատ մ'արհեստներ խիստ սաստիկ կամ շատ երկար ժամանակներ չարունակելի ճիգեր կը պահանջեն. շատերն ալ ի գործ կը դրուին այնպիսի պայմանաց մէջ, որք զաշխատութիւն մահացուցիչ կ'ընեն։

Թէ՛ մարդասիրական եւ թէ՛ անտեսագիտական տեսակէտով, ընկերութիւնը պարտի անհանգստութեամբ նկատել մարդկային զբաղմանց այս վտանգը, որ իւր ոյժն ու հարստութիւնը կը կազմէ։

Երկայնակեացներու աղիւսակի մը միջոցաւ, կրնայ մարդ խելամտիլ արհեստից՝ մարդկային կենաց վրայ ըրած ազդեցութեան։ Հետեւեալ աղիւսակը՝ դարուս առջի կիսոյն մէջ այլ եւ այլ արհեստից պարապող եւ մինչեւ 70 տարին հասնող անձանց այսքան առ հարիւր թիւերը կը նշանակէ։

Եկեղեցականք	42
Երկրագործք	40
Վաճառականք եւ Տարապագործք	33
Ջինուորականք	32
Վաճառականաց դրադիրք	32
Փաստաբանք	29
Արհեստագէտք	28
Վարժապետք	27
Բժիշկք	24

Անհատական միեւնոյն չրջանին մէջ, այլ եւ այլ արհեստիւ զբաղող մարդոց կենաց միջին տեւողութիւնն ալ։

Եկեղեցականաց՝	65,1	տարի
Վաճառականաց՝	62,4	»
Պաշտօնակալաց՝	61,7	»
Երկրագործաց՝	61,5	»
Ջինուորականաց՝	59,6	»
Փաստաբանաց՝	58,9	»
Արհեստագիտաց՝	57,3	»
Վարժապետաց՝	56,9	»
Բժշկաց՝	56,9	»

Վերոյիշեալ երկու ցուցակայ դրեթէ կատարելապէս զուգադիպութիւնը մեծապէս նշանակելի է, եւ նոցա ճշդութեանը մեծ հաւանականութիւն կ'ընծայէ։

Այլ սակայն այդ տեղեկութիւնք այնչափ հին են, զի կարելի չ'է զանոնք ճշդութեամբ ներկայ ժամանակիս մերձեցնել· բայց յայտնապէս արհեստից խիստ ամփոփեալ թուոյ մը վրայ միայն կը տարածին եւ քնաւ տեղեկութիւն չ'են տար այն արհեստից վրայ ալ, զորս կարեւոր է ուսումնասիրել, իրենց՝ երկայնակեցութեան վրայ ըրած դժնդակ ազդեցութեան պատճառաւ։

Այլ եւ այլ, եւ կարելի եղածին չափ բազմաթիւ արհեստից վրայ յօրինուած երկայնակեցութեան աղիւսակները, սա կրկին տեսակէտներով օգտակար կ'ըլլային· որք են, մարդոց՝ իրենց երկայնակեցութեան նպաստաւոր եղող զբաղումները ընտրելու միջոց տալ, եւ մէն մի վիճակի անբաժան եղող վտանգաց համեմատական փոխարինման խորհուրդ մը մատակարարել։ Եւ յիրաւի արդար չ'է՞ր ըլլար որ ինքզինքնին յատկապէս եւ ճակատագրապէս սատակիչ եղող արհեստից տուող անձինք, իրենց կենաց կարճատեւ ժամանակին համեմատական վարձատրութիւն մ'ընդունէին· ըստ որում յաստեացս տարաժամ մեկնելով, անպաշտպան այրի մը եւ որբեր պիտի թողուն։

Այս խնդիրն, ինչպէս վարձուց հետ վերաբե-

րութիւն ունեցող բոլոր խնդիրք կախուած ունին բազմաթիւ տարրերէ, որով եւ նոյն խնդրոյ առ տեղեաւս լուծումը երկար եւ դժուարին պիտի ըլլար· մեզ վերաբերած բանը զայն հոս նշանակել է միայն· հոս մենք միայն վտանգաւոր արհեստներով զբաղիմք, որպէս զի ընտանեաց հայրք իրենց զաւակներն անոնցմէ զգուշացնեն, եւ իշխանութիւնք, նոյն վտանգաց կանխազեկոյց լինելով՝ նախազգուշութիւններ ձեռք առնուն, զայն վտանգ ծանօթ միջոցաց հնարքներով թեթեւցնելու համար, մինչեւ որ զայնս բոլորովին անհետացնել կարելի լինի։

Ի հարկէ այս տեսակ աշխատութեանց մէջ վիճակագրութիւնը իբրեւ խարիսխ պէտք է գործածուի։ 40 տարի առաջ յօրինուած աղիւսակ մը կը ցուցնէ, թէ 1000 մահուանց մէջ ծիւրախտութիւնը այն աստեն յետագայ համեմատութիւնները կուտար։

Հանքային եւ բուսական ցնդմանց մէջ կատարուող արհեստք	176
Զանազան փոշիներու մէջ . . .	145
Նստոդական կենաց մէջ· . . .	140
Դործարանաց մէջ կեանք անցնելով	138
Ջոր ու տաք օդոյ մէջ	127
Մուած դիւրքով կատարուող արհեստք	122
Ցնցուելով եւ բաղուկ շարժելով կատարուող արհեստք	116

Մկանային կրթութեամբ եւ դորձունեայ կենօք կատարուող արհեստք	80
Զայնի վարժութեամբ կատարուող արհեստք	75
Բացօդեայ տեղեր կատարուող արհեստք	73
Կենդանական ցնդմանց մէջ կատարուող արհեստք	60
Ջրալից չոգեաց մէջ կատարուող արհեստք	53

Ահա թուանշանք մեր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեն խիստ քիչ անգամ նկատողութեան առնուած իրողութեան մը վրայ. այն է թէ նստոդական կեանց մէջ կատարուող արհեստք, որք իրենց բնութեամբ եւ իրենց կատարուած միջավայրին օդնութեամբ ամէն վտանգներէ զերծ լինել կը թուին, իրրեւ պատճառք հիւծական ախտի՝ գրեթէ այնչափ մահացու են, որչափ են այն արհեստք՝ յորս մարդիկ շարունակ փոշի կը շընչեն։

Մեր կարի ամփոփ չրջանակը՝ խիստ կարեւոր եղող արհեստներն եւեթ հարեւանցի աչքէ անցընելու թոյլ կուտայ մեզ, եւ այն՝ վտանգները կանխաւ ազդելու, եւ անոնց իւրաքանչիւրին դէթ ամբիչ դեղ մը կամ ստոյգ դարման մը թելադրելու նպատակաւ։

Զինուորական վիճակին մէջ, պատերազմի ատեն կամ բաց դաշտի վրայ, ամենամեծ վտանգը

նորընտիր զօրաց հասակէն առաջ կուգայ։ 20ամեայ երիտասարդը դեռ չ'է աւարտած իւր աճումը, զոր մինչեւ 24 կամ 25րդ տարին կը շարունակէ. իւր մարմնոյ կազմուածքը դեռ կատարելապէս չէ ձեւակերպուած, բնաւ մեծ յոգնութեանց տոկալու կարող չ'է, եւ հիւանդութեանց պատճառներուն իսկ խիստ քիչ կրնայ դիմադրել։ Երբեմն ի ծրանաս իրր ծառայութեան անյարմար կը մերժուէին այն երիտասարդք, որք վերոյիշեալ աճման հասակը 2—3 տարի յետոյ պիտի աւարտէին, եւ կ'ընդունուէին այն երիտասարդք, որոց լոկ հասակն իրենց զինուորական արհեստի յարմարութիւնը կը ստուգէր։ Ա.յսօր Իտալիոյ, Աւստրիոյ, Պելճիգայի եւ Ռուսիոյ օրինակին հետեւելով, ամ ըստ ամէ զինուորաքնին ատենին առջեւէն կ'անցուցուին ի Ծրանաս 20էն 23 տարեկան երիտասարդք, եւ ատեանը զորոնք որ ըստ բաւականին զարգացած չ'տեսներ, անոնց ընդունելութիւնը կը յետաձգէ, եւ որոշիչ ազատութիւնն ալ իրօք զինուորական ծառայութեան անյարմար անձանց կը դիպի։

Խաղաղութեան ատեն զօրաց բանակի մը մէջ տեղի ունեցած մահերուն թիւը, քաղաքային չափահասից մէջ տեղի ունեցած մահուց թուէն աւելի բարձր է։

Ա.յս հետեւանքը առաջ կուգայ մեծաւ մասամբ զօրաց փակուած հնալէն զօրանոցաց մէջ, յորս

օդը կը պակսի, եւ յորս հիւանդութեանց պատճառք ալ ձախողութեամբ կը դիմուին։ Ժանտաոեւդային դիպուածք զօրաց մէջ քաղաքային ժողովրդոց մէջ պատահածին կրկինն են, իսկ ծաղկախտի դիպուածք վեց անգամ։ Մանաւանդ ծիւրախտութիւնը հետեւակազօրաց մէջ ահագին զոհեր կ'ընէ, այլ առողջապահական անդաստութեան մը եւ կարգ ապահովութեան մը հպատակեալ մարմիններն աւելի կը խնայէ։

Պատերազմի բաց դաշտին վրայ զօրքերը ջարդողը թշնամւոյն կրակը չէ այնչափ, որչափ խոնաւութենէ, ցրտէ, տաքէ, յոգնութենէ եւ տեղ մը գոցուած ճամբէ պատճառեալ հիւանդութիւնք։ Հիւանդութիւնն ու համաճարակ ախտեր՝ բանակի մը մէկ չորրորդ մասը կը փճացնեն, մինչ պատերազմի դաշտին վրայ կամ իրենց խոցուածոյն հետեւանօք մեռնող զօրաց թիւը 10էն 1ի հազիւ կը հասնի։

Իրաց այս վիճակին ի՞նչ ամրքիչ դեղ կը վերապահէ ապագան։

Զինուորական ծառայութեան չրջանին համար, առողջապետական երեսառարդութեան մը պատրաստութիւնը, եւ խաղաղութեան ու պատերազմի ժամանակներուն համար յօրինուած զինուորական առողջաբանութիւն մը, առողջաբանութեան բուն իմաստով։ Կայ ուրիշ ամրքիչ դեղ մ'ալ, որ պիտի կայանար ժողովրդոց ու զանոնք կառավարողաց ցուցնելուն վրայ, թէ ազգի մը

նիւթական եւ բարոյական յայտութեանց վրայ ո՛չչափ սուղի կը նստի պատերազմն եւ զինեալ խաղաղութիւնը։

Ի Ֆրանսա խաղաղութեան առեն 1000 զինուորի 13 մահ կը հաշուուի՝ անբուժելի հիւանդութեան մը պատճառաւ արձակուած զօրականներն ալ միկտեղ առնելով, մինչ նոյն հասակի քաղաքացոց մահերուն միջին թիւն է 9 առ 1000։ Ծովային զինուորութեան մէջ մահուց միջին թիւը 1000ին դրեթէ 12 է։ Խոնաւութիւնը, արգելափակութիւնը, յոգնութիւնը, վատառողջ երկիրներու մէջ բնակութիւնը, ծովաբնակ մարդոց մէջ կը պատճառեն այնպիսի հիւանդութիւններ, որոց առաջքը խիստ բազմաթիւ դիպուածոց մէջ կարելի էր առնուլ, մանրազնին մաքրութիւն մը՝ կատարեալ օդափոխութիւն մը՝ նոյն երկրին կլիմային եւ պարագայից պատշաճեցուցուած սննդառութիւն մը ի գործ դնելով, եւ նոյն ախտից տարափոխութեան պատճառներէն փախչելով։

Բազմաթիւ գործաւորներ կ'աշխատին ջերմութեան այնպիսի աստիճանաց մէջ, որք հարիւրամեանեան ջերմաչափին 40 եւ 80 աստիճանաց մէջ կը տարուբերին։ Սոքա են երկաթագործք, ձուլիչք, հացաթխք, ապակեգործք, մեքենագործք, հնոցապանք (օճապհր), որոց բազկերակն ալ իրենց չնչած օդոյն պէս յարափոփոխ է, մարմնոյ առատ քրտունք կը մղէ. սոքա ընդհանրապէս նիհար են

եւ արիւնազուրկ։ Ոմանք, որպիսի են կռանահարք եւ սուսերաց մխիչք (ջուր տուողներ), օրն երկու երեք ժամ միայն կրնան աշխատիլ եւ ամէնքն ալ աչքի խանգարում մը կ'ունենան։ Մոխրագոյն ակնոցներով դիմակներու գործածութիւնը, գործարաններուն օդն ատեպ փոխելն եւ արհեստին պատշաճեցուցած զգեստներու կիրառութիւնը, մեծապէս պիտի նուազեցնէին այդ արհեստից յոգնութիւններն ու վտանգները։

Այն ամէն արհեստից մէջ, յորս գործաւորը փոչիէից օդ կը շնչէ, ծխրախտութիւնը ինքնին առանձինն՝ աշխատութեան չափազանցութենէ, հանգստութեան պակասութենէ եւ վատ սովորութիւններէ պատճառեալ ուրիշ հիւանդութեանց չափ զոհեր կ'ընէ։ Ուստի կարելի —հետեւաբար ստիպողական եւ անհրաժեշտ է— անհետացնել զայս վտանգ, մարդոց տեղ մեքենաներ գործածելով, կամ իւրաքանչիւր գործաւորի առջեւ մէկ մէկ շնչառական գործի հաստատելով, ուր միւռն յառաջ եկած փոշիները։ Օդոյ հաղորդական եղող դիմակաց կիրառութիւնը, կրնայ գործածական ըլլալ այն տեղեր, յորս շնչառական գործիք անրաւական են։ Կրնայ մարդ վտանգին դէմ մէկ մասնէն ինքզինքը պահպանել, բերնին ու քթին վրայ հաստատուած շնչառական սարուած մը գործածելով, որոյ մէջէն գղուած բամպակի խաւ մը օդը կը՛մղէ, եւ փոշին կը բռնէ։

Զգալիօրէն խողովակով մը արտաքին օդոյ հետ հաղորդակցող, եւ արտաշնչուած օդը դուրս արձակելու համար մէջ տեղը կափոյր մ'ունեցող կամ լաւ եւս ճնշող օդամուղի միջոցաւ թարմ օդ առնող դիմակ մը, անբաւ ծառայութիւն պիտի մատուցանէը այն գործարանաց, յորս գործաւորք կը շնչեն օդ մը, որ լի է թունաւոր շոգիներով կամ փոշիներով, որպիսիք են՝ ածխոյ ծծմբուտ, կապարագրոմատ, լուսակրատ, անգիկ, թթուտ, բնակարմիր եւ մինդեղ։ Քաղաքական օրինաց լուկ կարգադրութիւն մը բաւական պիտի լինէը ստիպողական ընելու գործարանաց մէջ ներմուծումը սոյնպիսի կազմուածոց, որք գործարանայ առողջութիւնը պահպանելու պարզ եւ թեթեւագին միջոցներն են։ Արդ քանի որ այսպիսի կարգադրութիւն մը չ'կայ, ի՞նչ ընելու ենք նոյն հետեւանաց հասնելու համար։ Թո՛ղ հաստատութեան մը պետն այսպիսի գգուշութեան մ'օրինակը տայ։ Կը գտնուին անշուշտ շատ մը գործարանապետք, որք պատրաստ լինին այսպիսի օրինակ մը տալու կամ տուողներուն հետեւելու, միայն թէ նշանակոյ ի իրենց,—ոչ թէ հինցած ընդհանուր խօսքերով, այլ կատարուած լրտղութիւններով եւ թուանշաններով—, օգտակարութիւնն և ստիպողականութիւնն ց առողջապահական բարեկարգութեանց, ՚զորս կը պահանջեն շատ մը ձեռնարկութիւնք։

Գալով կապարով թունաւորման, մարդիկ՝

բաց ի նկարիչներէն կրնան այդ վտանգէն ղերծ ճնալ այն սարուածներով, զորս ի վեր անդր նըշանակեցինք. եւ այդ նկարիչք ալ չ'ունին ուրիշ միջոց բաց ի հետեւեալներէն, որք են անօթի փորանց չ'աշխատիլ, ստէպ ստէպ բերանը մաքրել եւ օրն անգամ մը լոգանալ: Շատ մը դործատեարք կապարի սպիտակադեղոյն տեղ (իւստիպէճ), զինկի սպիտակադեղը դործածելով լինքզինքնին բարեացակամ ընծայած են իւրեանց դործաւորաց, որոնց արհեստն այսու իր գլխաւոր վտանգէն ազատուած կը դտնուի:

Օդէն եւ լոյսէն զրկուած բովահատք եւ ականահատք, խոնաւ մթնոլորտի մէջ աշխատելնուն պատճառաւ անարիւն են եւ այսու՝ չատ չ'են կարող դիմադրել հիւանդութեանց: Նաեւ անկմանց փլուզմանց, ողողմանց եւ դորշ հուր (feu grisou) ըսուած դիւրաբորբոք կազին վտանգաց մէջ կը դտնուին: Աղդէն չատ բաներ եղած են ասոնց արհեստից վտանգները նուազեցնելու համար: Բովք (հանքերը) գէթ մասամբ կ'օդաւորին. մեծագոյ թելերով դործուած կտաւէ լապտերաց դործածութիւնը պայթուցիկ կազերու բորբոքումը կ'արգելու, ճնշեալ օդոյ սարուած մը թոյլ կուտայ չատ մը ժամեր չարունակ ապականեալ մթնոլորտի մը մէջ անպատուհաս աշխատելու: Ա յս սոխպողական միջոցայ մէջէն, որոց ըսպասելու իրաւունք ունին դ հանի տակ աշխատողները, առաջ բերեմք մէկ քանիներն ալ, որք են

դուբելու եւ ներքնուղիներու ամբողջական օդաւորումը, մէջերնին պաշար, կայծահաններ եւ կանթեղները պատրաստուած ապաստանարաններու կառուցումը, յորս կարենան ապաստանիլ դործաւորք այսպիսի աղէտի մ'ատեն եւ օգնութեան սպասել. և հուսկ ուրեմն բովուց (հանքերու) ելեքտրականութեամբ լուսաւորումը:

Վտանգաւոր ղբաղմանց մէջ, զանց պիտի չընեմք նաեւ առաջ բերել մուսուրական արհեստներն, որք երեւակայութեան խիստ ու խիստ աղատ ասպարէզ մը կ'ընծայեն, ջղային դրութեան մէջ վատառողջ դիւրադրդռածութիւն մը կը պատճառեն, և մարմնոյ ու մտաց պաչտօնավարութեանց հաւասարակշռութեան կ'ընդդիմանան: Իրաւունք ունէր Պլուտարքոս երբ կ'ըսէր, թէ «իմաստութեամբ կ'աղդարարէը մեզ Պղատոն, որ չ'կրթեմք զմարմին առանց հոգւոյ, և ոչ հոգի առանց մարմնոյ. այլ միեւնոյն կառքի լծուած ղոյդ մը ձիերու պէս, երկուքին միանգամայն առաջնորդեմք»: Աղդ այս բանս երբէք չ'պատահիր այն մարդոց՝ որք անձնատուր են մուսուրական աշխատութեան: Ասոնց համար էր որ կ'ըսէր Հոֆման, թէ «աւելի չատ մարդ կը մեռնի մուտաց ձեռքով, քան թէ մարմնոյ.»

Ինչ ալ որ ըլլան, չատ մ'արհեստից իրենց ետեւէն քաչած բերած վտանգները, կայ տակաւին կեանք վարելու կերպ մ'ալ, որուն հետեւանքն անոնց ամենէն աւելի աղետաբեր է, եւ

այս է բնաւ գործ մը չը գործելու արուեստը։

Անգործութիւնը, ձանձրոյթ, տպտուկ եւ տխրութիւն առաջ կը բերէ, յիմար մոռահաճութեանց տեղի կուտայ, պարսաւելի կամ մեղապարտ գործողութիւնները կը թելադրէ, միտքն ու մարմինը կը ժանգահարէ, զանոնք անպաշտպան թողլով՝ կը մատնէ փորձութեանց, անկարգ բերմանց, եւ հատասարապէս մահաւիթ եղող բընական կամ բարոյական հիւանդութեանց ազդեցութիւններուն։

Երանի՛ հողագործաց· բոլոր արհեստից մէջ հողագործութիւնն է որ ամենէն աւելի յարմար կուգայ մարդուն որոշ վիճակին, նորա բոլոր կարողութեանց, բոլոր զօրութեանց զարգացման։ Նա իրեն անձնատուր եղողներուն կուտայ անկախութիւն, առողջութիւն, երկայնակեցութիւն եւ բովանդակ գումարն այն ամէն երջանկութեանց, զորս մարդ այս աշխարհիս մէջ ընդունելու յոյսը կրնայ ունենալ։ Անոնց՝ բաց օդի մէջ ապրիլը, սակաւապէտութիւնը, կանոնաւոր մարմնակրթանքը, բարուց պարզութիւնը, բնութեան տեսարանաց զննութիւնը, իրենց համար կը կազմեն երկայն եւ երջանիկ կեանքի մը տարրերը։

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՏԱՐՒՈՑՆ ԻՒՐԱՔԱՆՉԻՒՐ ԵՂԱՆԱԿԻ ԵՒ ՄԱՐԴՈՑՆ ՄԷՆ ՄԻ ՀԱՄԱԿԻՆ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Մարդն օժտեալ է երեւելի կարողութեամբ մ՚որով ինքզինքը գիտէ պատշաճեցնել գոյութեան այն պայմանաց, որք առաջ կուգան արտաքին ազդեցութիւններէ· որք են բարեխառնութիւն եւ ճնշումն օդոյ, խոնաւութիւն, արեւնուն· ինքզինքը չերմութեան գրեթէ միեւնոյն բարեխառնութեան աստիճանին մէջ պահելու նպատակաւ, չերմութիւն կորսնցնելու կամ վատրկելու մասին ունեցած կարողութիւնը թոյլ կուտայ իրեն հանդուրժել թէ՛ բեւեռական երկիրներու ցրտոյն եւ թէ՛ իրաւամբ արեւեցեալ կոչուած երկիրներուն տապոյն։ Ահաւասիկ ցուցակ մը ամենէն ստորին աստիճանի բարեխառնութեան, որոց ներքոյ անկեալ գտնուած են մարդիկ։

Սպանիոյ եւ Փորթուկալի մէջ	12°,0	զրոյէն վար
Իտալիոյ մէջ · · · · ·	17°,8	» »
Բրիտանական կղզեաց մէջ ·	20°,0	» »
Հոլանտայի մէջ · · · ·	21°,0	» »
Ֆրանսայի մէջ · · · · ·	31°,3	» »
Գերմանիոյ մէջ · · · ·	36°,5	» »

Շուէյտի եւ Նորվեկիոյ մէջ . 42°,0 դրօէն վար
Ռուսիոյ մէջ . . . . . 43°,7 » »
Տանիմարքայի մէջ . . . 55°,0 » »
Անգլիական Ամերիկայի մէջ . 58°,8 » »

Հիւսիսային բեւեռին քաղաքիրտ խուզարկուք ումանք, չատ մը չաքաթներ ապրած են շարունակ այնպիսի կողմեր, յորս բարեխառնութեան աստիճանը զրօէն վար 48ն ալ կ'անցնի։ Փարըի գընդապետը կ'ըսէ նաեւ, թէ կրնայ մարդ այս աստիճան ցուրտ տեղ մը բայ օդին մէջ չրջապատիլ, եթէ հով մը չ'լինի, բայց թեթեւ սիւդի մը չընչինը, մրրիկն վրայ այրեցածի ազդեցութիւն մը յառաջ կը բերէ։

Միւս կողմանէ ջերմութեան բարեխառնութեան հետեւեալ աստիճանները նշանակուած են։

Շուքի մէջ Թունուս 44°,7 դրօէն վար
» » Նուպիա 46°,2 » »
» » Պաղտատ 48°,0 » »
» » Սիւվէյշ 52°,0 » »
» » Սիէնա (Ափրիկէ) 54°,0 » »
» » Մուրսուֆ (Ափրիկէ) 56°,0 » »
Արեգական մէջ Փարիզ 63°,0 » »
» » Ալխինիա 75°,0 » ».

Մարդն, որոյ մէջին բարեխառնութիւնը 100 աստիճանեան ջերմաչափին 36°,5 աստիճանն է, ի՞նչպէս կարող կը լինի դիմանալ այսքան ծայրագոյն աստիճան տաքի եւ ցրտի։ Ցրտոյ մասին բաւական է մեզ յիշել աննդական այլ եւ այլ գոյա-

գութեանց կատարած դերը։ Տեսանք, թէ պաբարտ մարմինք, գերազանց եղանակաւ կը պատրաստեն այրելի նիւթեր, որք մարմնոյն մէջ այրելով ջերմութիւն մ'առաջ կը բերեն, ինչպէս ձէթը կանթեղին մէջ։ Ասոր համար է որ Լափոնացիք եւ Եսքիմացիք, որք մեկ կողմանէ թաւարճի մուշտակներով պատսպարեալ են, ամենամեծ քանակութեամբ ձկան իւղ կը սպառեն, որպէս զի կարենան ցրտոյ առաւել խոնարհադոյն աստիճաններուն դիմադրելու չափ կենսական ջերմութիւն յարդիւնս ածել։ Ուրեմն ցրտին երկիրներ բնակելու կարելիութիւնը հագուստէ եւ աննդառութենէ կախումն ունի։

Ապխսինիոյ մէջ դիտուած բարեխառնութեան 75° աստիճանը մարդուն տակալ կրցած ջերմութեան կարի ծայրագոյն աստիճանը չ'է։ Տեսնուած են աճապարարք, որք քանի մը վայրկեաններ կրցած են 130 աստիճանի ջերմութեամբ տաքցած փուռներու մէջ կենալ։ Աւետով Լարոշֆուկօլի մէջ հասարակաց փուռ մը կար, յորում սպառուհիք 10 վայրկեան կը մնային առանց սաստիկ տառապելու մնին եւ հացին մէջտեղ, որք 132 աստիճանի ջերմութեամբ կը խորովուէին, եւ դէմոկոց նախաճաշակին եղող այս տաքութեան մէջ իրենց մարմնոյն բարեխառնութիւնը 3—4 աստիճան հազիւ կ'աւելնար։ Զայս ձեզ բացատրելու համար ձեր ուշադրութիւնը մարդկային մրրթոյն կազմութեան վրայ հրաւիրելու պէտք ունիմք։

Բաւն մրջի ըսուածը՝ կը գտնուի նրբին վերնամաշկին տակ, որ տեսակ մը պաշտպանողական ջնարակ (վէրնիճ) է։ Սոյն այս մրջթս իր թանձրութեան մէջ կը պարունակէ կարի նրբին գործարանները։ Ջղային պտկանց միջոցաւ —որք չօշափման գործարաններն են— կը ստանամք այլ եւ այլ մարմնոց վերաբերեալ անհրաժեշտ ծանօթութիւնները, եւ ամենափափուկ աշխատութիւններ կատարելու կարող կը լինիմք։ Մայրերնին պարարտ նիւթերը զատող գեղձ մը հաստատուած պարկիկներ, մէն մի մազի կամ աղուամազի խարբսխին իրրեւ ընդունարան կը ծառայեն. եւ մէն մի մազ կրնայ թեթեւապէս շարժիլ փոքրիկ մը կանի մ'ազդեցութեամբ։ Մէն մի մազի խարխսխէն որ նրբին տնկոյ մ'արմատոյն բաւական կը նմանի, կը բաղկանայ սննդարար հեղուկի մը մէջ թաթխուած բջջէ մ'որ սոխի կոճղեղի (քէլլէ) ձեւով կ'ընդլայնի. ահա այս խարսխէս է որ ձարեբրն ու մազերն իրենց աճումը կ'առնուն։

Մեր հոս նշանակելու ամենակարեւոր բանն է դոյութիւնն այն խողովակաց, որք «քրտնաբեր գեղձ» կը կոչուին։ Այս քրտնաբեր գեղձք մերկ աչաց անտեսանելի են եւ 2 մէթրի չափ երկայնութեամբ կծկեալ խողովակի մը ձեւով խիտ առ խիտ ճապաղեալ կը գտնուին մարմնոյն ամէն կողմը։ Ափի մրջոյն մէն մի քառակուսի հարիւրոդամէթրի մէջ կան 2,500 գեղձք, որոնց ամէնքն ալ կուգան մրջոյն վրայ կը բացուին եւ քրքտինք կը թորեցնեն։ Այս քրտունք այնչափ աւելի առատահոս կը լինին, որչափ բարեխառնութեան աստիճանը կը բարձրանայ, եւ եթէ մրթնոլորտը չոր է, շուտով կը չոգիանան։ Արդ, որպէս զի հեղուկ մը չոգիանայ, հարկ է որ ջերմութիւն առնու տեղէ մը. ահա քրտինքն այս ջերմութիւնը կ'առնու մրջէն որ այս կերպով կը պաղի։ Ուրեմն քրտանց մրջոյ վրայ չոգիացումն է, որ մեր մարմնոյն բարեխառնութեան հաւասարակշռութիւնն անվթար կը պահէ մեր մարմնէն չատ աւելի տաք մթնոլորտի մը մէջ։ Եթէ մթնոլորտը ջերմին միանգամայն եւ խոնաւուտ է, չոգիացումը խիստ յամր կը լինի եւ մեք այն ատեն տաքութենէն խիստ աւելի կը տառապիմք։

Մարդ ծայրայեղ կլիմայից տակ կրնայ ապրիլ, բայց հոն կենաց երկայնաձիգ տեսարէզ մը չ'կրնար ունենալ. թէ ի Սիպերիա եւ թէ Ափրիկէի արեւակէզ մասանց մէջ հազուագիւտ են ծերք։ Տաք երկիրներու մէջ, մարմնոյ զարգացումը կանխահաս կ'ըլլայ, կեանքը կարճ եւ դժնդակ հիւանդութեանց ենթակայ, որպիսիք են աչացաւութիւն, ծաղկախտ, բորոտութիւն, թանչք (խալ), դէղին տենդ եւ այլն։

Զաւիազանց ցուրտն ալ ծայրագոյն տաքութեան պէս մարդը կը տկարացնէ. կենդանական ոյժը բովանդակ կը վատնուի արտաքին բարեխառնութեան ի դէմ գործ դրուած չարունակ մրցմամբ։ Ցրտին նահանգաց մէջ մարդը կ'ընկճի

խղճախտութեամբ (սրբաճա), վտանգախտութեամբ, ընչառութեան ճամբաներու հիւանդութեամբք, եւ երբեմն ալ սառելով։

Մեք ստեղծուած եմք բարեխառն գօտիներու տակ ապրելու համար, յորս բնութիւնն զմեզ մեր մարմինը կրթելու համար աշխատելու կը պարտաւորէ, առանց զմեզ ծայրայեղ կլիմայից վտանգութեանց ենթարկելու։

Տարօրէն չորս եղանակաց, այսինքն ղուտ օրէնըսդրական եղող, և մէն մի երկրի համեմատութեամբ փոխուող չորս բաժանմանց աղէտութիւնքըն ալ, կը համապատասխանեն կլիմայից ազդեցութեանց։ Սակայն ջերմութեան եւ ցրտոյ, չորութեան եւ խոնաւութեան յարափոփոխ յաջորդութեամբ եւս առաւել կենդանւոյ վիճակ մը կ'առնուն։ Ահա ճիշդ եղանակէ յեղանակ անցման ժամանակներն ի յայտ կուգան հիւանդութիւնք. ուստի եւ ճիշդ այն առիթներ ամենակարեւոր է ձեռք առնուլ առողջապահութեան թելադրած նախազգուշութիւնները։

Մեզ՝ բարեխառն գօտիներու բնակչաց համար ցուրտ եղանակն առաւել վտանգաբեր է։ Ցուրտը չէ զօրացուցիչ, ինչպէս որ սովորաբար կ'ըսուի, թէպէտև անուղղակի կերպով զօրացուցիչ լինելոյ հանգամանքը յաւէլ կը բերէ պնդակազմ անձանց վրայ զանոնք առողջարար մարմնակրթանքի մը պատրաստելով. բայց այսու նա տկարացուցիչ մը լինելէ չդադրիր։ Իր ներգործութիւնն

աղետաբեր կը լինի մանկանց, ծերոց, ապաքինեցոց եւ զրկմանէ ու վշտերէ տկարացած անձանց։ Եթէ խիստ պնդակազմ չեն, զգուշացիր ինքզինքդդ ցրտոյ վարժեցնելու համար զայն առ ոչինչ դրելէ, զի այսու քեզմէ զօրագունին դէմ մարտնդած պիտի լինիս։ Երբ օդոյ անհարթութեանց դիմադրաւելու հարկին մէջ գտնուիս, վախցի՛ր ալքօօլի (ոգելից ըմպելեաց) մէջ ջերմութեան կամ ուժոյ աղբիւր մը փնտռելէ. զի տկարացման պատճառ եղող վաղանցիկ գրգռութենէ մ'ետք, ալքօօլն զքեզ ցրտոյ աւելի զգայուն եւ բնական ջերմութեամբ իրեն հակազդելու նուաղ կարող վիճակի մը մէջ կը ձգէ։ Ամենէն աւելի աղքատին թշնամի է ցուրտը։ Զանիկայ՝ իրեն քաջապէս ընդդիմանալու ըստ բաւականին չ'պատրաստուած եւ թանձր զգեստներով, տաքուկ սենեկով մը և պատշաճ կերակուրներով զինքը չեզոքացնելու անկարող վիճակի մը մէջ կը գտնէ։ Սակայն Ցբրանսայի բնութենէն մենաշնորհեալ կլիմային տակ, բաւական են քանի մը քաղաքական յառաջդիմութիւնք, որք արդէն գործաւորաց սպասահարկութեան պայմանաց մէջ գծուած են, զանոնք հիւանդութեան, դունաթափութեան եւ վաղահաս մահուան սոյն պատճառէն յապահովի կացուցանելու համար։ Բայց մինչեւ որ այդ ըսածնիս կատարուի, քաղաքապետութեան եւ քաղաքացւոց անկ է իւրաքանչիւր ուժեք իւր գործողութեան սահմանին մէջ, մատակարարել չքա-

ուրաց՝ դժնդակ եղանակին դէմ մարտնչելու մի-
ջոցները։ Աչնան պաղ հովերն, որ բարեկեցիկներն
ի քաղաքս կը հրաւիրեն ի խնդիր նորանոր հա-
ճոյից, մանաւանդ չքաւորութեան անձկութենէն՝
քան թէ ցուրտէն կը սարսռեցնեն զաղքատս, ո-
րոց թշնամի մ'է ձմեռը։ Երկինքէն լինկող առա-
ջին սպիտակ ձիւնահատերուն հետ, թափենք մեր
քսակէն սպիտակ ձիւն մը, որ կրակի, լուսոյ,
բրդեղէն զգեստներու, կաղլուրիչ կերակուրնե-
րու փոխարկուելով, տարագրէ չարագոյժ խոր-
հուրդները եւ արտադրէ զմանանայն մարմնոյ եւ
հոգւոյ, զառողջութիւն, զբարոյականութիւն,
զերկայնակեցութիւն, անոնց՝ որ զայն մեզմէ պի-
տի ընդունին։

Ամառը մեզ համար տօնի օր մ'է, ըստ որում
բաւական դիւրին է մեզ ջերմութենէ պատճառ-
եալ պատահարներէ անձնապահ լինել։ Եթէ զոր-
ծաւորք կէս օրէն մինչեւ երեք ժամ առք լրենց
գործերը դադրեցնեն, արեւահարութենէ վախ-
նալու բան մը չ'են ունենար։ Երբ քրտնած էք,
պաղ ըմպելիք խմելէ զգուշացէ'ք, լինքզլինքնիդ
անփութութեան մի' տաք, կերէ'ք բաւական՝
թէպէտ եւ ուտելու այնչափ ախորժակ ալ չ'ու-
նենաք, եւ ահա տաք եղանակէն վախնալու բր-
նաւ բան մը պիտի չ'ունենաք։ Ահաւասիկ նշանա-
կելի կէտ մ'ալ. ինչ աստիճան ալ որ լինի օդոյ
բարեխառնութիւնը, հողմոյ հոսանայ մէջ կենա-
լէ վախցէ'ք. նոցա առաջ բերած ախորժելի զո-

վութիւնը՝ լուրջ վտանգ մը կը կազմէ։ Լաւագոյն
է, եթէ Սուիֆթի պէս մինչեւ ի մահուրիւն յա-
ռաջ մղէք զայդ նախազգուշութիւն, քան թէ ա-
նոր մի մասը զանց ընէք։ Կիւլիվէրի հեղինակը,
իւր սպասուհիներէն մինն հարսանիք մ'երթալու
թոյլտուութիւն ըրած էր. եւ ահա իսկոյն հրաժ-
ման ըրաւ իւր սպասաւորին, որ զայն անմիջապէս
հետ բերէ։ Սպասուհին այս բանիս վրայ ապշած՝
կը ներկայանայ իւր տիրոջ, որ խորին հանդար-
տութեամբ մը կ'ըսէ իրեն. «Մեկնելու առեն դուռը բաց թողեր էիր, դուռը գոցէ եւ ապա հարսանիք գնա՛»։

Գարնան ու աշնան առեն, եղանակին պահան-
ջածէն աւելի տաքցնող զգեստներ հագիր, ձմեռ
առեն կերածէդ աւելի քիչ եւ ամառ առեն կե-
րածէդ աւելի շատ կեր. յերկարաձգէ քունդ,
եթէ կարելի է. լինքզլինքդ կամաւ խոնաւու-
թեան վտանգի մէջ մի' դներ, մանաւանդ գի-
շեր առեն. աննչան պարելէ մ'ետք անգամ, բո-
լոր մարմինդ չիփ եւ աստէ կատաւով (ֆանելա)
պատսպարէ։ Այսպէս վարուելով, վերջ պիտի մը-
նաս կոկորդի եւ թոքոց հիւանդութիւններէն,
տենդերէն (հիւմմա) եւ յօդացաւութիւններէն,
որք սոյն եղանակէ յեղանակ անցման ժամանակ-
ներուն մէջ քեզ կը լրտեսեն։

——

Տարւոյ՝ մեր կլիմային տակ չորս շրջանի բա-
ժանումը, նմանութիւն մ'ունի կենաց չորս բա-

ժանման հետ, որք են մանկութիւն, երիտասարդութիւն, այրութիւն եւ ծերութիւն. բայց ինչպէս որ աստիճանաբար մէկ եղանակէն ի միւսն կ'անցնիմք առանց անոնց իւրաքանչիւրոյն որոշ սահման մը նշանակել կրնալու, այնպէս ալ իւրաքանչիւր հասակի որոշիչ յատկանիշք առանց չոյտ եւ խիստ անցման մը կը չփոթին։

Եղանակաց առողջաբանութիւնը խիստ պարզ է, իսկ հասակաց առողջաբանութիւնն առաւել բազմակնճիռն։ Մեր կենաց առաջին շրջանին մէջ անկարող եմք մեք մեզէն մեր անձին պահպանութեանը համար աշխատելու. աս փոյթը մեր ծնողաց, մանաւանդ մեր մօր կը պատկանի։ Եւ սակայն ո՞ւր կ'ուսնի նա մայրութեան առաջին գիտութիւնը, մանկութեան առողջաբանութիւնը. —Եւ ոչ ուրեք։ Ուրեմն բնաղդո՞ւմը կ'առաջնորդէ նմա. —Ո՛չ, բնաղդման տեղ լմացականութիւնը որուած է իրեն։ Եւ ի՞նչ կը պատահի այն ատեն։ —Այն ատեն կը պատահի, որ մայրը՝ բնութեան օրինաց անգիտանալով, մահառիթ նախապաշարման մը կամ վտանգաւոր քմահաճոյքի մը կը հետեւի։ Ամէն մայր որպէս զի մարդասպանութիւն գործելու վտանգին մէջ չ'ինկնի, պարտի գիտնալ թէ ի՞նչ է տղայ մեծցունելը, տեղեակ լինել մարմնոյ եւ հոգւոյ առողջաբանութեանց, որք միեւնոյն գիտութեան երկու կէսերն են, եւ մայրենի սիրոյ ձեռօք կը միանան եւ առանձին տիպ մը կը զգենուն։

Բայց միթէ մանկութեան առողջաբանութիւնը խիստ կնճռալի՞ է ըսել կ'ուզեմք. —Ո՛չ բնաւ, ամեն ինչ պարզ է ի բնութեան, բայց մեք մեղէն ուզած համք ինքզինքնիս նորա օրէնքներէն դուրս հանել, նորա գործածէն տարբեր եղանակաւ գործել, նորա նախահոգայածէն եւս լաւագոյն գործեր կատարել։ Ահա ստնտուները և դայեակները չը հնարեցի՞նք. եթէ յառաջդիմութիւն ըսուած բաներն այ՞նք են, պէտք է ետ քաշուիմք։ Կ'ուզէ՞ք որ տղայք առողջ, երջանիկ եւ յետոյ երկրի վրայ իրենց դերերն աւելի լաւ, եւ կարելի եղածին չափ երկար աշեն կատարելու կարող լինին, բնութիւնը մի՛ բռնապատէք։ տղայքը չերմանոյն տունկերուն և առանց պտուղ բերել կրնալու վաղվաղակի թարշամող կանխահաս ծաղիկներու պէս մի՛ ընէք։ Կարդացէ՛ք, իրենց կանխահասութեամբ երեւելի հանդիսացող մանկանց պատմութիւնը, և պիտի վախնաք տեսնելով ձեր սիրած անձերուն վրայ այն վաղվաղուկ զարգացումն, որ հաւանական միջակութեան մ'և վաղահաս վախճանման մը գուշակ են։ Հունգարիոյ Լատիսլաս Դ. թագաւորին որդին Լուդովիկոս Բ. իր 2 տարեկան հասակին թագաւոր պսակուեցաւ, 6 տարեկան հասակին իր հօրը յաջորդեց և իրրև թագաւոր մեծարուեցաւ, 15 տարեկան հասակին մօրուքը կատարելապէս բուսած էին, 16 տարեկան հասակին ամուսնացաւ, 18 տարեկան հասակին մազերը ալե-

խառն էին, և 20 տարեկան հասակին ծերացած մեռաւ։ Ո՛րչափ այսպիսի օրինակներ կը տեսնեմք մեր շուրջը, որք թէպէտ եւ նուազ ապշեցիկ են, բայց առաւել հրահանգիչ։

Մանկան մը կեանքն ըլլալու էր, չարունակ ազատ բայց միանգամայն լաւագոյն հակողութեան մը տակ դրուած ղբօսանք մը, բայց օդի եւ լիակիր լուսոյ մէջ։ Լատինք վարժապետը «խաղուց վարիչ» կը կոչէին։ Ի՛նչ մեծ խրատ մը կը պարունակի այդ երկու բառին մէջ։ Այդ բառն իր մէջ կը պարունակէ՝ մանուկն իր միտմանց միջոցաւ դաստիարակելոյ բովանդակ ծրագիրը։ Մարմինը զարգացնող եւ ղբօսնող խաղեր, ղգայարանքը կրթող, միտքն ու յիշողութիւնը հրահանգող խաղեր, ղգացումներն արթնցնող եւ սրտի եռանդին նպաստող խաղեր։ Ահաւասիկ այն բաները, զորս մանկան մը վրայ պէտք է կատարէ դաստիարակը, զայն իրրեւ կատարեալ մարդ պատրաստելու համար։ Սակայն ասոնց բոլորն ալ պէտք են անոր, եւ բաց յայտնէ ընաւ եւ ոչ մի ինչ։ ապա թէ ոչ, բռնաբարած կը լինիմք զօրէնս բնութեան, որ մեր տգիտութեան կամ անփառութեան տոյժը, տուգանքը, նմա վճարել պիտի տայ։

Գալով երիտասարդութեան, նորա առողջաբանութեան ծրագիրն ալ նոյնչափ պարզ է։ որ է նոյն համեմատութեամբ զարգացնել մարմինը, միտքն ու սիրտը։ քանդի ինչպէս որ Պղատոն ը-

սած է, «Ոչ թէ մարմինը միայն է, որ իւր լաւ կազմութեամբ հոգւին կը զօրացնէ, այլ նոյն ինքն հոգին է որ իւր իշխանութեամբ մարմինն իր առողջութեան մէջ անվթար կը պահէ»։ Քաղաքաց մէջ մարդիկ առողջաբանութեան պատուիրանաց ամենէն տարրական սկզբանց կը դժուեն, կամ ինչ ինչ պայմաններու հնազանդելու համար եւ կամ զերծնիլ չարունակ պայքարելու կեանքի մը բերնադատող պարագայից հետեւանօք։ ուստի եւ նոյն տեղերու երիտասարդք ալ կ'ենթարկին մանաւանդ հիւանդութեան մը, անարիւնութեան մէկ տեսակին, կանաչախտութեան։ Նոցա մարմնոյն գոյնը, ժպտուն կանաչն մօտ դեղինի կը զարնէ։ նոցա՝ արենադնահիկներէ աղքատ արիւնը, մարմինին լաւ չ'տաքցներ եւ չ'սնուցաներ։ ամենէն թեթեւ մարմնակրթանք մը զերծնիլ կը յոդնեցնէ։ երբ ականջնիս այնպիսեաց խոշոր ընչերակաց միոյն վրայ դնեմք, անոր մէջ չնչոյ ձայն մը կ'լսանամք։ զգայնութիւնն նին տակաւ կը ցնդի կամ կը մոլորի, քմահաճ ախորժակներն թեթեւ եւ հում կերակուրներ կ'ուզէ։ Բժիշկներէն դեղ մը կը խնդրեն այս բոլոր համար, եւ մէկ դեղ միայն կայ, այն է երկաթը։ բայց այն ալ բնաւ բան մը չ'կրնար ընել առանց առողջաբանութեան, այսինքն առանց սովորութեանց ամբողջական փոփոխման։ Որպէս զի երկաթը բժշկէ զկանաչախտութիւն, պէտք կը լինին պարզ եւ առատ անուշդ, բաց օդի մէջ ապրիլ, պայծառ արեւու

մէջ ճեմել, կանոնաւոր մարմնակրթանք մարմնոյ և մտաց, առողջ եւ կարգաւոր ղբաղանք· ասոնց ամենուն տեղ դեղահատեր առնել ուզելը՝ յիմարութիւն է· բայց ոչ, մանաւանդ թէ տգիտութիւն է, որ առաւել դիւրաբաւժելի հիւանդութիւն մ'է։

Կրնայ ըսուիլ թէ այրութիւնը կը սկսի երբ հասակին բարձրութիւնը աճելէ դադրի, այսինքն ընդ մէջ 24 եւ 25րդ տարիներուն։ Ահա այն ատեն է որ մարդուն առջին կը բացուի արտադրելոյ գործողութեան ժամանակամիջոցը, յորում նա պարտի իւր բաժինը վճարել ընկերութեան։ Նկատելով զայն իբրեւ մին գործարանաց ընկերական մարմնոյն, ո՛րչափ առաւել ի հանդէս կը բերէ նա մարմնոյ համ մտաց կորով, ո՛րչափ՝ առաւել փութոյ պնդութեամբ յարատեւէ ընկերական մարմնոյ համար թափած ճգանց մէջ, այնչափ առաւել օգտակար, այնչափ առաւել արդիւնաբեր կը լինի։ Մինչեւ ցայն վայր ընդունեցաւ նա աւելի, քան թէ տուաւ· անչարժ ըստացուածքի մ'արժէքը կը ներկայացնէր· այժմ կարգն իրեն կուգայ կարելի եղածին չափ առատ արդիւնս մատակարարել հասարակայ բարւոյն, եթէ տկարութիւն, հիւանդութիւն կամ մահ, անդամալուծէ, պահ մ'ընդհատէ կամ բոլորովին յապաւէ անոր գործողութիւնը, այս կորուստէն հասարակութեան համար առաջ կուգայ կորուստ մը, որ հաւասար է նորա ներկայացուցած ար-

ժէքին, եւ եթէ անոր տեղ դրուելիք անձին համար վճարել պէտք եղած անչարժ ստացուածքի փոխելի իրին արժէքին դումարին։ Այսպէս ահա նոյն իսկ ըստ տնտեսագիտական տեսակէտով ալ կարեւոր է, զի չափահաս մը լի բովանդակ վայելէ իւր բոլոր կարողութիւններն, եւ անոնց կիրառութիւնը երկար ատեն պահէ։

Կ'անիրաւի Պիւֆօն երբ կ'ըսէ· «Մարդ կատարելութեան հազիւ թէ հասած իսկոյն ինկնիլ կը սկսի»։ Կանոնաւոր պայմանաց մէջ չափահասութեան հասած մարդուն վրայ՝ նորա մարմնոյ զօրութեանց եւ կարողութեանց լրութիւնն անվրթար պահուած կը մնայ այրութեան ժամանակամիջոցին մէջ, որ նորա մինչեւ 65էն 70 տարին կը տեւէ։ Անկից անդին ալ տակաւին ծերութիւնը չ'գար։ Բուն ծերութիւնը 85էն մինչեւ 100 տարին կը տեւէ մարդոց ընդհանրութեան վերաբերմամբ, եւ բացառիկ դիպուածոց մէջ շատ աւելի անդիներըկ'երկարաձգի։ Եթէ բանը մեր աչաց առջին այսպէս չ'կատարուիր, ատոր յանցանքը կամ մեր ծնողացն է, կամ մեր եւ կամ մեր վարած անբնական կենաց։ Եւ յիրաւի ո՛րչափ հեռու կը գտնուիմք մեք բնական օրինաց այդ հետեւանքէն։ Անգլիոյ մէջ կատարուած խուզարկութենէ մը ստուգուած է, թէ մանարանաց կամ այլ գործարանաց մէջ գործածուած 1000 տղայոց մէջէն միայն 23 հոգի մինչեւ 40 տարին կը հասնին եւ միայն 9 հոգի մինչեւ 50 տարին։

Գործարանաց մէջ գործածուող 1000 երիտասարդաց 260ը քաջառողջ, 360ը տկար եւ 380ը հիւանդ են։ Ցե՛ս ահա թէ մինչեւ ո՞ր կը տանի զմարդկութիւն, մանկանց կանխահաս աշխատութիւնն եւ նոցա յոռի առողջապահութիւնը։ Ցետոյ,—երբ նոքա մարդ լինին— աշխատութեան ապառողջ պայմանք եւս առաւել կը ծանրացնեն նոցա ողջոյութեան եւ երիտասարդութեան պատրաստած վտանգները։ Շէֆիլտի մէջ 100 բնակիչներէ 28ը 45 տարեկան եւ 14ը 50 տարեկան հազիւ կը լինին։ Այս եղանակաւ, այն հասակին մէջ՝ յորում կեանքն առաւել պտղաբեր պարտէր լինել, կարգ մ՚աշխատաւորներէ կը մեռնին շատ աւելի անձինք, որչափ չեն մեռնիր զօրքերէն՝ ամենէն ահեղ պատերազմի մ՚օրը։ Անվերսի պաշարման մէջ 68 հոգիէն 1 հոգի մեռաւ։ Ուաթէրլօի մէջ 30էն 1։ Մինչ Լիվերբուլի գործարանաց մէջ 19 գործաւորաց 1ը կը մեռնի։ Մանչէսթրի մէջ 17էն մէկը, Շէֆիլտի մէջ 14էն 1ը։ Ի հաշիւ առէք անդամ մը այն կորուստը, զոր կը ներկայացնէ մարդկային դրամագլխին այս աոտիճան վատնումը, յայրութիւն հասած մարդոց այն կանոնաւոր հնձումը։

Այս ամէն չարեաց, հասարակութեան այս ամէն ճշմարիտ աղետից համար կայ դարման մը։ Առողջապահութիւնն է այն։

Շերտութեան առեն մարմնոյ գործարանաց պաշտօնավարութիւնքն այնչափ զբաւուր չ՚են լինիր, մարմնոյ առաղձիւ վերանորոգումը յամրաբար եւ թերի կը կատարուի։ Փիչ քիչ աճառները (կռճիկ), ոսկերաց ջոդերը (կապ), սիրտը, ընչերակները կը պատին կրային գոյացութեամբ մ՚որ իրենց կանոնաւոր պաշտօնավարութեան արգելք կ՚ըլլան։ Ահա այս յամր կեղեւապատուութենէս կը պատճառի ծերութեան մահը։ Կարելի է շատ յապաղեցնել զայն, կանոնաւոր անդադարութեամբ, մարմնակրթանօք եւ մերթը խնամելով։ Այս վերջին կէտս խիստ կարեւոր է։ Շերտոյ մէջ մերթն իր պաշտօնավարութիւնը խիստ քիչ կը կատարէ։ պէտք է զարթուցանել զայն միշտ մեղմ աստիճանի տաքութեամբ, շփմամբ, գազջ ջրոյ՝ տաք օդոյ կամ չոգւոյ լոգանքով, զոր ամէն առտու պէտք է կատարել ծերոյն վրայ եւ անմիջապէս յետոյ մէկ երկու ժամ քնացնել զայն։ Իւրաքանչիւր ոք իր տան մէջ կրնայ տաք օդոյ լոգարան մը պատրաստել։ Այս բանիս համար աթոռի մը տակ 1 կամ 2 հատ գինւոյ օդիի կամ իւղոյ մեծաքոյ կանթեղները կը զետեղեն։ Նոյն աթոռին վրայ նստած եղող ծերոյն վզէն վոկով մը կը կախեն վանդակ մը ձեւացնելու կերպով իրարու կապուած երկու շրջանակներ, եւ զայն վանդակ 1 կամ 2 վերմակով կը ծածկեն եւ ապա կանթեղները կը վառեն։ Չոգւոյ լոգարանի համար պարզ կամ մէջը համեմունք (պահարաթ), օրինակի համար ուրց (եապանի քէքիք օթու), կամ գինւոյ պտուղ (արտըճ մէյվէսի) դրուած

ջրով լեցուն աման մը կը դրուի կանթեղներուն վրայ։

Ծերոց կերակուրները ստէպ տրուելու են, բայց ոչ այնչափ առատութեամբ, մանաւանդ ընթրիքը, որպէս զի աւետեան կամ ուղեղի համախտանութենէ առաջ եկող ընդարմացում մը չպատճառեմք։ Պորտոյի դինին ուրիշ ամէն գինիներէն աւելի կը յարմարի անոնց. սուրճն օգտակար է կակուղ եւ լմբայլին խառնուածներուն, բայց կրնայ գրդռել վախտ եւ չզայլին անձերը։ Առատանց բացակայութիւնը կերակրոց ըստ բաւականին ծաքումն արգիլելով, կը պատճառէ չատ անգամ ծանր անկարգութիւններ, որոնց բժիշկը բան մը չ'են կարող ընել, այլ առաջնորդօն զայնս ի միջոյ կը բառնայ լաւ պատրաստուած առաջնաչարով մը։ Պէրասիրութեան խնդիր մը չէ այս. ինկած ակռաներուն տեղ նորեր դնելու անփոյթ լինելը կենաց օրերը կամաւ Համառօտել մ'է։ Ծառայացած հասակներու մէջ աղեաց ընդարմացումը յաճախակի կը պատճառէ խել մը անհանգստութիւններ, զորս ուրիշ պատճառաց վերագրելու սովորած են մարդիկ, կարեւոր է մարտնչիլ աղեաց այն ծուլութեան դէմ, ոչ թէ լուծողական դեղերով, այլ ծերունեղն առողջական վիճակին պատշաճեցուցած աննդարար կերակուրներով, որպիսիք են բուսական հունտեր, քաջերի պտուղներ, հաճարոյ հաց։ Ծաճախակի պառկելու ատեն գաւաթ մը պարզ ջուր առնուլն

ալ, բաւական կը լինի բաշխացեալ արդիւնքը ձեռք բերելու։

Ծերը չնորհիւ իւր փորձառութեան, իւր անձին բուն բժիշկն ինքն է։ Գիտէ թէ ո՛ր բան իրեն կը յարմարի եւ որը վնասակար է։ Պարտի նա իւր առողջութիւնը նկատել իբրեւ գանձ մը, զոր ըստ իւր հաճոյից կրնայ վատնել կամ խնայողութեամբ ի կիր արկանել։ Կենաց կանոնէն մէն մի խոտորում, կենաց վատնում մ'է. բայց և այնպէս Թող խիստ զգուշանայ ծեր մը, իւր կեանքը՝ առողջութիւնը դարմանելու բացառիկ խնամոց մէջ կեդրոնացնելէ, զայն լաւ անտեսելու պատրուակաւ. քանզի այս գերութիւնս ալ իր եռեւէն վտանգներ կը բերէ։ Ծերունին Թո՛ղ իր կեանքը իր ուժոյն սահմանին մէջ գործածէ, Թո՛ղ կրթութեամբ անվթար պահէ իւր բնական ու բարոյական դործունէութիւնը, Թո՛ղ իրեն ապահով բարեկամներ վաստկի, Թո՛ղ երիտասարդները յինքըն յանկուցանէ, իւր սահմանին մէջ անցած դարձածներուն վրայ հոգածութիւն ունենայ, բարձր եւ օգտակար նպատակ մը տայ իւր վերջին տարիներուն, բարիք դործելով։ Ահա ասոնք են մարդու մը՝ իրեն երկայն և երջանիկ ծերութիւնն ապահովելու միջոցները։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ԳՐԳՌԶԱՑ՝ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԵՆԱՑ ՎՐԱՑ ԸՐԱԾ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն կլիմայի, ամէն երկրի մարդիկ, թէ վայրենի ըլլան եւ թէ քաղաքակրթեալ, գրգռիչ նիւթոց միջոցաւ իրենց՝ ուղեղային եւ անբնական կեանք մը հայթայթելու բնազդական պէտքն ըզգացած լինիլ կը թուին։ Յորմէ հետէ փորձառութիւնն այս տեսակ ազդակի մը գոյութիւնն ու յատկութիւնները յայտնեց իրենց, իսկ եւ իսկ անոնց կիրառութիւնը ընդունելեան։ Ինչ չափով որ մարդոց իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնք եւ իրաց փոխանակութիւնք դիւրացան, նոյն համեմատութեամբ ժողովուրդք այլ եւ այլ երկիրներու բերքերն ու արդիւնքը իրարմէ փոխառին։ այնպէս որ այսօր ամէն տեսակ գրգռիչք ամէն տեղ իրարու հետ մրցելու կը ձգտին։ Ասկից առաջ եկած է այն հետեւանքն, որով միեւնոյն անհատ չատ մը գրգռիչներ կը գործածէ յաջորդաբար կամ իրար խառնուած վիճակի մէջ։

Մարդ դժուարաւ գաղափար մը պիտի կազմէր գրգռիչ նիւթոց կատարած դերին վրայ, եթէ աչքի առջեւ չունենար զանոնք հաստատելու համար կարելի եղածին չափ ճշգրիտ թուանշանները։

Ահաւասիկ իրենց կարեւորութեանը թուական կարգաւ այն նիւթք, յորոց աւելի քանակութեամբ կը սպառուին մարդիկ։

Քաւա ըսուած նիւթը՝ զոր 1,000,000 Բոլինէզացիք կը գործածեն։

Գօգա, զոր կը ծամեն Պօլիվիայի եւ Բէրուի 10,000,000ի չափ անհատ բազկացեալ Հնդիկ բնակիչք։

Մաթէ, զոր Թրջոց դնելով, չուրն իբրեւ ըմպելի կը գործածեն 15,000,000ի չափ մարդիկ, Բարակուայի, Պրազիլիայի եւ Արժանթինի հանրապետութեան մէջ։

Թմբու, զոր Մալայեցիք, Հնդկաստանցիք եւ Չինաստանցիք կը ծամեն, թուով իբրեւ 100 միլիոն մարդիկ։

Սուրճը, զոր չրով եփելով կը գործածեն հին աշխարհի մեծ մասին, ու Ամերիկայի ու Ովկիանիոյ նոյնպէս մէկ նշանաւոր մասին մէջ, գրեթէ 100,000,000ի սպառողներ ունենալը կը հաշուուի։

Հայիշն, 300,000,000 հետեւողներ ունի, Թուրքիոյ, Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի մէջ, ու Ափրիկէի հիւսիսակողմերը։

Ափիոնը, կը ծխեն 400,000,000 մարդիկ ի Հնդկաստան, ի Պարսկաստան, ի Թուրքիա, եւ ի Չին։

Թէյը ամէն ուրեք քիչ չատ սուրճին հետեւեցաւ. կը փնտռուի մանաւանդ Անգլիոյ, Միացեալ Նահանգաց եւ Ռուսիոյ մէջ. բայց յայտնի Չինաստանի եւ Ճաբոնի ալ ժողովրդական ըմպելին է այն։ Զայն գործածող ժողովուրդք առնուազն 500,000,000ի ամբողջութիւն մը կը կազմեն։

Ալքօօլը (ոգելից ըմպելիք) 600,000,000ի չափ անհատից վրայ կը թագաւորէ ամէն երկիրներու մէջ, իբաց առեալ Մահմետական կրօնի հնազանդողները, որոնց՝ իրենց կրօնն ասոր գործածութիւնը կ'արգելու։

Ծխախոտը՝ բովանդակ երկրին աշխարհակալեց Ամերիկայի գիւտէն ի վեր. զոր կը ծամեն, իբրեւ ընչախոտ կը քաշեն կամ կը ծխեն 900 միլիոնի չափ անհատք։

Այս Թուանշանք Թէեւ լաւագոյն աղբիւրներէ առնուած են, բաւին բուն նշանակութեամբ ծայրագոյն ճշդութիւն մը չ'ունին։ Աւելին ըսեմք, այս Թուանշանք յինքեանս կը բովանդակեն գրգռիչ դեղեր գործածող բոլոր ժողովուրդները։ Այդ գրգռիչ նիւթեր գործածողաց ճիշդ Թուանշանին հասնելու համար, պէտք է աշխարհիս բոլոր բնակչաց Թուէն զեղչել ապայոց գրեթէ ամբողջութիւնն եւ կանանց մի խիստ մեծ մասը։

Սակայն եթէ դժուարին եւ նոյն. իսկ անհնարին է հաշիւն, Թմրուի եւ նոյն իսկ ափիոնի ապառման քիչ չատ կատարեալ վիճակագիր մը

կազմել, սուրճի, ծխախոտի ալքօօլի կամ ոգելից ըմպելեաց կարեւոր երկիրներու մէջ գործածութեան լիակատար գրաւոր հաւաստիքն ունիմք։ Իմ մեծանուն արուեստակից Տր. Ռիանի երկու ճառերէն քանի մը Թուանշանները փոխ կ'առնում.

ՍՊԱՌՈՒՄՆ ՍՐՃՈՑ ՅԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ԱՇԽԱՐՀԻ

Մեծն Բրիտանիա կը սպառէ	16,000	տկռչփ.
Ստորին Նահանգք եւ Հոլանտա կը սպառեն.	40,000	»
Ֆրանսա, Սպանիա, Իտալիա, Թուրքիա և Արեւելեան երկիրք	55,000	»
Գերմանիա, Ռուսիա եւ Պալքանեան եղերք կը սպառեն.	60,000	»
Միացեալ Նահանգք. . .	90,000	»
Դանիա, Աւստրալիա ևլն.	30,000	»
Բովանդակ գումարն	291,000	»

Այսօր ծխախոտոյ սպառումը՝ 275 միլիոն քիլոկրամի չափ համարուած է։

Ի Ֆրանսա կը ծխուի 19 միլիոն քիլոկրամ ծխախոտ՝ ծխուելով կամ սքաֆէալթիով. 3 միլիոն 500,000 քիլոկրամ գլանիկ. 468 միլիոն փողակաւոր գլանիկ. Բայց յայտնի քթախոտի համար կը սպառի 7 միլիոն 500 հազար քիլոկրամ. 650 հազար քիլոկրամ ծամելի ծխախոտ եւ 450 հազար քիլոկրամ սուեպղինի ձեւով պատրաստուած, որ անխտիր թէ՛ իբրեւ քթախոտ, թէ՛ իբ-

րեւ ծամելի կամ ծխելի ծխախոտ կը գործածուին։

ՖՐԱՆՍԱՑԻ ՍՊԱՌԱՉ ՈԳԵԼԻՑ ԸՄՊԵԼԻՔԸ

Գինի . . .	28, 283, 000	հարիւրալիտր
Գինւոյ ոգի .	910, 000	» »
Մրգօղի . .	2, 000, 000	» »
Գարեջուր . .	7, 026, 000	» »

Ինչ որ ալ եղած ըլլան սոյն հետեւանքը յառաջ բերող պատճառները, թէ՛ բնական ըլլան անոնք թէ՛ անբնական, պարտիմք հաստատել սա եղելութիւնը, թէ գրգռիչք զանազան ձեւերու տակ իրարմէ փոքր ինչ տարբեր ազդեցութեամբ ընդհանուր կիրառութիւն մը ստացած են։ Հիմա ասոնց խիստ կարեւորներուն սեպհական ներգործութիւնները մէկ երկու խօսքով վերլուծել փորձեմք։

Քաւայի արմատը ծամուելով, ապա ջուրի մէջ թրջոց դրուելով կուտայ զուարթարար ըմպելի մը, որ նախ կ՛արբեցնէ եւ ապա ապշութեան մէջ կ՛ընկղմէ։ Եթէ ասկէ մեծ դեղաչափ մը մուծուի չ՛սովորած մէկու մը ստամոքսին մէջ, կրնայ նմա մահառիթ լինել։

Թմրուն կրի եւ քիչ մ՛արեւկենդոյ ընկուզի հետ խառնուած կը ծամուի։ Նախ՝ ուղեղի հաճելի գրգռում մը կը պատճառէ, յետոյ կոկորդի մէջ նշանաւոր եռք մը (կիճիչմէ)։ Ասոր գործածութեանը սովորելուն հետեւանօք, համոյ

դգացումը կը կորսուի, ատամունք իրենց տեղէն կը խախտին եւ կը թափին, ախորժակը կը պակսի եւ իսկոյն վրայ կը հասնի մարմնական ծայրադոյն տկարութիւն մը, եւ բարոյական անզգայութիւն մը, որ ամէն ապականութեանց դուռ կը բանայ։

Անտեանց(1) Գօդան ալ նոյնպէս ծամելի գըրգռիչ մ՛է։ Ցաճախակի նորոգուած փոքրիկ դեղաչափք կ՛արտադրեն եւ կը պահեն ջղային կեդրոնաց մէջ գրգռութիւն մ՛որում սրտի ուժգին գործողութիւն մ՛ալ կ՛ընկերանայ։ Իւր ըստամոքսին վրայ ըրած ներգործութիւնը, թըմբռնելի պէս նօթութիւնը կը խաբէ։ Սոյն նիւթոյ գործածութեան անընտել մէկու մը եթէ 30էն ց40 կրամի դեղաչափ մը տրուի, զառանցախաւն եւ ցնորալից տենդ մը կը պատճառէ։ Նոքա որ երկար ատեն զայս գործածելը կը չարունակեն, նախ ախորժակնին եւ ապա խելքերնին կը կորսընցնեն եւ տարաժամ մահուան մը տակ կ՛ընկճին։

Հարաւային Ամերիկոյ Մաթէ թուփը եւ Զինաստանի թէյը նոյն կարգի խթիչ դեղեր են. բայց թէյին եւս առաւել ազդոյ է, ըստ որում աւելի ոգելից իւղ կը պարունակէ։ Արեան չջլանը կ՛երագեն, ջղային դիւրագրգռութիւնը կ՛աւելցնեն, բայց խիստ մեծ քանակութեամբ առ-

(1) Լեռնաշղթայ ի Հարաւային Ամերիկա։

նուելով միայն է որ մարմնոյ մէջ ծանր անկարգութիւն մը կրնան պատճառել։

Սաբթն անմիջապէս թէյէն եառք կուգայ. վասն զի իր ազդեցութիւնն ալ նոյն իսկ թէյի ներգործութիւնն է, բայց սա տարբերութեամբ որ աստն աւելի սուբ է եւ աւելի տեւական։ Սորա ազդեցութիւնը լաւ մը հասկնալու համար, պէտք է հետազօտել զայն այնպիսի անձի մը վրայ, որ բնաւ սուրճ չ'է խմած կամ թէ երկար ատեւ ընդհատեալ ժամանակամիջոցներու մէջ գործածած է զայն։ Նոյն քաղցրահամ եւ անուշահոտ ըմպելւոյն սառնքս մնալէն քիչ մ'եառք, կը տեսնուի որ էնթակային արեան շրջանառութիւնը կ'արագի եւ մարմնոյ ջերմութիւնը կ'աճի։ Էնթակայն իր ներսի դէն հանգստութիւն մ'ալ թեթեւութիւն մը կը զգայ, եւ ուղեղն ալ անմիջապէս հեչտարար խթում մը կ'իմանայ. մըտածութիւնք եւ դաղափարք զմիմեամբ եկեւելս կ'առնեն, աւելի յօժարութեամբ կը խօսի նա, աւելի դիւրութեամբ կը դրէ. իրաւ տպաւորութիւնք չեն աճիր, ոչ սաստկութեամբ ոչ ալ փափկութեամբ, սակայն մարդ ինքզինքն առաւել պատրաստական կը զգայ սրտի զեղման. յիշողութիւնը հաւատարիմ է, երեւակայութիւնը գործօն, եւ ճիշդ այս պատճառաւ դատողութիւնն ալ իւր առաջին երագութենէն ու ճշդութենէն չափով մը կը պակսի։ Փոքր դեղաչափ մը բաւական է բոլոր այս արդիւնքները ձեռք բե-

րել տալու քնհատութեամբ հանդերձ, եւ մեծ դեղաչափ մը՝ տենդ բերելու։

Հաշիշի ներմուծութիւնը յաճախ կը սկսի տղայական զուարթութեան եւ անդիմադրելի միանգամայն եւ հաճոյական յիմարութեան ախտամուտքով մը (նէօպէթ)։ ապա մարմինը կը տաքնայ, բազկերակի զարկը կ'արագի եւ մարդ չարժելու յօժարութիւն մը կը զգայ։ Աւոնց ամենուն իսկոյն կը յայտնէ հակազդեցութիւն մը. չարժուածք դանդաղ եւ տարտամ կը լինին, թուլցած անդամները կը ձգտին, բոլոր մարմինը տեսակ մը թմրութեամբ կը վարակի։ Միտքը միայն ապրիլ կը թուի, կը զարթնու ընդունելու տպաւորութիւններ տարօրինակ զգացմանց, որք հետզհետէ բանաստեղծական կամ խօլական ցնորքներու ձեւը կ'առնուն։ Աբբեցութեամբ եւ մտաց յափշտակութեամբ խառն զառանցանք մ'է այս, որմէ յետոյ ամէն բան տակաւ կ'եղծանի. թմրութիւնը նորա բովանդակ էութիւնը կը գերաւէ, եւ առջի ցնորքներէն ոչ այլ ինչ կը մնայ բայց եթէ տաստիկ թուլութիւն մը։ Այս դեղոյս կրկնեալ եւ յերկարաձգեալ գործածութիւնը՝ բացի իրմէ պահանջուած մանաւոր արբեցութենէն, հոգւոյ եւ մարմնոյ դանդաղութիւն մը, բնական եւ բարոյական անզօրութիւն մը, մտաց ապշութիւն մը եւ մարմնոյ չափազանց ծխրտում մ'եւս առաջ կը բերէ։ Ով որ անձնատուր կը լինի հաշիշին կամ նորա ախոյեանն եղող ափիոնին,

կամակար կը հրաժարի մարդկային արժէքը կազուցանող բանականութենէն, կեանքի անանկութիւն մը կը հրատարակէ։

Արևելեայք ափիոնին մուզը (խիւլասա) կը ծխեն, անոր՝ աւելի ազդու նախահիւթը ծծելու համար։ Բարկ եւ դրգռիչ ծուխն ամենէն առաջ սաստիկ ծարաւ մը կ'առթէ։ Ինչ յետոյ դրգռիչ ներգործութիւնն ինքզինք կը յայտնէ, շատախօսութեամբ մը, որուն կը յաջորդէ կիսաղառանցանքի վիճակ մը, որ ստուգիւ ասոր միակ հաճելի հանգամանքն է։

Ափիոնի, ինչպէս նաև ծխախոտի գործածութեան առեն, նորավարժը ի սկզբան անդ սաստիկ նեղութիւն կը կրէ։ Ոմանց նորավարժից վրայ սոյն թոյլտուութիւնն ու սովորութիւնը հաստատելը անկարելի կը լլլնի։ Նոքա որք իրենց սպառած ափիոնին կամ ծխախոտին չափը ճշդիւ սահմանելու մասին, իրենց անձանց վրայ բաւական իշխեցողութիւն ունին, նախ ոչպէս դրդռութեան մը հետևանօք իրենց բովանդակ մարմնոյն մէջ կը զգան ընդհանուր հանգստութիւն մ'որ մտաց բոլոր կարողութիւններն յարթնութեան կը պահէ, և թոյլ կուտայ իրենց աշխուժիւ ու կորովամտութեամբ գործի ղբաղելու։ Բայց մի քանի ժամ յետոյ, արեան չրջանառութիւնը երթալով կ'երագի, արտաշնչութիւնը՝ ծարաւը՝ անհատական կրից դրգռութիւնը՝ մրտախոհութիւնը և հուսկ ապա քնափութիւնը

դէղոյն ազդեցութիւնը այսինքն թմրեցուցումը կը ցուցնեն։ Նայուածքը կը մարի, անդամները կը դանդաղանան, նորա բոլոր էութիւնը ապշութեան մը և ապա անատնական քնոյ մը մէջ կ'ընկղմի, յորմէ զարթնելով՝ մարդ ինքզինքը պաշարուած կը զգայ ղժնդակ զգացումներէ, որք են թուլութիւն՝ մտային դանդաղութիւն՝ ծարաւ՝ ախորժակի պակասութիւն՝ զզուանք մը իր անձէն՝ ուրիշներէն եւ կեանքէն իսկ գլխովին։ Երբեմն այս հակազդեցութեանս ժամանակամիջոցէն առաջ սաստիկ զառանցանք մը տեղի կ'ունենայ։ Հնացեալ թմրութեան վիճակի հասած ու կարծրացած ծխողը, յայնմհետէ սթափութեան քանի մը վայրկեաններ եւեթ հաղիւ կ'ունենայ։ յիշողութիւնը կ'անհետի, դատողութիւնը կը մթագնի, բարոյական զգացումն այլևս չկայ։ Զգացմունք աստիճանաբար կը բթանան՝ նօթութիւնն այլևս ինքզինք չ'զգացներ, թող որ ստամքն ալ խիստ քիչ քանակութեամբ բան հաղիւ կրնայ մարսել։ ուստի եւ ծայրագոյն աստիճանաւ կը ծխըի, այնպէս որ մազաղաթը պատած կմախք կրնայ ըսուիլ նմա քան թէ մարդ մը։ Բերանը կը թոթովէ, բազուկները կը դողդողջին, սրունքը կը դեղեւին, զառանցանք զառանցանաց եաեւէ նորա ուղեկը կը յաճախեն։ այս է դողդոջական խելացնորութիւն ափիոնի ըսուածը, որ ուր ուրեմն յիմարութեան կամ բոլորական անդամալուծութեան կը յանգի։

Հնացած ծխողներու և ոդելից ըմպելիք խըմողներու վրայ կը տեսնեմք նմանօրինակ արդիւնքները, որք տարբեր աստիճաններով յերևան կուգան և երբեմն խիստ դոյդն տարբերութեամբ մը կը զանազանին։

Այլ ի՛նչ դժնդակ աչակերտութիւն մ՚է ծխախոտոյ աչակերտութիւնը։ Մոլահարութիւնն՝ առաջին ծխափողը քաշելու յաւոյն հետ բաղդատմամբ ոչինչ է։ Թէկեմ՛ք անգամ մը, եթէ նոյն փորձէն անցած էք, ձեր անձնական փորձառութեանց տպաւորութիւնները։ Ցկարացումն, ընդհանուր անհանգստութիւն, կոկորդին չորնալը, գաղափարաց չփոթութիւն, գլխոյ ծանրութիւն, գլխոյ պտոյտ, ականջաց դռնչիւն, գալկացում, ջղային սարսուռ, պաղ և կպչուն քրտինք, բազկերակի փոքր՝ շտապողի և ընդհատ զարկեր, երագ և թաստղ չնչառութիւն, փսխում, խիթք (սանձը), և վերջապէս գլխացաւի մը յաջորդող քուն։ Ասոնք են ահա ախտանիշք սուր նիքոթեացման կամ թունաւորիլ սկսելուն նիքոթինով, որ է մահաբեր նախանիւթ «նիքոթիա թաղապօմ» բոյսուածին, զոր բուսաբանք այսպէս յորջորջած են, ի պատիւ Ֆրանսացի նիքօթ անուն մէկու մը, որ 1560ին Ֆրանսական դեսպան էր ի Լիզպոնա, մայրաքաղաք Բորթուգալի։

Ինչ ձեւով ալ որ գործածեն մարդիկ ծխախոտ, նիքօթին կը ծծեն։ Արդ այս նիւթոյն լիակ

մէկ կաթիլը բաւական է միջին մեծութեամբ շուն մը սպաննելու։ Մարդն ալ անոր 7-8 կաթիլովը կը մեռնի։ Իրրեւ օրինակ մէջ կը բերուին չատ մ՚երիտասարդաց ծխելու միջոցին մեռնելու դէպքեր, և իրրեւ ամենէն նորագոյն կը յիշուի մանկան մը դիպուածն, որ ծխախոտի կղկղանօք չաղախեալ ծխափողով մը ճճառի պղպջակներ չինելու առեն թունաւորեցաւ։

Բայց չեմ ուզեր խիստ տխրեցուցիչ ըլլալ։ Որպէս զի իրրեւ կողմնապահ ոք չ՚ամբաստանուիմ, մտիկ կ՚ընեմ ծխախոտոյ մեծահոգ պաշտպանողաց, որք Մոլիէռի Սկանառէլին հետ կը կրկնեն։ «Ծխախոտն աստուածային է և երբեն հաւասարող բան մը չկայ»։ Հեշտասէր և թուլամորթ ծխողի մը հարցուցէք, և նա ձեզ զայս պիտի ըսէ։ «Ծխախոտին ծուխը կը ծնուցանէ յիս կարդ մը հաճոյական զգացումներ, որք թէպէտ առջի բերան խառնաչփոթ են, բայց կըրնանք բացատրել զայնս սա պարագայով թէ մեծագոյն դիւրին է մեզ ուղեղային կենաց առաւելութեամբ ապրիլ։ Զգայական և իմացական «ես» ը (անձնաւորութիւնը) կը թուի թէ իր բնակարանին մէջ այնչափ զսպեալ չ՚երեւար։ Սոյզ է թէ զգայողութիւնք փոքր ինչ կը բթանան, այլ այնու առաւել խորաթափանց կը լինին, և սրպէս թէ զգացմանց բնութեան կը հաղորդին։ Միտքն, աւելի հեշտընկալ կը լինի, և բնաւակայութիւնս կ՚ընդարձակի, և բառերն սր-

պէս թէ ինքնին կուգան նկարելու համար այն պատկերները, որք աշխուժիւ եւ արագութեամբ միմեանց կը յաջորդեն։ Երկրաքարշ կեանքն անհետացած է յիս, ուրիշ տեսարանի մը վրայ կը գտնուիմ, եւ ինքզինքս թռյլ կուտամ որ երթայ ցնորական խորհուրդներու մէջ թափառի. կը յիշեմ, կը լծորդեմ, կը ստեղծեմ, միով բանիւ գադափարականին մէջ կ'ապրիմ։» Ա՛յս տեսակ գադափարաց մասին վաւիկագրաց ծխողին առաջ բերած բոլոր խոհական զգուշաւոր խօսքերուն դէմ կրնաք սա պատասխանը տալ։ Ջղային կեդրոնաց տրուած զրգռութիւնը, որոյ ախտանիշերը մեզ նկարագրեցիք, պանդուխտ երեւոյթ մը կ'ընէ հասկցնելու համար թէ ինքզինքը կ'երեւցնէ փոքր ինչ տկարութեամբ, անզգայութեամբ, թուլութեամբ. գաղափարական կեանքը կ'անեղեւութեանայ, իրականը քիչ տպաւորութիւն կ'ընէ. մարդ թմրած՝ թուլցած՝ տխուր կը գըտնըւի, իր մարմնոյն զօրութեանց եւ մտաց կարողութեանց զրգռման կը յաջորդէ նուազում մը։ Նորոգութեան ժամանակամիջոցէ մ'ետք, ձեր մարմնոյ գործարանք վերստին իրենց բնական վիճակին մէջ կը մտնեն, յորմէ կրնաք դիրենք դուրս հանել դարձեալ միեւնոյն միջոցով։ Միայն թէ մեր բնութեան մի կարի խմաստուն եւ

կարի օգտակար օրէնքի զօրութեամբ, համէն տպաւորութիւն, որ կարճ միջոցներու մէջ կըրկնուի, կը բթանայ եւ հետզհետէ ջիղը նուազի ի մեզ նոյն տպաւորութեան գիտակցութիւնը. այնպէս որ ամէն մէկ անգամ, տպաւորութիւն մը որպէս զի իր առջի անգամ ազդածին հաւասար սաստկութեամբ զգացում մ'ազդէ, առջի անգամ ստացածէն աւելի ուժգին զրգռութիւն մը պարտի ստանալ. Ուստի, նա որ աւելի խորհելու, աւելի զգալու, աւելի լծորդելու, եւ աւելի ստեղծելու համար կը ծխէ, ինքզինքն օր ըստ օրէ ծխոյ առաւել աճեցական քանակութիւն մ'արտադրելու կը դատապարտէ։ Բայց խմացականութեան վերաբերութեամբ, ամենէն մեծ չարիքը այն չէ։ Ա՛հաւասիկ բուն վտանգը. մեր մարմնոյ եւ մտաց բոլոր պաշտօնավարութիւնք ընդունակ են ունակութեան օրինաց. եթէ ուղղակիպ խթիչ դեղոց ազդեցութեամբ ևեթ գործօն վիճակի մը մէջ մտնելու սովորեցնէք, պիտի ղլանայ ձեզ զիւր գործունէութիւն, եթէ զինքն անկէ զրկէք, եւ այսու ձեր կենաց գոյութիւնը յաջորդաբար՝ գրգռմանց եւ կէս ապշութեան վիճակի մը մէջ պիտի անցնէք, եւ յետաչքնութեան ժամանակամիջոցաց մէջ ձեզ գրաւող թըմբրութիւնը, նոյն արբեցուցիչ դեղոյն մէկ նոր դեղաչափուէ եւեթ պիտի կրնաք ձեզմէ թօթափել. Բայց յարմանէ, մարմնոյ գործարանաց եւ նոցա պաշտօնավարութեանց համերաշխութեան

զօրութեամբ, իսկոյն բանն այն կերպի կը դառնայ, որ մարմինն ալ արուեստակեալ դրգռութիւն մը կը պահանջէ, ի բնէ ինքնաբերաբար կատարելի գործոյ մը համար։ Մխողն՝ ուտելու ախորժակ առանալու համար ծխելու պէտք կ'ունենայ, եաքն ալ մարսողութիւնը դիւրացնելու համար կը ծխէ, եւ դարձեալ՝ ամենէն քիչ մտաւորական եղող գործեր կատարելու համար ալ կը ծխէ։

Եթէ ծխախոտոյ վերաբերեալ պարագայից ընդլայնման մէջ քիչ մ'աւելի կանգ կ'առնում, պատճառն այն է որ նորա գործածութիւնը կըրնայ առջի բերան բաւական անմեղ երեւնալ. անիկա ընդ բոլոր աշխարհ ծաւալեալ է այնպիսի ձեւերով, որք ոչ երկիւղ կը զարթուցանեն ի մարդ, ոչ դժկամակութիւն. նաև պէտք եղածին չափ ալ ընդունելութիւն կը գտնէ։ Ասոր ազդեցութիւնք այնչափ խորամանկ են, որ կրնան հասարակաց դիտողութենէն խուսափիլ. ընտանի թշնամի մ'է այն, յորմէ մարդիկ այն աստեն վիայն կը կասկածին, մինչ այլ եւս խիստ ուշ է մընացած՝ զան վանել կամ նորա պատճառած մեկ ցաւը գարմանել։ Բայց ոդելից ըմպելեաց վերաբերութեամբ բանն այսպէս չէ. ասոնց անմիջական ազդեցութիւնը, արբեցութիւնը կ'ըսեմ, անդէն իսկ ի սկզբան վախ, խորշում, նողկանք կ'ազդեն, եւ նոյն իսկ «չարդրէօզ» ըմպելիքի կամ պատուական չամբանեա գինիի երեւութին տակ

անգամ չկրնար այնչափ ծածկել իւր վտանգաւոր բնութիւնը։

Մինչեւ ցայս վայր արբեցութեան այլ եւ այլ տեսակաց վրայ խօսելէ՝ ազատութիւնկուտայ ինձ ոդելից ըմպելեաց արբեցութեան վրայ քիչ մ'աւելի կանգ առնուլ։

Եթէ բժշկի մը հարցնէք, թէ ի՞նչ է սորա ազդեցութիւնն առողջութեան վրայ, նա՝ սա պատասխանը պիտի տայ ձեզ։ Ալքօօլի մեծ գեղաչափով գործածութիւնը առաջ կը բերէ չնչոյ գարշահոտութիւն, խուլոտ ձայն, չրդողութիւն (խթիսգա), ճարպալիր ապականութիւն, խոլխեցգետին (լինճիթիմէ պէնին), խոզախտութիւն, սրքիւն (թէմրէյի), կնդեր (եարա), անգամալուծութիւններ, հաշմանդամութիւններ, ապշութիւն, գառանցանք, ուղեղային տենդ, յիմարութիւն։ բաց յայսցանէ, ջերմք, ժանտատենդային ջերմը, ժանտատենդ և մաղձայոյզ պատճառող ախտաւոր ազդեցութեանց դիմադրելու այժն ալ կը բառնայ։ Իսկ եթէ փիլիսոփայի մը կամ օրէնդպիտի մը խորհուրդ հարցնէք, ձեզ պիտի ըսեն։ Ալքօօլը կամաց եղծում, վատասրտութիւն, անտարբերութիւն, բարոյական զգացողութեանց վատթարում առաջ կը բերէ, եւ չարագործաց երեք չորրորդն արդարութեան առջեւ բերողն ալ ինքն է։

Անոնք են ահա մեր թշնամիք. պէտք էր որ նախ և առաջ զիրենք ճանչնայինք եւ գնահա-

տէ՛ինք, առանց չափաղանցութեան եւ առանց ցնորման. ասոնք են ահա այն գործիչք, զորս մեր մաերիմներն ըրինք եւ իրենք ալ մեր անբաժան ընկերները դարձան։ Իրողութիւնը կայ ու կ՛երեւայ. եթէ մեզ անհաճոյ կը թուի այն, իր գոյութեան պատճառը փնտռեմք. այս միջոցաւ միայն պիտի կարենանք յետոյ զայն չափաւորելու աշխատիլ։

Դեմոկրիտոս կ՛ըսէր, որ եթէ մարմինն ջնդիկն է դատ կոչէր, խիստ դիւրաւ պիտի կրնար զանիկայ իբրեւ յոռի տեսուչ մը յանդիմանել։ Ջանամք համառօտիւ ուսուցանել սոյն դատը, խուսեւելով միանգամայն կուսակցութենէ որ ամբաստանագրոյ մը սովորական թերութիւնն է։

Մտացի եւ ազատ մարդն իւր մեծութեան առանձնաշնորհութիւնը թէպէտ կը վայելէ, բայց նոյն առանձնաշնորհութեան վտանգներէն ալ ղերծ չէ. կրնայ յանչափս գործածել զիւր ազատութիւն, նոյն իսկ իւր կենայ վտանգին ու կորըստեան դիմադրաւելով։ Մարդոյն յաչխարհի աստ ունեցած սահմանէն պահանջուած գործոյ բնական եղանակաւ կատարումը, կախում ունի մարմնոյ եւ հոգւոյ միմեանց վրայ ըրած վոխվոխ եւ ներդաշնակ ազդեցութենէն, վասնզի արդէն զմարդ սահմանեցինք. «Մխոք մ՛որում մարմնոյ գործարանք կ՛արբանեկեն»։ Որպէսզի մեր ախորժակք բնական օրինաց համաձայն գոհացում մը ստանան, հարկ է որ բանականութիւնն ա-

ռաջնորդէ կամաց։ Եթէ բնազդումը մեր ախորժակաց միայն աւելի մտադրութեամբ ծառայելու համար մեր բանականութենէն դեր ի վերոյ հանդիսանայ, մեր նոյն ախորժակը կիրք մը դառնալով՝ մեր միւս ախորժակաց վրայ առաւելութիւն մը կը ստանայ ի վնաս անոնց։ Կիրք ոչ այլ ինչ են, բայց եթէ մեր պիտոյից անկանոն հետապնդութիւնը։ Մեր ախորժակք կրնան յերթիս պատս բռնադակիլ. որք են, գոյութեան պահպանման համար պէտք եղած նիւթական պիտոյք, յուզուելու եւ հեշտանալու բաղձանք, և տենչանք առ գաղափարականն։

Արթեցուածիչ դեղոց չատերն, այսօր հասարակութեան մէջ ընդհանրացածէն բոլորովին տարբեր նպատակաւ մը գործածուեցան ի սկզբան։ Բոլիներեցիք՝ պատերազմողաց ցաւս կուտային զանոնք ի մարտ դրդռելու համար։ Նոյն լերկին ծերն (չէյլս), իր աղանդոյն հետեւողաց հաչիչ կուտար զանոնք մարդասպանութեան դրդռելու համար։ Թմրուն, ափիոնը, ծխախոտը ի սկզբան անդ միայն իբրեւ դեղ գործածուեցան։ Նիքօթ, որ զայն Թագուհւոյ խոտ անունով ի Ֆրանսա մտցուց, ոչ այլ ինչ կ՛ուզէր մտցնել հոն բայց ե-

թէ զօրաւոր դէղ մը Հնդկաց, որք գայն յետոյ իր նպատակէն չեղեցուցեր էին։ Գինին եւ այլ խմորեալ ըմպելիք իրենց վտանգաւոր հանգամանաց եւ ազդոյ նախանիւթոց պատճառաւ կը զերծանին մարդոյ հետապնդմանէն։ Իսկ ալքօօլը երկար ատեն դեղավաճառաց մենաւաճառ եղաւ։

Առանց քայլ առ քայլ հետեւելու արբեցուցիչ դեղոց աստիճան առ աստիճան յեղաշրջման, ձեռք առնումք զանոնք այն վիճակին մէջ յորում այսօր կը գտնեմք, եւ տեսնեմք թէ ի՞նչպէս կը հաստատուի եւ կը ծաւալի նոցա գործածութիւնը։ Եթէ կ՚ուզէք իրրեւ օրինակ առնումք ծխախոտն։

Ծխախոտն այլոց նմանողլինելու կամ ցոյց մը ընելու համար կը ծխեն մարդիկ։ Պատանին՝ մեկդի դնելով իւր ծխախոտի նոր սկզբնաւորութենէն նոր կրած տառապանքը, իւր առաջին սիկառէն կը գտնէ բաղմապատիկ գոհացուցիչներ. որք են, հայրական արգելքներուն իրաւունքէն ինքզինքն ազատ ճանչել, կատարեալ մարդու մը ձեւ առնուլ, իւր ընկերոց առջեւ առաւել անկախութիւն, փափկասիրութիւն եւ վաղահաս այրութիւն ծախել։ Թայլ, անհոգ ու գանգաղ անձինք, թէպէտ ինքնասիրութեան այս օրինակ դրգռումմ մը եւ չափահաս հասակին հասնելու այսպիսի անհամբերութիւններն երբէք չեն ըզգար, կամ դէթ իրենք այդպիսի դգացմանց ան-

տեղեակ են, բայց այսու ասոնք ուրիշներէն նըւազ չեն ծխեր. ասոնք ալ ուրիշներուն ծխելը տեսնելով կը ծխեն։

Նոյն իսկ քաղաքակրթեալ ժողովրդոց մէջ, անոնց մէջ անգամ կ՚ըսեմ, յորս մարդկային գործունէութիւնը հազարաւոր միջոցներ ունի ինքզինքը օգտիւ կրթելու, մարդոց շատերը իրենց անգործութեան պատճառաւ կը ծխեն, ծխախոտին ձանձրութեան դեղ կը խնդրեն, ժամանակը սպաննելու համար զայն իրենց յօգնութիւն կը կոչեն։ Այլ աւա՛ղ, զի այսու կարի զօրեղ ոստխի մը հետ գործ կ՚ունենան. ծխախոտի ծխոյ յորձանքներով ոչ թէ՛ զժամանակ կը սպաննեն, այլ այդ յորձանաց մէն մի արձակումի իւր չափով մեր գոյութեան տեւողութիւնը կը նուազէ, որով մեք զմեզ սպաննելու կը յանգիմք։ Գոնէ Մոլիէռի կատակերգութեանց միոյն հերոսը առանց ինքզինք թունաւորելու իւր ձանձրութիւնը փարատել գիտէր, գոհ կը լինէր ջրին մէջ թքնելով եւ հոն կլորակներ չինելով կը բաւականանար։

Ըսուի թերեւս, թէ ծխախոտը շատ մը մարդոց համար սիփհանք մ՚է, նոցա ցաւերը կը մեղմացնէ՝ կը թեթեւցնէ։ Թող այնպէս լինի, սակայն միթէ ձեր հասոդութեան սահմանին մէջ չկա՞ն ուրիշ աւելի ազնիւ սիփհանքներ. միթէ ծխախոտը մոռցուած ցաւերուն հետ չը՞ մոռցներ նաեւ այն դեղերն ալ, այն դարմաններն ալ, զորս կըրնա-

յինք նոյն ցաւոց մատուցանել. չը թմրեցներ ձեր ցաւոց հետ նաեւ այն կորովը, որ ձեզ զայն դիւրատար պիտի ընէր, առջեւնիդ զայնս ամրքելու ուրիշ ճամբաներ բանալով։

Ինչ կերպով ալ որ նկատեմք գրգռչաց գործածութիւնը. կուգամք կը հաստիմք վերջապէս սա հաստոմման, թէ գրգռչաց գործածութիւնը մեր ապրելու եղանակին անհրաժեշտ եղող մէկ հատասարակչռութեան խախտումը, այսինքն հիւանդութիւն մը, ցաւ մը, վիշտ մը, գաղափարականի բացակայութիւն մը դարմանելու դեղոյ կարգին է։ Բայց մինչ այդ իրական պիտոյից անմէղ եւ առաւել արդասաւոր գոհունակութիւն մը չե՞մք կարող մատակարարել։ Կը կարծեմ թէ ոչ ոք պիտի ուրանայ այս բանիս կարեւորութիւնն՝ եթէ վայրկեան մը խորհի։ Ոչ անհրաժեշտ հարկաւոր են գրգռիչք եւ ոչ օգտակար, այլ միշտ վտանգաւոր են։ Մանաւանդ թէ աղբեցուցիչ դեղոյ կը պարտիմք մեր մէջ կատարուած բոլոր ֆիզիքական, իմացական, բարոյական եւ ընկերական անկարգութիւնները, յորոց մեծաւ իրաւամբ կը սոսկան այնչափ ողջամիտք, եւ որոց դարմանը դժբախտաբար մեղմիչ կամ առժամեայ դեղերու մէջ կը փնտռեմք, չը համարձակելով խիզախել բուն պատճառներուն դէմ, որք մինչեւ մեր՝ իրենց ազդեցութեան դէմ ի գործ դրած ամբաստանութեան մէջ անգամ կը դժացնեն մեզ իրենց բռնակալութիւնը։

Մանաւանդ դիտմամբ է որ երկար ատեն չարունակեցի նկարագրել այն ախտանիշներն, որոնք նորավարժից նոյն գրգռիչ նիւթերը փորձելուն կ'ընկերանան։ Ահա դէպ յայս ժամանակամիջոց պարտիմք վերանալ մտօք, որպէս զի կարենամք ճշդիւ իմանալ գրգռիչ նիւթոց ներգործութիւնը, խելամուտ լինել այն ազդեցութեան զոր մարմնոյ գործարանաց պաշտօնավարութեանց, հոգւոյ կարողութեանց եւ կենաց տեւողութեան վրայ ի գործ կը դնէ այդ վատ գործիչն, որ նիւթական կեանքն ու իմացականութիւնը միանգամայն կարող է վեր ի վայր շրջել։ Աչքեցութիւնն սկզբնաւորութիւն մ'է թունաւորման, ինչպէս հաստատեցինք զայս. յերկարաձգեցէք զայն, չափն աւելցուցէք, և ահա թունաւորումն յայտնի պիտի երեւնայ ձեզ. շարունակեցէք զայն եւ տեսարանը մահուամբ պիտի վերջանայ։ Մեր մարմնոյ գործարանք այնպէս մը կարգաւորուած են, որ անկանոն պայմանաց մէջ ալ կը շարունակեն կատարել իրենց պաշտօն. այն ատեն ունակութիւնը եւ սովորութիւն ըսուած բանը կը հաստատուին, երկուքն ալ խաբէական բառերը, այնու ըլ իրաց արտաքին երեւոյթն եւ ետեւէ կը ներկայացնեն։ Ամէն պաշտօնավարութիւն որ անբնական եղանակաւ մը կը կատարի, ազդեցութիւն մը կ'ունենայ այն գործարանին վրայ զորմէ կախեալ է, եւ յետոյ ինքն ալ իւր կարգին նոյն գործարանին միջոցաւ կը փոփոխի,

Մարմնոյ մի գործարանին եւ նորա կատարած պաշտաման վրայ փոփոխակի ազդող սոյն ներգործութիւնը շարունակ կրկնութեամբ կուտակուելով, առաւել կամ նուազ երկար ժամանակի մը մէջ զօրեղապէս իրեն ետեւէն կը քաշէ նոյն գործարանին նիւթական խանգարումն եւ նորա վարած պաշտաման համապատասխանող փոփոխումը. Բնութիւնն երբէք չկորսուանները զիւր իրաւունս. մարդկային մեքենայն դիպուածով եւեթ կը հպատակի մեր քմահաճութեանց. Մեր յանդգնութեան հետեւութիւնն զմեզ կը մոլորեցնէ, այնու զի հաճոյական զգացումները ի մեզ հրաւիրած առեններս անմիջապէս չեմք պատժուիր: Նոյն զգացմանց մեզ մատակարարած հաճոյք, զմեզ կը պաչարեն, կը կուրացնեն, եթէ դիպուածով ճշմարտութեան ի խնդիր ելնեմք, իրրեւ հաճոյականաբար եւ չհանդիր դատաւորներ, մեք մեղէն ընդ առաջ ի'ելլեմք անմեղադրութեան կամ թեթեւացուցիչ պարագայից

Կը տեսնեմք թէ ամէն ոք մեզ պէս կ'ընէ, և աղեկ դէչ կ'ապրի, և այս բաւական կը լինի զմեզ ապահովելու: Կամաւ իրրեւ վատ հոգիներ կը նկատեմք զայնս, որ «վոանդ կայ, վատանդ կայ» կ'աղաղակեն: Ամէն ձեռնարկութեանց դէմ սա սովորական վոանգաւոր բանաձեւն առաջ կը բերեմք· «մեք չափաւորութեամբ կը վարուիմք, զեղծումները միայն պարսաւեցէք»:

Բայց ո՞վ կարող է հաստատել զահմանագիծն, որ է ընդ մէջ օրինաւոր գործածութեան եւ զեղծման: Սովորութեան տակ քօղարկեալ անբարեխառնութիւնը, կեղծ կերպարանք մը կառնու չափաւորութեան, եւ զգայասիրութիւնը միշտ ինքզինքն ըստ բաւականին գոհացած չը գտներ: Արդարեւ կան անհատք ոմանք, որք որ եւէ իրի մը կիրառութիւնը կանոնաւորելու մասին իրենց անձին վրայ բաւական իշխանութիւն ունին: Առանձինն ասոնց վրայ խօսելով, կ'ըսեմք թէ մեկ ծխագլանիկ մը ծխելնին, կամ միայն մեկ փոքրիկ գաւաթ մը բան խմելնին, խիստ աղետալի հետեւանքներ չբերեր իրենց· բայց այդ բանին մէջ ալ խիստ սահմանաւոր ժամանակ մը հաղիւ կրնան պատասխանատու ըլլալ իրենց անձանց: Բայց ասոնց մէջէն ալ պիտի գտնուին ոմանք, որոնց՝ նոյն գործուիչներու չափըն աճեցնել պիտի տան այլեւայլ պարագայք, որպիսի են ունակութիւնը եւ նոյն գեղոյ ազդեցութիւնը սաստկացնելու բնազդական բերումը, մինչեւ որ ասոնք ալ իրենց տեղը կորսնցնեն այն մարդոց կարգէն, որոնք իբրեւ առանց զեղծանելոյ՝ նոյն գեղերը գործածող կը պարծին: Ուրեմն նոյն իսկ այս փոքր թուոյն համար ալ լաւագոյն է փախչիլ սոյն փորձութենէն, քան կարծել թէ կրնան նորա հետեւանքները կանոնաւորել:

Բայց յայտնի չէ՞ նկատած բնաւ, թէ որչափ առաձգական են կիրառութիւն եւ զեղծու-

մըն բառերը։ Եթէ գարեջուր գործածելու մէջ հինցած արբեցողի մը՝ իւր սիրելի ըմպելւոյն գործածութեան բանաւոր սահմանը հարցնես, ամենայն անկեղծութեամբ օրը հինգ կամ վեց լիտր խմելու վրայ պիտի կայացնէ զայն, եւ իրրեւ զեղծում մը պիտի դատապարտէ խմելն օրը 25էն 30 լիտր քանակութիւն մը, քան զոր աւելի շատ կը խմեն համբաւաւոր արբեցողք ոմանք։ Այս անուն Սուէտացի արհեստաւոր մը ինքզինքը ժուժկալ կը համարի օրը մի չիշ օղի խմելով։

Մխիթարն բնախօսն է կարող լուծանել զայս խնդիրը։ զի սա ինքզինքը կրից բոլոր չահախնդիրը նկատուծիերոն եւ բոլոր նախապաշարմանց գերի վերոյ դասելով —ըստ որում առողջութեան, մարմնոյ գործարանաց վարած պաշտամանց ներդաշնակութեան եւ երկայնակեցութեան տեսակէտով եւեթ կը դատէ բանը—, սոյն այս կռուանիս վրայ հաստատուն կեցած կ'ըսէ ձեզ։ գերգռիչներու զեղծումը կը սկսի, յորմէ հետէ նոքա մարմնոյ եւ հոգւոյ պաշտօնավարութեանց մէջ յուզում մը կը բերեն։ Այս է բացարձակ կանոնն, որոյ դէմ բնաւ եւ ոչ մի խմաստակութիւն կրնայ զօրանալ։ Արդ, ի ներկայութեան սոյն կանոնիս, ո՞չ ապաքէն պարտաւորեալ եմք խոստովանելու թէ նոյն իսկ գործածութեան հետ կը սկսի զեղծումը։

Ուրեմն տրամաբանօրէն վարուելու քաջութիւնն ունենամք, եւ չկցկցեմք այլեւս չահա-

խընդիր վերապահութիւներ, չնորհութիւնք, հաճոյակատար պատճառանքներ, իրաւախոհութիւններ։

Վիճակագրական արձանագրութիւնք կ'ապացուցանեն մեզ, թէ գրգռչաց գործածութիւնը սոսկալի համեմատութեամբ մը կ'աւելցնէ անդամալուծութեան, յիմարութեան, անձնասպանութեան եւ մարդոց դէմ ի գործ դրուած ոճիրներու դէպքերը։ Նոցա կիրառութիւնն, ինչ աստիճանի մէջ ալ որ լինի, չէհետ կը բերէ մարմնոյ հիւանդութիւններ եւ իմացականութեան վրդովութիւնք։ Ասոնք կ'երեւնան մարդկային կեանքը համառօտող պատճառաց առաջին կարգին մէջ, այն համեմատութեամբ զորս ի վերանդրը աւադելով յիշեցինք։ Նոքա որք խուզարկութիւն մ'ընելու պաշտօնն ունէին, չարիքը մեզ ցուցուցին։ արդ մեզ անկ է անոնց գարմանտանիլ։ Թէնամին մեզ կը ցուցուի, վրան յարձակիմք։

Երբ տարափոխիկ մարդամահ մը ապդի մը վրայ կը յարձակի, երբ պարզ պաճարախտութիւն մը արջառաց մէջ կ'եռայ, իւրաքանչիւր ոք վտանգաւոր ախտը վանելու կամ զնասը սահմանափակելու համար կատանդագին կը մրցի։ Բնաւ, եւ ոչ մէկ վիջոց հարստահարական կը թուի։ այդ ատեններ մարդիկ չեն վիճաբանիր, այլ կը գործեն։ Եւ սորա ալ պատճառն այն է, որ այդ պարբերական աղետից մէջ մարդոց հոգիները սաստկապէս կը վրդովին երկնառաք պատուհա-

սին արագ արագ ընթայքէն, վտանգին վերահասութենէն, ղահերուն թիւէն։ Եթէ քանի մը չաբաթուց մէջ պատահած մեռելոց թիւը 15 կամ 20 տարբներու վրայ բարձրէ, եթէ մահը փոխանակ յանկարծական լինելոյ, երկար հիւանդութեան մը վերջին գործը լինէր, մարդիկ ասոր նկատմամբ ալ այնչափ անտարբեր պիտի ձեայնին որչափ անտարբեր կը ձեան ժանտաւենդային ջերմերէ, և թոքային ծիւրախտութենէ հնձուած հաղարաւորներու նկատմամբ։

Ամէն մարդոց դերդուիչներ գործածելը տեսնելու սովորութիւնը նոյն դերդուչաց առերեսյթ անվնասութիւնն, եւ անոնց մեղ մատակարարած դգայական հաճոյքը, կ'արդելուն զմեզ անոնց գործած աւերմունքը ճշդիւ գնահատելէ։ Մօնթէքիները ըսած է, «մեր մէջ ամէն չարիք տրխմարութենէն առաջ կուգայ»։ Այս բառս ամէն բանի կրնայ մերձենալ։ Դերդուիչ արբեցուցիչ դեղերը մեղի սեղանակից ըրինք, նոցա կ'ընծայեմք մեր առողջութեան, մեր դեղեցիկ բնաւորութեան, մեր մտաց, նաեւ մեր կարեաց անգամ մէկ մասը։ արդարեւ մարդ իր վրայ մեծ վտահութիւն ունենալու է, որպէսզի կարենայ իւր սոյն ներքին թշնամիներն յայտնապէս ամբաստանել։ անհերքելի ապացուցիչ միայն կարելի է մեզ յուսալ թէ պիտի հաւանեցնեմք զանոնք, որոնց խորհուրդ կուտամք ուրանալ զայնս զոր կը պաշտէին։ եւ ահա այս ալ առողջաբանութեան վճռելի պարտքն է։

Նմա անկ է յուցնել այն վտանգներն որք դերդուչաց կ'ընկերեն, եւ նշանակել թէ ի՞նչպէս կրնայ մարդ սոյն կործանման գործիչներուն տեղ՝ ամէն հասակի մարդոց նիւթական պէտքերը, առ հաճոյս ունեցած միտումները, եւ առ գաղափարականն ձգտումը դոհացնելու բնական, ազնիւ, օգտակար միջոցներ գետեղել։

Ըստ սկզբանն նկատելով, կարծես թէ ձախող դիպուածով մ'է որ մարդիկ դերդուիչներու կը դիմեն։ Սովորաբար անոնց կ'առաջնորդուի մարդ, ֆիզիքական կարօտութենէ մը կամ գործարանաց միոյն պաշտօնավարութեան խանգարմանէն առաջ եկոլ բնազդմանէ մը մղուելով։ այսպէս՝ անբաւական սննդառութիւն մը խիստ բնական եղանակաւ ալքօօլ գործածելու կ'առաջնորդէ ըզմարդ։ Ստոյգ է թէ չատ ատեն ծուլութեան եւ զեղխութեան անունդը կը լինի ասիկայ, բայց խիստ բազմաթիւ դիպուածոց մէջ սննդառութեան անբաւականութիւնն է, որ հացին և ալքօօլի, բարեկեցութեան եւ արբեցութեան մէջ անհաւասար մարտ մ'առաջ կը բերէ։

Ենթադրեցէք ժուժկալ, կարգապահ եւ իւր ընկերաց օրինակներուն եւ հրաւէրներուն դիմեղապէս ընդդիմացող գործաւոր մը—որպիսիք չատեր կան— որ դուզնաքեայ վարձքով մը բազմանդամ ընտանիք մը սնուցանելու ստիպուած է։

Ահա ձմեռը կուգայ։ ծախքն որ արդէն իր ծայրագոյն նուազութեանն է վերածուած, քիչ

մ՛եւս կ՛աւելնայ նոյն ընտանեաց հօր վերայ, ջեռուցման եւ լուսաւորման պատճառաւ։ Ուստի հարկ կը լինի նմա քիչ մը բան ալ յապաւել արդէն անբաւական մնունդէն եւ ինքզինքը զրկել ձմեռան պահանջած զգեստէն։ Առտու մը դռծարանին մէջ ինքզինքը տակաւ կը զգայ։ իր մէկ ընկերն որ զինքը գործին մէջ առջինին չափ ժիր չտեսնեը, կը հրաւիրէ բաժակիկ մ՛օղի առնուլ, որպէս զի այժ ատանայ եւ տաքնայ։ Ահա այդ բաժակիկը Հիւսն խարազանի հարուածն է որ յօնկեցութիւն մը կ՛արդիւնաւորէ ի նմա։ դաւաթ մ՛ալ վայը կ՛առնու — միշտ միեւնոյն բարի չառաժառէիւ —, յետոյ օրն երկու, երեք, չորս ևն։ դաւաթ պէտք կը լինի, եւ այսպէս մեր բարեկամը օղիի մէջ մը կ՛ընկղմի։ Տես ահա առ ի չդոյէ հացի եւ մսի, նա այս վիճակին հասաւ։ եւ հիմայ նոյն իսկ իւր ցամաք կերակրոյն անդամ այլ եւս ախորժակ չունի։ այն աստիճան զուրկ է ախորժակէ, որ անուշաղութենէ չվեռնելու համար, նորէն թմկելու է դառապարտուած։ Անօթութենէ չվեռնելու համար ինքզինքն ալքօօլով կը սպանանէ, եւ այսու ալքօօլին համար խիստ շատ աւելի ծախք կ՛ընէ քան զոր յաւելուած ծախուց, զոր պիտի ընէր ձմեռուան առնը իր չունեցածները գնելով։ Եւ այս դալկադէմ, չորցած, դողահար, վախ մարդն որմէ զգուանօք ետ կը քաշուիմք, իւր ձերնայարկին մէջ ամբողջ ընտանիք մը երեսի վրայ է ձգած։ Ստակը պակաս և հիւանդութիւնն եկած վրայ հասած։ հասարակաց հոգաբարձութիւնը նոյն ընտանեաց մէն մի անհատը մէկ մէկ կողմ կը ցրուէ, մինչեւ որ ընտանեաց հայրը հասարակաց հիւանդանոցը, կամ Պիսէդրի կամ Մազասի բանտը մտնէ։

Զախաւորութիւնը ոչ այլ ուրեք կրնայ թագաւորել, բայց միայն հոն՝ ուր կայ ընտանեկան կեանք, ընտանեաց յարաբերական դիւրակեցութիւն, որ թոյլ կուտայ ընտանեաց հօր՝ ինքզինքըն ու իրենները մեծարոյ կացուցանելու։ ուր կայ ըստ բաւականին գործանիչ մնունդ եւ միջին կրթութիւն մ՛որ զհոգին՝ բարձրագոյն աստիճանի աղնիւ զբօսանաց կը պատրաստէ։ վերջաւին կրկնեմք, թէ ամենէն աւելի տարրական կրթութեանը ծրագրին մէջ, առողջաբանութեան, — այն ստոյգ գիտութեան զոր ամէն ընկերական խնդրոց տակը կը գտանեմք —, ընդարձակ տեղ մը պարտէր տալ, որպէս զի անչուք և հնացեալ համարտակութեանց, անտի ճառերու տեղն անցնին քաղցրաշ եւ ընտանեկան օրինակօք բացատրուած խրատներ։

Առաջին ոտին զոր պարտէինք դրդռչայ ազդեցութեան դէմ դնել, է գաստիարակութիւնն, որ մարդուս բարքը կը կազմէ, եւ նմա օժանդակ պարտիմք տալ օրէնքն, որ բարուց անաբատութիւնը կը պահպանէ։

Որպ, առողջաբանութեան սահմանաց մէջ մընալու եւ գործնական հետեւանաց հասնելու հա-

մար, բաներն իրենց ճիշդ դանուած վիճակին մէջ ձեռք առնելով, փորձ փորձելիք դժել բարուքման այլ եւ այլ ուղիները, որոց եւեթ կրնայ մարդ բանաւորապէս յուսալ։ Մարդկութիւնը մեծաւ մասամբ ինքզինքը կը սպաննէ դրդռիչներու գործածութեամբ. արդ ինչպէ՞ս պէտք է դարման տանիլ այս գունդագունդ անձնասպանութեանց։ Դրդռչայ մէջ կան ոմանք որք վտանգաւոր են. այս կարգէն են ալքօօլն ու ծխախոտը։ Զե՞մք կրնար արդեօք աստիճանաբար ի բաց թողուլ զայս սովորութիւն փոխանակութեան ճամբով. կարելի էր նուազ խմորեալ եւ նիքօթինէ աղքատացած ծխախոտ պատրաստել։ Գինին, գարեջուրը, և խնձորողին կրնային ալքօօլի տեղն անցնիլ. յետոյ սուրճը, թէյն ու Մաթէն ալ գինիին հետ կը փոխանակուէին, եւ ապա վերջապէս իրարու տեղ կրնային անցնիլ հետզհետէ մին քան զմիւսն Թէթեւագոյն բուսոց թրջոցները, որոց վերջինը լինէր զուտ համեմային բոյս մը, եւ որ հուսկ ուրեմն ջրոյ հետ փոխանակուէր։ Սա ալ նշանակեցէք թէ այս փոխանակութիւնս ինքնին կը հաստատուի չատ մը դիպուածոց մէջ։ Այսպէս օդւոյ տեղ սրճոյ օրական բաժին մ'ընդունող զօրականաց մէջ կը գտնուին բաղմաթիւ անձինք որք այլ եւս օղի խմելու պէտքը չեն ըզգար։

Օրինակին տարափոխութիւնը զգայական հրապոյրներու բացակայութեամբ առաւել եւս

ամիսոիւսած, արագ արագ յուզմունքն պիտի բերէր զմարդ, մանաւանդ կանանց ուղղիչ ազդեցութեան տակ, եւ իբրեւ երջանկաւէթ փոխարինութիւն այս ժուժկալութեան, պիտի տեսնուէր որ մարդիկ կը թողուն վտանգաւոր պոռոտախօսութիւնն, եւ իրենց պատիւը ժուժկալութեան վրայ կը կայացնեն։

Բայց ժուժկալութիւնը բաղում զօրութեանց հաւաքական արդիւնք մ'է։ Վերը տեսանք, թէ մարդ իրմէ պակասած մէկ բանին հետապնդելովը է որ ժուժկալութենէ կը հեռանայ։ Կէտ մ'է այս զոր մարդ երբեք պէտք չէ աչքէ վրիպեցնէ, ամէն անգամ որ գրգռչի մը գործածութիւնը չափաւորել կամ դադրիլ կ'ուզէ։

Բարոյական մարդն իր բնական վիճակին վերածելը, նորա ֆիզիքական կենաց կանոնաւոր պայմաններն ապահովելն սկսեցէք. եւ ահա այն խնդիրն երբ լաւ ուսումնասիրէք, զարմացմամբ պիտի տեսնէք թէ որչափ մեծապէս կ'ազդէ սննդառութիւնը բարոյականին վրայ։ Թէպէտ երկար տեսնէ ի վեր կը կրկնուի «առողջ միտք յառողջ մարմնի» խրատը, սակայն մարդիկ պէտք եղածին չափ ուշադրութեամբ չեն պնդեր մնայ եւ քաղցեալ ստամոքսի մէջ հաստատուող յարաբերութեան վրայ։ Հանապազօրեայ հացը, կենաց պահպանման եւ աշխատութեան անհրաժեշտ պէտք եղող սննդական բաժինն. ահա ասոնք են զոր ամէն բանէ առաջ պէտք է ապա-

հովիմբ։ Լաւ անած մարմինն երբեք քաղցը խաբելու, մկանունքը կալուանացնելու, առօրեայ ջերմութիւն մ'արտադրելու կամ անառողջութեան սուր ցաւերը մեղմելու համար, գրգռիչները ի թիկունս չհոչեր։ Բայց ամէնն այս չէ. եթէ ձեռաց աշխատութիւնն ըստ բաւականին չմատակարարեր մարմնոյ այն բնական գործունէութիւնը, զոր գրգռիչք կ'ընդարմացնէին, իր օրինաւոր գոհացումը պիտի գտնէ բանաւոր կրթութեանց եւ խաղերու մէջ։ Սիրան ու միտքն, յուզմանց, տպաւորութեանց և սրտի զեղմանց բնածին ծարաւ մը կը զգան յինքեանս։ Այս ամէնն ալ իրապէս գոյութիւն ունին ընտանեկան կենաց, առ ոնին հաճոյից և պարկեշտ բարեկամութեանց մէջ։ Կ'ընդունիմք թէ մարդն ինչ պայմանի մէջ ալ որ գտնուի, բաց յայսցանէ բան մ'եւս կայ ի նմա, որ գլխոյ կը գնայ յանձանօթն, դէպ ի կրօնական զգացումներ եւ դէպ ի գաղափարական անդր թեւակոխելու կը մղէ։ Այս զգացմունք ինչ աստիճանաւ ալ որ գոյութիւն ունենան, բնական են, եւ առ ի չգոյէ աննդոյ, կը թիւրին, կ'այլակերպին եւ կը վատթարին, կամ մանաւանդ իրենց հետապնդութեան սոյն նպատակակէտը կը փոխեն եւ արբեցուցչայ պատիր ցնորքներուն հաւէն ինկնելու մեղքութեան մէջ կ'իյնան։ Այս վտանգիս դէմ դնեմք, դաստիարակութեամբ եւ օրինակօք ամրացած բարոյական զգացողութիւն մը, եւ գեղեցկին ու բարւոյն կիրթ եւ աղնիւ զգացումն, որ զարգացած լինի գիրքերով, թատերախաղերով, եւ արուեստի կերտուածներով։

Այս ամենուն մէջ չկայ եւ ոչ մի բան որ մըտացածին լինի։ Բուն պակսող բանն ոչ թէ բարեյօժար կամքն է, այլ հաւաքական ջանքը։ Ամէնքս ալ միեւնոյն հինցած, ժառանգական դարձած, արքունիքներէ քաջալերուած, դաստիարակութեան եւ բարուց միջոցաւ ժողովրդեան մէջ ծաւալած, եւ օրէնքներով կանոնաւորուած միեւնոյն սխտիւ կը տառապիմք։ Մեր ամենուս ալ ուզածը, այս սխտէն բժշկուիլն է։ Բայց չկայ բարձրէն եկող վարչութիւն մը, որպէս զի պահանջուած բարեկարգութիւններն աստիճան առ աստիճան ի գործ դնէ, եւ ոչ ալ օրէնքի վճիռ մը կայ, որ դէթ չափով մը ստիպէ զանոնք, զորս օրինակը չհրապուրեր։

Յարչափ գրգռիչներով վարուի մարդ, նորա ֆիզիքական, բարոյական եւ իմացական վերածնութիւնն անհնարին պիտի ծնայ եւ պէտք պիտի լինի նմա հպատակիլ կարճատես, հիւանդոտ, եւ չարատանջ վէմանքի մը։ Իրեն կը ծնայ իւր բուն նախատակին վերադառնալ, վերստին իրեն համար սահմանուած ճամբուն մէջ մտնել, և իւր ցեղին երկայնակեցութեան հասնիլ։ Եւ այս բանիս ալ պիտի հասնի նա այն միջոցներով, զորս ի վեր անդր կարգաւ աչքէ անցուցինք։ Երանի՛ այն ժողովրդեան, որ կանխամուտ սովորու-

թեանց, նախապաշարմանց հետ գժտելով՝ քաջութիւնն ունենայ ձեռնարկելու սոյն խաչակրութեան ընդդէմ թունաւորիչ դեղոց, և առողջաբանութեան վրայ հիմնէ իւր զօրութիւնն ու մեծութիւնն։ Ինչու՞ համար Ֆրանսա՝ որուն սյնչափ նախաձեռնութիւնները կը պարարէ աչխարհ, մարդկութեան սոյն դատն ալ ձեռք չ'առնու։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ԹԷ Ի՞ՆՉՊԷՍ ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱՆ ԿԸՁԼԻՆԻ ՄԱՐԴ

Նախախնամութիւնն զմարդ սովորական պայմանաց մէջ դար մ'ապրելու, եւ հանգամանաց բացառապէս իրեն նպաստաւոր եղած առիւններն ալ, նոյն սահմանէն բաւական երեւելի կերպով անցնելու համար, հարկաւոր եղող կենսականութեամբ առեղծուած է։ Հետեւաբար եթէ բնութեան օրինաց համաձայն ապրելինք, պէտք պիտի չունենայինք ինքզինքնիս մեծապէս զբաղցընելու, զիտնալու համար թէ ի՞նչպէս հարիւրամեան կը լինի մարդ, եւ բաւական պիտի լինէր

մեզ թողուլ որ հանդարտութեամբ անցնին մեր կենաց օրերը։ Բայց մեք՝ բնական կեանքը որուն համար ստեղծուած ենք, փոխանակեցինք արուեստական կեանքի մը հետ, որ մեր գոյութեան պայմաններըը կատարեալապէս կը փոխէ։ Մեր շուրջը չարունակ իրենց կենաց ընթացքը տարաժամ աւարտողներ տեսնելու սովորելով, հաւատալու յանգեցանք հուսկ ուրեմն՝ թէ երիտասարդ մեռնիլը բնական կանոն մ'է, որով եւ երկար ապրելու զաղտնիքները վինտուեցինք, մինչ մեր բազձանաց նպատակին հասնելու համար, բաւական էր մեզ նոյն արուեստական կեանքով չ'համառօտել մեր գոյութիւնը։

Այսու ամենայնիւ զայս եւս պարտաւորեալ ենք ճանչնալ, թէ ընկերական արդի վիճակին մէջ, մեզմէ կախեալ չ'է ջնջել այն ամէն պզտութիւնները, որք մեր երկայնակեցութեան դէմ կը դաւակցին։ Կենաց օրինաց ու առողջաբանութեան սկզբանց անգիտութիւնը, մին է ամենաձեռասակար անգիտութեանց, այնու զի զմեզ ճակատագրական անհոգութեան մը մէջ կը պահէ։ բայց սոյն տարբեր նիւթոց նկատմամբ առողջաբանութեան անհրաժեշտ ծանօթութեանց ըստացումը, նոյն ծանօթութեանց կիրառութիւնը մեզ ապահովելու բաւական չէ։ Ոմանց համար այդ կիրառութիւնը դրեթէ անկարելի դարձած է նիւթական դժուարութեանց բռնադատութեամբ։ Կան ընկերական խոչք ։ ե խոչք, զորս

ընկերութիւնն եւ եթէ կարող է բառնալ· այսու ամենայնիւ նոյն իսկ ամենադժուարին պայմանաց մէջ անգամ անհատական չանք մը զայն ճարտարողն օգտեցնելէ չ'վրիպիր։

Ներաքոյ մեր կամաց, մեր կենսայ հչխող աղդեցութեանց մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ ժառանգականութեան աղդեցութիւնը։ Ծնած առենիս հետերնիս կը բերեմք ինչ ինչ ֆիզիքական նոյն իսկ իմացական միտումներ, բերումներ, զորս դաստիարակութիւնը կրնայ չափաւորել, բայց զանս բնաջինջ ընել չէ կարող։ Առողջ ծնողներէ պնդակազմ մանկունք կը ծնանին, հիւանդոտ ու տկար ծնողներէ առաջ կուգան տբխեղծ սերունդներ։ Ծնողք ինքեանք իրենց զաւակներուն կը փոխանցեն բազմաթիւ հիւանդութեանց բաղբոջներն, որոց դէմ իրենց զաւակաց կեանքն ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ անհատասար մարտ մը, յորում նոցա չանք, անխուսելի պարտութիւնը շատ չեն ուշացներ։ Հետեւաբար երկայնակեցութեան առաջին պայմանն է առողջ ծնողներէ ծնած լինիլ։ Հակառակ մեր ձեռօք մեր գոյութեան եղանակին մէջ ներմուծած խրուվութեան, կը հաստատուի թէ երկայնակեցութիւնն ալ ժառանգական է։ Ձէնդինս, որ 169 տարուան մեռաւ, 102 եւ 108 տարեկան որդիներ ունէր։ Երբ Մուրինկթոն մեռաւ, իւր անդրանիկ որդին 100 տարին անցուցած էր։ Ոչ թէ ծերութենէ այլ դժուարամարսութենէ 152 տա-

րեկան մեռնող Թոմմաս Բաւէ ընտանիքն երկայնակեցութեամբ չորս սերունդներ ունեցաւ, որք 112, 113, 124 տարի ապրեցան, իսկ իւր որդին 127 տարուան մեռաւ։

Եթէ ընտանիք ժառանգականութեան հետեւանաց վրայ խորհրդածէին, քիչ պիտի տեսնուէին «պատչաճութեան» յորջորջուած ամուսնութիւնք, որովք մարդիկ ամուսնաց մէջ նիւթական չահու ճիշդ կշիռ մը հաստատելու գալափարին կը յարին, առանց նախատեսելոյ ինչ ինչ հիւանդութեանց կամ տկարութեանց տխուր ժառանգութիւնն, որ ծնողաց տգիտութեան կամ անհոգութեան հետեւանքն է։

Ուրեմն հարիւրամեան լինելոյ համար իրը ընդհանուր կանոն, պէտք է սերեալ լինի մարդ՝ թէ ոչ խիստ պնդակազմ, գոնէ՝ փոխանցիկ հիւանդութիւններէ ազատ ծնողէ մը։ Մարդոյ առաջին հասակին առողջարանութիւնը, նոցա առողջ եւ երկարատեւ կեանք մը ունենալուն զօրեղապէս կ'օժանդակէ· ուրեմն ծնողաց, մանաւանդ մարդ անկ է նպաստել տղայոց բնական զարգացման։ Պատանեկութեան մէջ է որ կը սկսիմք ձեռք առնուլ մեր կենաց հաշիւը· ըստ որում այս ժամանակէս սկսեալ պատասխանատու եմք մեր սովորութեանց եւ գործոց, անոնց՝ մեր գոյութեան տեւողութեան հետ ունեցած յարաբերութեանց մէջ։ Մեր անձնականութեան սոյն ազատ միջամտութիւնը, կրնայ թէ՛ երջանկաւթի եւ թէ՛

աղետաբեր լինել մեզ, զի այն այս միջամտութեամբս է որ կամ վտանգաւոր ախտից նախապատրաստութեանց դէմ կը մարտնչիմք եւ կամ յիմարութեամբ ապագանխս կը վտանգեմք։ Այս ժամանակէս սկսեալ մեք մեղքն կը կապմեմք մեր կեանքը։ Բնութեան դարմանիչ եւ ուղիչ ապդեցութիւնը բաւական չէ այլ եւս, մեր անձնական կամօք եւ խորհրդածութեամբ նոյնին գործակցիլն անհրաժեշտ է մեզ։ Իրա՛ւ, բարի խրատները մեծապէս կը զօրեն, եւ առաւել բարի օրինակները, բայց ասոնք ալ բաւական չեն։ Զեռք կրնար գործակցիլ գործի մը, որոյ ոչ նպատակը գիտեմք, եւ ոչ գործելու միջոցները։ Որպէս զի պատանի մ'ինքզինքն հարիւրամեան լինելու պատրաստէ, պարտի գիտնալ թէ այդ փափաքին մէջ յաջողութիւն գտնելը իրմէ կախեալ է։ պարտի գիտնալ իր գոյութեան պայմանները, ծրագիրն որում պարտի հետեւիլ եւ այն բաները զորս կարեւոր է իրեն կատարել կամ ատենդմէ խորշիլ։ Եւ այս՝ ըսել է թէ դաստիարակութեան ամէն մէկ աստիճանին մէջ մարդիկ պարտաւոր են ընդարձակ տեղ մը տալ առողջագիտութեան։ Բաւական չէ պատանեկութեան ձեռքը տալ պատուէրներու չոր ու ցամաք թուարկութիւնը պարունակող գիրք մը։ այդ հասակին մէջ այդպիսի գրքեր բնաւ բանի մը չեն գար անոր։ զայն հետաքրքիր ընելու համար, նորա մտքին, սրտին, յոյսերուն խօսեցէ՛ք, միչտ

քիչ չատ ցուրտ եղող բնագրին յարեցէք իւրաքանչիւր պատանւոյ խառնուածքոյն, յօժարութեանց պատշաճեցուցած մեկնաբանութիւնները կամ ծանօթութիւնները, եւ նոյն ծանօթութիւնները հաստատեցէ՛ք ընտանի օրինակօք, որք նոյն պատուէրը նոցա յիշողութեան մէջ քանդակեն, եւ որոց պատկերը ի միտս իրրեւ քաղաքեր կամ իբրեւ չարունակ ազդարարութիւն անջինջ մընայ։

Առանց բարեխառնութեան եւ ժուժկալութեան, երիտասարդութիւնը չ'կրնար այրութեան հասակին՝ կենաց երկայն ընթացք մը կատարելու պատրաստուած մարմին մ'եւ հոգի մը աւանդել։ Թող իւրաքանչիւր հասակ իւր յետագային համար կենաց գանձէն խնայողութեան բաժին մը հանէ։ վախնամք իւրաքանչիւր հասակի վերապահուած բաժնէն բան մը յափշտակելէ, վասն զի երիտասարդութեան ատեն յիմարութեամբ ստորագրած պատքերնիս, յետոյ շատ ծանրագնի պիտի վճարեմք մեր ծերութեան հասակին մէջ։ Սալիզի կարդինալն, որ 110 տարուան մեռաւ, կ'ըսէր իւր բարեկամաց։ «Եթէ երիտասարդութեանս մէջ մինչեւ աստիճան մը ծերոյ մը կեանքը վարեցի, այդ ջնասուս լի ու լի հատուցումն ստացայ, ծերութեանս մէջ վերստին հնքզինքս երիտասարդ զգալով»։ Կրնց մտանուած երիտասարդութիւնը, զօրեղ եւ քաղաքեղուն այրութիւն մը, երկար եւ պնդակազմ ծերութիւն մը

չէ կարող պատրաստել։ Ծուռի կիրքերը, մեր մարմնոյ կամ մտաց կարողութեանց միոյն բնականէն խոտորման հետեւանքն են. ասոնք զեղծ վարմամբ մ՝ապականուած եւ իրենց նպատակէն հետ դարձուցուած զօրութիւնները են։ Ուրեմն մեզ անկ է հսկել այն ուղղութեան, զոր թոյլ կուտամք բռնել մեր զօրութեանց, մեր զգացմանց, մեր տենչանաց. մեզ անկ է այնպէս կանոնաւորել մեր կեանքն, որպէս զի կարելի եղածին չափ քիչ հեռանամք բնական նախատպէն, յորմէ քաղաքակրթեալ ընկերութիւնք տակաւ առ տակաւ հեռանալու կը ձգտին։ Երիտասարդութեան տարիներուն եռանդը չափաւորողն է աշխատութիւնը, որ ներկային պատապարանը եւ ապագային երաշխաւորն է. որով եւ այս նախախնամական օրէնքէն փախչելնիս նոյն իսկ մեր կործանմանը համար աշխատիլ մը կը լինի։ Դատարկակեցութիւնը ինքնիրմէ տեւական լինելոյ ալ անբաւական է։ Եթէ բացառաբար մղութեան մ՝ալ չը փոխուի այն, կը ծնանի ձանձրութիւն, որ որչափ կը դառնացնէ մարդուն օրերը, նոյնչափ եւ կը կարճէ, եւ առաջ կը բերէ ախոնդանոտութիւն և հոգւոյ վատթարում, որ մարմնոյ տկարութիւն կը պատրաստէ։

Ուրեմն, ինքզինքնիս զուտ անձնասիրաց կողմը գետեղեմք իսկ, դարձեալ զբաղեալ կեանքի մը մէջ պարտիմք վճռուել երկայնակեաց լինելոյ ամենապարզ միջոցները։ Բայց պարապուց եւ վատ-

ճառութեանց հիասքանչ աստիճանաւորմամբ մը, բանն այնպէս կը պատահի, որ որչափ աւելի աղնուական լինի աշխատութեան նպատակը, որչափ աւելի բուռն լինի մեր պարտքը կատարելու փառասիրութիւններս, նոյնչափ աւելի դիւրապատրաստ կը զգամք ինքզինքնիս՝ չարունակելու մեր ջանքն, որ կարծես իր կրօնքն իր գործունէութեամբ կը մխէ (ջուր կուտայ)։ Մեր մէջ՝ յայլս ներգործելու, մեր կարողութիւնները յերեւան հանելու բնազդական պէտք մը կայ, զոր եթէ ի-մաստութեամբ եւ խորհրդով գործածեմք, բարւոյն եւ գեղեցկին ներքին զգայարանաց դոհացում կուտայ, հոգին կը բարձրացնէ, ֆիզիքական զօրութիւնները յաղդոյ (յուժի) կը պահէ, մեզ զբաղեցնող առարկային կարեւորութեան եւ մեր առ այն ի գործ դրած եռանդան համեմատութեամբ։ Մարդուն իւր կեանքը աղնուական նպատակի մ՝ուղղելը կենաց տեւողութիւնը յերկարել մ՝է։

Բայց այսու չ՝ելլենք մեր փառասէր երազոյ դոհացում տալը ապնիւ եւ բարձր տենչերու հետ չփոթեմք. զի ամենէն արժանաւոր կեանքերն աննշան մեացած կեանքերն եղած են բազմից։ Ամենէն չողչողուն կեանք տարաժամ կը սպառէ զանոնք ըղոս կիրք ընդ քարշ կը վարեն. չ՝կայ առաւել սոսկ իրողութիւն մը քան սա հետագայ բացատրութիւնները. «փառասիրութենէն ծիւրիկ» —«նախանձէն խանձիլ»։

Սովորութեանց կանոնաւորութիւնը, պարտուց կատարման մէջ հանդարտութեամբ աշխատիլը, բարի խղճմտանքի մը վճիտ պայծառութիւնը, զօրեղապէս կ'օժանդակեն երջանիկ հաւասարակշռութեան մը մէջ հաստատուն պահելու մարմնոյ եւ հոգւոյ գործունէութիւնը։ Եթէ ի ներքուստ ի մէնջ կամ յարտաքին պատճառայ ի մեզ ծնած գոհութիւնը, մեր՝ երջանկութիւն կոչած բանը կազմելու չափ սաստիկ է,—պայման մը որ բոլորովին յարաբերական է, որ է մտաւորական եւ բարոյական բարեկեցութիւն մը— գոյութեան այս գաղափարական վիճակը զարմանալի կերպով նորա տեւողութիւնը կը յերկարաձգէ։ Ուրախութիւնն՝ երջանկութեան առաւելաղանցութիւն մը, հոգւոյ արբեցութիւն մը, հեռեւաբար եւ տկարացման պատճառ մ'է, եթէ սաստիկ լինի, եթէ կարճ միջոցի մէջ վերանորոգի. ընդհակառակն տխրութիւնը տեսակ մը բարոյական քնափութիւն կամ թմբրութիւն է, որ կենսականութիւնը կը նուազեցնէ, եւ եթէ չարունակուի, մինչեւ զայն խսպառ դադրեցնելու ալ կը հասնի։ Տխրագոյժ կիրք գերապոյն աստիճանաւ տպաւորիչ են. «վշտէն մեռնիլն», ասած, փոխաբերական ասացուած մը չ'է։ Լուվուա(1) Լուդովիկոս ԺԴ.ի անհաճոյ երեւնալու ցաւէն մեռաւ։ Ֆէռնէլ(2) չ'կրցաւ իւր կնոջ մահուան

[1] Մարքի աը Լուվուա, պատերազմական նախարար։
[2] Ֆէռնէլ՝ Գաղիոյ Հենրիկոս Բ. թագաւորին բժիշկը։

իրեն պատճառած ցաւոյն վրայ տպրիլ. կ'ուզէ արտի ունայնասիրութիւն մը ըլլայ այս, կ'ուզէ պատրեալ փառասիրութիւն մը. թէ երեւակայական բան մ'ըլլայ այն, թէ սուրբ ցաւ մը, արդիւնքը նոյնն է։ «Զուարթ եղիք, մարմնոյ կրթանքները ըրէք, բնաւ բանի մէջ չափազանցութեան մի՛ երթաք, եւ այն ատեն պիտի ծագրէք դիս» կ'ըսէր ծեր բժիշկ մը։ Այո՛, քաղցր զուարթութիւնը կ'օժանդակէ կենաց առողջութեան պահպանման, ուստի եւ նորա տեւողութեան։

Հերակլիտոս, որ երբէք չէր ծիծաղեր իբրեւ տխրագէտ փիլիսոփայ, 60 տարեկան մեռաւ. մինչ փիլիսոփայութեան մէջ իւր դասընկերը, Դեմոկրիտոս բարեկեցիկ մարդը, մինչեւ իւր կենաց 104րդ. տարին դէը և կայտառ կեանք մը վարեց։ Բայց մեր հասկցած երջանկութիւնն, ի վերին եբեսս տխուր և թշուառ երեւցող կեանքի մ'ալ անմիաբան չէ։ Մարդուն՝ իւր վիճակին համակերպիլը, Աստուածային կամաց հպատակիլն, — որ անխուսափ վիշտերը կը մեղմէ —, և մանաւանդ հաւատքն, — որ ամէն յոյսերու աղբիւրն է —, կը բաւեն փարատել նորա տխրութիւնն և ներքին երջանկութիւն մը ծնուցանել ի նմա։ Ահա այսու օրինակաւ կարելի է բացատրել մենակեացներուն երկայնակեցութիւնը, հակառակ վանական կենաց աղքի աղքի զրկմանց և խստամբերութեանց։ Սուրբն Անտոն և Թէոդորոս վանականն, ինչպէս նաև Սուրբն Յովհաննէս լուսակացն և

Սուրբն Պօղոս անապատականն դարէ մ՚աւելի ապրեցան։

Նախնի ժողովուրդք ամանք, 'ի պատիւ ամուսնութեան արձաններ կը կանգնէին սա վերտառութեամբ։ «Ա՛ռ Հիմէն (դիցուհի ամուսնութեան) որ յապաղէ զծերութիւն։» այսու նոքա՝ նորա բարերար աղբեցութենէն արդարացի մեծարանք մը կը մատուցանէին։ Ստոյգ է թէ այն անձանց,—զորս իրենց նշանաւոր երկայնակեցութեան պատճառաւ յօրինակ բերած էինք, ամենամեծ մասը—մէկ կամ մէկէն աւելի անդամներ ամուսնացած էին։ Փիլատէլֆիացին Թօթերել որ 120 տարեկան՝մեռաւ, կը թողուր այրի մը 115 տարեկան, որ իր վրայ երեք օր միայն ապրեցաւ։ Լեհացի դեղուկ մ՚որոյ հայրը 150 տարի ապրեր էր, առաջին անդամ լինելով իր 30 տարեկան հասակին մէջ ամուսնացաւ և մեռաւ իր կենաց 156 րդ տարին, թողլով հարիւրամեան այրի մը։ Առանց ամուսնական կենաց մէջ տեղի ունեցած արտաքոյ կարգի երկայնակեցութեան դիպուածոց 'ի խոյզ և 'ի խնդիր երթալու, բաւական է մեզ վիճակագրական արձանագրութիւններէ խորհուրդ հարցնել, հաստատելու համար որ, թէ առն և թէ կնոջ երկայնակեցութեան վերաբերութեամբ, ամուսնացելոց երկայնակեցութեան միջին տարիքը աւելի բարձրացած է քան զամուսնութեան։ Զկայ հետևանք մը առաւել բնական քան զայս։ Զի ամուսնութիւնը կ՚ապահովէ մարդուն կանոնաւոր կեանքը, բա-

րոյականութիւնը, աւէն տեսակ ծայրայեղութենէ խոլչումը, մարդուն բնական և բարոյական գործունէութիւնը բարձր նպատակի մը կ՚ուղղէ, սիրոյ բնական պիտոյքը կը գոհացնէ, արդար յոյսերն 'ի կատար կը հասցնէ, ազնիւ վառասիրութիւնները կը տաժէ, բարեկեցութեան և տոկունութեան չատ մ՚անբախտաւելի տարրերը կը բերէ։ Նախանամութիւնը մարդուս բնութեան և նորա սահմանեալ նպատակին հետ քալ վիարանող բոլոր երջանկութիւնները բերած ամուսնական վիճակին մէջ միացուցած է։ կրնամք ըսել, թէ ամուսնութեան դաշնագիր մը երկարակեցութեան արտոնագիր մ՚է։

Կիկերոն առողջաբանութեան մասին իւր գաղափարները սապէս բովանդակած է։ «Մարդ իւր առողջութիւնը կը պահէ, իւր խառնուածը լաւ ուսումնասիրելով, օգտակար կամ վնասաբեր եղող իրերը քալ ճանչելով, սննդառութեան և նոյն իսկ նախազգուշութեանց մէջ չափաւորութեամբ վարուելով, հաճոյքներէ խորշելով և ամենէն յետոյ բժշկաց արուեստով»։ Այս ծրագիրն, ինչպէս կը տեսնէք, աւելի հեռուէն սկսելով հանդերձ ըստ բանականին կատարեալ է։ Վերջին, այսինքն «բժշկաց արուեստով» բառն ևս բնաւ երգիծաբանական մտօք չէ ըսուած, այլ նախընթաց ըսուածներուն աւելի բնական, աւելի տրամաբանական հետեւութիւնն է։ Հետաքրքրական բան մը կ՚ըլլայ, այսչափ հրահանգիչ և իմաստալից եղող

սոյն հատուածին մեծ թերել քանի մը արդի իմաստնոց կարծիքներն ևս, որոնք այդ հատուածին իմաստութիւնն առաւել դուրս ցայտեցնեն։ Ռասբայլ ըսած է. «Առողջապետութիւնն զմարդ բժշկութեան արուեստէն կը պահպանէ։» Հոֆման աւելի առաջ երթալով, իր առողջութեան կանոնաց թուարկութիւնն կ'աւարտէր սա խրատով. «փախէք բժշկութիան արուեստէն և բժշկներէն»։ Երիտասարդ քաջափորձ բժշկի մ'որ մեր ախտաբուժական միջոցաց անբաւականութեան դէմ կը գանգատէր, ամենայն պարզութիամբ պատասխանեց Մաճէնտի. «Ուրեմն բնաւ բան մը չընելու փորձն երբէք ըրած չես։» Վերջապէս ուրիշ ոչնուազ հռչակաւոր մարդ մը Պրուսսէ, որ ախտից դէմ կռուող բժշկութեան եռանդը խիստ հեռուները մղած էր, իր մահուան անկողնոյն մէջ կ'ըսէր. «Ինձմէ առքը կը թողում երեք մեծ բժիշկներ, ջուրը, մարմնոյ կրթանքն ու ժուժկալութիւնը»։

Ի՞նչ պարտիմք հետևցնել այս ըսածներէն։ Արդեօք հանճարեղ երգիծաբանութիւննե՞ր են այդ կարծիք, թէ ուշիմ յանկարծախօսութիւններ, որք ներելի են անոնց միայն, որոց բազմարդիւն կենաց ընթացքն աւելի լուսափայլութեամբ ցուցած է բժշկութեան օգտակարութիւնը։ Անշուշտ Հոֆման, Մաճէնտի, Պրուսսէ լոկ դեղեցիկ խօսք մ'ըսած լինելու հաճոյքով իրենց արուեստին պատիւը վտանգի մէջ չէին դներ. յայտնի է ուրեմն, թէ

իրենց արուեստն ուզած են բովանդակել գերազանցապէս գործադրելի եղող խրատուց ամենէն հանճարեղագունին մէջ, զոր կրնամք այսպէս մեկնել. «բժշկութեան արուեստին ապագայն զառողջութիւն ախտերէ պահպանել պիտի լինի մանաւանդ, քան թէ հիւանդութիւնները բժշկել.» արտաքոյ լաւ առողջաբանութեան, դեղք դրեթէ աննշան կը դառնան. պէտք է մարդ իր տկարութեանց, դուդնաքեայ թշուառութեանց հետ իրաւախոհ լինել գիտնայ։

Այո, մեր առողջութեան խնամ տանելով, յետոյ հիւանդութեանց խնամ տանելու աշխատութենէն զերծ կը մնամք։

Երբ հակառողջապետական սովորութեան մ'արգիլունքն եղող անհանգստութենէ մը կը բռնուիմք, դեղագործութիւնն անկարող կ'ըլլայ զայն անհետացնելու։ Բայց յայտնէ կան խելմը փոքր չարիք ալ, զորս լաւագոյն է կրել քան թէ անոնց դէմ մարտնչիլ ճշդիւ խօսելով, ոչ թէ հիւանդութիւններ են անոնք, այլ փափուկ կազմուածքի մը յայտաբար նշաններ։ Արդ, բարւոք ուղղուած փոքրիկ առողջութիւն մը շատ հեռուները կ'երթայ, մանաւանդ երբ զառողջապետութիւն երեն առաջնորդ ունենայ։ Բայց երբ սոյգ հիւանդութիւն մ'ինքզինք կը յայտնէ, կորուսանելու վայրկեան մ'իսկ չկայ. պարտիք նորա տեսակն որոշելու և նորա դէմ մարտնչելու մասին բացարձակ անկարողութիւնդ ճանչել, և կանչել բժիշկն որ

ինքն է միայն կարող նոյն ախտին վրայ դատաստան մ'ընելու, պատուէրներ տալու, և զձեզ երջանկապէս անցունելու ախտին ճգնաժամէն, որ ձեր գոյութեան կը սպառնայ։

Այս բաժնիկիս կը հետևի, թէ մարդոյն զբաղկութիւն յօգուտ իւր ի կիր արկանելն, իր անձին համար երկար կեանք մ'ապահովելու միջոցաց մին կը լինի։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ԲԱԶՄԱՄԵԱՑ ԾԵՐՈՒԹԵԱՆ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն ժամանակ և ամէն երկրի մէջ կը տեսնեմք թէ բազմամեայ կեանքն իբրև երկնից մի պարգևը կը նկատուի, եւ մարդիկ ծերոյն վրայ վեհ եւ նուիրական նկարագիր մը կը նշմարեն։ Աստուածաշնչական վեպք, յաճախակի իբրենց ծնողքը պատուող որդւոց իբրև վարձատրութիւն, չնորհուած կը ցուցնեն երկայնակեցութեան պարգևը։ Իւրաքանչիւր լեզու, ունի իւր բարի եկիքի կամ ծնայք բարեաւ, չնորհակալութեան կամ բարեմաղթութեան ընտանի բացատրութիւններ, որոց ամէնքն ալ կը վերաբերին հանուր մարդկութեան կենաց վրայ ըրած գնահատութեան. կենաց կ'ըսեմ, որ Աստուածոյ պարգևը, բղխումը,

պատկերը, նորա զօրութեան ամենաբարձր աստիճանաւ յայտնութիւնը, և խոստումն է ամենակատարեալ գոյութեան մը, որոյ սանկ ըսեմք, մի ճառագայթն ևեթ են մեր բոլոր ուրախութիւնք և տենչանք։

Կեանքն որպէս զի մշտնջենաւորէը իմացական և անձնիշխան մարդոյն մէջ, պէտք էր որ սիրելի լինէը այն, ինքն իրմէ հաճոյական վիճակ մը կազմէը նոյն իսկ արտաքոյ ամէն տեսակ գոհունակութեանց, զորս ինքն (կեանքը) կը մատակարարէ մտաց և զգայութեանց. ուստի կեանքըն ըստ ինքեան նկատելով բարիք մ'է, առանց կախուած ունենալու այն ամէն չարժառիթներէն որք զինքն մեզ գնահատելի և սիրելի կ'ընծայեն այլ և այլ աստիճաններով, ըստ զանազանութեան ժամանակին, միջավայրին և պարագաներուն, որք կենաց պայմաններըը կը փոխոխեն։ Երկբաւոր կեանքն յերկարելը, զայն անմահ գոյութեան մը իբրև երկայն նախաշաւիղ մը պատրաստելը, միշտ և ամէն տեղ մարդկութեան բազձանքն ու երազն եղած է։ Աստոր համար է որ Աստուած գովեց զՍողոմոն, իրմէ ոչ թէ երկար կեանք՝ այլ իմաստութիւն խնդրելուն համար, և աշխարհիս բոլոր բարիքն ալ յաւելուածով չնորհեց նմա իմացականութեան հետ։

Ուրեմն բնածին զգացում մ'է ի մեզ այն աղտուն որ կեանքը սիրելի և նորա յերկարաձգումը բաղձալի կ'ընէ։ Մենք իբրև անաւարտելի աշխատու-

թեան մը գործաւորները, միշտ անդադար մեր սահմանեալ նպատակին հասնիլն է վաղեմք. նպատակ մը որուն նշանաբան տուած ենք «պարտիք» անունը։ Գերին, կ'անիծէ իւր ակարութեան կամ տգիտութեան վրայ դրուած դործն, դի մարդիկ իր մէջ անասնոյ մը կամ մեքենայի մը ուժոյն նըման այժ մը եւթէ իրենց օգտին կը դործածեն։ Ազատ մարդն իւր վերայ դրուած աշխատութեան պարտքը կը սիրէ և կը հասկընայ թէ սիւեղերական մեծ դործն է այն, յորում ինքը կ'ընկերանայ, ստեղծական իրաց նախախնամական ներդաշնականութեան կը գործակցի, Աստուծոյ կ'աշխատակցի։

Մեր կենաց ամենէն դործօն չրջանին մէջ, այս բարերարութենէս յանդէս օգուտ կը քաղեմք, այս հաճոյքները կը վայելեմք, առանց զայնս վեր լուծելու. ապրելու երջանկութիւնն, օդ շնչելու և լոյս տեսնելու պէս բնական կը թուի մեզ։ Բայց յետոյ երբ կուսոյ եռանդը կը հանդարտի 'ի մեզ, երբ նոյն պատերազմի ճիդը վայրիկ մի դադար առնոյ հարկին տակ կը դնէ զմեզ, երբ վերլապէս կարող կը լինիմք ինքզինքնիս ինքնին ապահով եղող զօրութեան մը հանդարտութեան մէջ ամփոփելու, կեանքն անցկացին մէջ աւելի լաւագոյն եղանակաւ կը դատեմք, ապադային մէջ դայն աւելի լաւագոյն եղանակաւ մը կը դնահատեմք։ Սոյն հանդարտութիւն զմեզ զկը 'ի վերկ'ամբառնայ մանր թշուառութեանց, զոր իբրև

մեծամեծ վիշտեր կը նկատէինք երբեմն. ատոյգ դաւոյ դէմ զմեզ կ'ամրացնէ, կը զօրացնէ։ Ահա այն առենն է որ կենաց լաւ կողմերն աւելի աղէկ կը ճանչեմք, մտայ վճիտ պարզութիւնը թոյլ կուտայ մեզ այս օգուտները վերլուծել. սրտին փորձառութիւնը զմեզ այս հաճոյից առաւել զդայուն կը յարդարէ։ Մեր երջանկութեան գիտակցութիւնն ունի յանձին։

Մինչ երիտասարդ եմք, գաղափարականէն առաջնորդուած՝ իբրեւ աշխարհականներ կենաց ասպարիզին մէջ կը նետուիմք, երազի մը հետապընդելու համար։ Մեր բոլոր երջանկութիւնն յոյսը եւթէ է այն առեն։ Յետոյ աչքերնիս անցելոյն պատկերաց վրայ կը յառեմք, յանկարծ հաճոյական յուզումներ կը յիշեմք 'ի մեզ, յայնժամերջանկութիւնը վերստին կը ծնանի մեր յիշողութեան մէջ կատարեալ։

Մերերուն մէջ սիրան իր կատարելութեանն է հասած. նորա ոգին բովանդակապէս աղնուացած է, դատողութիւնն իր բնական ուղղութիւնը վերստացած. փորձառութիւնն իրեն կուտայ մարդոյ առաջնորդելու համար ամենահարկաւոր եղող երկու մեծ հանդամանքներ, զօրութիւնն ու հեզութիւնը։ Իրաւամբ անոր կը պատկանի ընտանեայ տնօրէնութիւնն ու տէրութեան մը կառավարութիւնը։ Աս Լակեդեմոնացիս (Սպարտացիս) իշխանները «Ծերերը» կը կոչէին, դի զանոնք ծերերուն մէջէն կ'ընտրէին։ Դիւրին էր — եթէ ու-

դէնք — պատմութեամբ ապացուցանել, թէ ամենէն առաքինի, ամենէն երջանիկ ժողովուրդներն անոնք եղան, որք իրենց իշխանութիւնը ծերերուն յանձնեցին կամօրոնց պետք ծերերէն թելադրուեցան։ Առ ժամանակօք Տրայանոսի ի Հռոմ ներկայացուցած թատերախաղի մը մէջ կը գտնուին սա միշտ ճշմարիտ տողերը։ «Ըսէք ինծի, թէ ձեր այդչափ զօրեղ հասարակապետութիւնն ի՞նչպէս փճացաւ։ —Վասն զի բեմը տգէտ և խիստ երիտասարդ ճամարտակողներու մատնուեցաւ»։

Ստոյգ է թէ խօթութիւնք, ֆիզիքական տկարութիւնք և բարոյականի մասին անտարբերութիւնը յաճախակի ծերերը բուսական կեանք մը անցուն[illegible]ու կը դատապարտեն. բայց այդ կանխահաս զառամութիւնը բնական չէ, այլ երիտասարդութեան կամ հասուն հասակին խոտորմանց հետեւանքն է։ Մանաւանդ իմացականութեան եւ հոգւոյ կարողութեանց վերաբերեալ բաներու մէջ, կանոնն այն է որ անոնց զօրութիւնն աճի ծերութեան աստեն, և դրեթէ մինչեւ մարդկային կենաց բնական սահմանին ծայրն անվթար ծագի։ Կատոն իւր կենաց 86րդ տարւոյն մէջ երիտասարդի մը եռանդամբն ու կորովով գատ կը վարէր։ Թէոփրաստէս իւր «Բարուց Նկարագրաց» գիրքն իր ինսունն և ինն ամեայ հասակին մէջ շարադրեց։ Սոփոկլէս 80 տարեկանէն աւելի էր երբ «Եդիպոս Ի Կոլոն» անուն գիրքը գրեց։ Գօռնատօս, որ աւողջապահութեան օրինաց ճշդիւտ կանոնապահու-

թեան կը պարտէր պահպանութիւնն իր կենաց, զոր բժիշք 40 տարիէն վերջանալու դատապարտած էին, իւր 95 տարեկան հասակին հասած լինելով, կը դրէր «Ծերկար ապրելու արուեստին վրայ» մակագրեալ թղթոց մէջ։ «Խիստ քաջառողջ եմ, երջանիկ, զսարթ, գոհ. չեմ դադրիր օրհնելու դբաւէրեան Աստուած այն ամէն չնորհաց համար, զորս ինձ չնորհեց, երբ կը տեսնեմ այնչափ ծերեր, որք հիւանդոտ, տկար, տխուր, թշուառ և չարունակ մահուան երկիւղէն պաշարուած են»։ Պիւֆֆոն իր 70 ամեայ հասակին մէջ հուժկու եւ քաջառողջ, իրաւամբ կ'ըսէր իւր բարեկամաց. «Ծերութիւն բառը նախապաշարում մ'է»։ Ի՞նչ ժիր եւ բաղմարդիւն ծերութիւն մ'էր ծերութիւնն Հիւմպոլտի, որ իր 89 ամեայ հասակին մէջ կ'աշխատէր մարդկային գիտութեան ամենէն հոյակապ յիշատակարանին, «Գօզմօս»(1) անուն գրքին վրայ. և Պերրիէին, Լամարթինինը, Վիլմէնինը, Ռեմիւզաթինը, Շեվռէօյինը և Կիզօինը, որ Մօնքրիֆի առ Լուդովիկոս ԺԴ. ըսած խօսքը կրնայ իրեն մերձեցնել։ «Իմ միտութեան վկայագիրս հին է, բայց ես ծեր չեմ»։ Եւ Թիէռինը, որուն համար Հոլանտայի թագուհին իմաստութեամբ կ'ըսէր. «Անիկայ ծեր մ'ըլլա՞յ, բնաւ ոչ, նա չէ ծերացած այլ ապրած է. ահա այս է ամենը»։

(1) Գոզմօս կամ ֆիզիքական նկարագիր աշխարհի. բովանդակութիւն մարդկեղէն ծանօթութեանց։

Մարդիկ՝ երբեմն ծերերն իբրեւ դժնէաբարոյ (թիթիզ, նագըս), դժգոհ, դժուարահաւան եւ անձնասէր կը մեղադրեն, այլ այս մեղադրութեան մէջ զրպարտախառն թիւրիմացութիւն մը կայ։ Եթէ փոքր ինչ մտածեմք, պիտի տեսնեմք թէ ծերութեան վերագրուած այդ թերութիւնք, մարդկային ընկերութեան՝ եւ կամ ծերերը չընդունող անձանց սխալանքներէն առաջ կուգան։ Ծերը՝ բարի, համբերող, զաղջը եւ դիւրագորով է բնութեամբ։ Գիտէ ուրախութեան արժէքն, եւ մարդոց դիմաց վրայ ծիծաղներ, ժպիտները փթթեցնելէ կ'ախորժի։ Նա կը ճանչէ սիրոյ հրապոյրները, ուստի եւ սիրտը զայն կը հրաւիրէ ու կ'ընծայէ առանց ծածկախորհուրդ մտածութեանց։ Իւր բարուց նկարագիրը դորովալիր մարդասիրութեան մը մէջ կը բովանդակի, որ հետեւանքն է վարձատրութեան, որ զմարդ ներողամիտ եւ դիւրագորով կը յարդարէ։ Վշտակրութեան կարի դիւրագրգիռ վիճակի մը մէջ անգամ, մի միայն անձնանուէր հոգածութիւն բաւական կը լինի հեշտաւ նորա ցաւոց զայրացումը մեղմելու։ Ուրեմն զարմանալի բա՞ն մ'է, եթէ իր յիշատակացը հետ մենացեալ ճնալուն մտանուած, արհամարհուած եւ դուցէ ամենէն ծաղու նշաւակ դարձած, ծերունին դժնէանայ եւ յետոյ անխորհուրդ երիտասարդութեան խծբծանքներն արդարացունելու պէս երեւնայ։

Ծերունուն վրայ ուղիղ դատաստան մ'ընելու համար, պէտք է դիտել զայն իր բնական միջավայրին մէջ, յորում չընչապատեալ է նա մեծաբանօք եւ դորովանօք զաւակաց, որոց բարեկամն ու խորհրդատուն է, եւ իւր արծաթափայլ մազերն իւր թոռնկաց խարտիշագեղ խոպոպիքներուն խառնելով՝ իւր առաքինութեանց օրինակաւն իւր որդւոց կ'ուսուցանէ կեանքը պահապան հրեշտակն է նա ընտանեկան յարկին, յորում իրեն բարձակից կը բազմին պատիւ, խաղաղութիւն, բարեսիրութիւն, պարտաճանաչութիւն, հեզութիւն, և միով բանիւ այն ամեն առաքինութիւնք, որք կեանքը հրապուրիչ և աղնիւ կ'ընծայեն։

Ո՛վ դուք, զորս նախախնամութիւնն սպիտակափայլ ալեօք է պատուած, դուք որ կենաց կրկեսին մէջէն բարձրագոլուխ եւ սիգաճեմ անցաք, դուք որ աշխատեցաք, մրցեցաք, սիրեցիք եւ տառապեցաք, դուք որ ճանապարհ յարդարեցիք անոնց՝ որք յետոյ ձեզ պիտի յաջորդեն, դուք որ նոցա կը ջամբէք կենաց պտուղն որ ձեր չընորհիւ աւելի արդիւնաւոր եւ աւելի քաղցրաճաշակ եղաւ, տարիները ձեր դիմագծերն յարդարած ատենին դրոշմեցին անոնց վրայ նաեւ կորով, քաղցրութիւն, հանդարտութիւն և լուսափայլութիւն, որք ձեր պլլուն չուրջը որպէս

թէ մեծաչուք փառաց պայծառ պսակ մը կը բո-
լորեն։ Զեզ անկ՛է որ մատուցանեմք մեր անկեղծ
մեծարանքը, ձեզ կը հատուցանեմք խորին ակնա-
ծութեան հարկը. ճաշակեցէք ընդ երկար այն ու-
րախութիւնները, զորս Աստուած ձեր ալեզարդ
հնասակին չնորհեց։

ՎԵՐՋ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ ԻՐԵՒ ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Ահաւասիկ յաւարտ կը հասուցանեմ զիմ սոյն
երկ թարգմանութեան, որ թէպէտ դոյզն ինչ,
սակայն իմ այս կուրութեան վիճակիս մէջ հա-
րիւրապատիկ աշխատութիւն եւ տարժանմունք
պատճառեց ինձ։

Այլ իմ սոյն անհնարին աշխատութիւն յու-
պէաս պիտի վատնուէր, ոչնչութեան պիտի մատ-
նուէր առանց իմ բարերարաց օժանդակութեան։
Ուրեմն վա՛ռք նոցա բարեսիրութեան և բիւր
չնորհակալութիւն իմ կողմանէ. վասն զի եթէ
բնութենէն երկու պայծառ աչօք օժտուալ Վիր-
գիլիոսի բարերարողն Օգոստոս, եւ նորա նախա-
րարաց մին Մեկենաս նորա հետ անմահացան, որ-
չա՛փ և առաւել ինձ պէս զաչացուի մը օգնող
բարերարք պիտի անմահանան փառօք։ Մանա-
ւանդ եթէ ինկատի առնուի, թէ իրենց սոյն
օգնութիւնը կրնայ միջոց ընծայել ինձ պէս գո-
սացեալ տունկի մը պտղաբեր լինելոյ, և ճչմարիտ
բարոյականի ու հացի խնդրոյն վրայ խօսող ինքնա-
գիր երկեր կամ թարգմանութիւններ նուիրելու
ազդիս, յորոց զոմանս արդէն ի պատրաստի ու-
նիմ։

Եթէ այս յոյսս, մանաւանդ թէ վստահու-
թիւնս իրականանայ, ահա այն ատեն ես ճչմարտիւ
իբրեւ մարդ ապրած պիտի լինիմ, եւ իմ բարե-

բարք պիտի վարձատրուին յԱստուծոյ, ոչ միայն յաստիս այլ եւ ի հանդերձեալումն։

Դառնալով սոյն թարգմանութեանս, թէպէտեւ հեղինակը ջանացած է ժողովրդական ընել զայն, եւ ըստ մասնէ յաջողած է յայսմ, սակայն ըստ որում մեր աշխարհաբար լեզուն չէ այնչափ մշակեալ որչափ ֆրանսերէնն, ստիպուեցայ գիտութեան ինչ ինչ արուեստական բառերն ու բացատրութիւնները գրաբարէն փոխ առնուլ. գրաբարէն՝ որ աշխարհաբարին վրայ բիւրապատիկ առաւելութիւններ ունի, նոյն բառերն ու բացատրութիւնները աւելի ախորժալուր և ներդաշնակ հղանակաւ ստեղծելու մասին։

Եւ սրովհետեւ կը փափաքէի որ ազգիս թէ ուսեալ եւ թէ մանաւանդ անուս ամէն կարգի անհատք օգտուին անկէ, յիշեալ բառերն ու բացատրութիւններն ամէնուն ալ հասկանալի ընելու նպատակաւ բառտեսր մ՚աւելցուցի գրքիս վերջը։

Եւ ահա ազգիս կ՚ընծայեմ մատեան մը, որուն կատարելութեան համար ոգի ի բերան աշխատած եմ, եւ որմէ եթէ օգտին ազգայինքս, այս պիտի ըլլայ իմ մեծ վարձ և մխիթարութիւն անհնարին տարժանմանց։

ԲԱՐԵՐԱՐՔ ՄԱՏԵՆԻՍ

Ամաւասիկ անուանք իմ մեծանուն բարեբարացըս, որոց օժանդակութեան չնորհիւ լոյս կը տեսնէ իմ սոյն երկ։

	Տեարք		
Վսեմ. Մ. և Ա. Էֆ.		Ունճեան	Լ. 0.5.—
Մեծ. Ս. և Ս.	»	Կիւլպէնկեան	» 3.—
»	Ծովհ.	» Կիւմիւեան	» 2.—
»	Ա. և Խ	» Խօրասանճեան	
	(5 թօփ թղթի գին)		» 1.39
»	Բարսեղ Էֆ.	Սթանպօլլեան	» 1.—
»	Գրիգոր	» Շամոնանճեան	» 1.—
»	Թահթապրունեան Եղբարք		» 1.—
»	Մկրտիչ Էֆ.	Խսաեան	» 1.—
»	Պօղոս	» Աստարճեան	» 1.—
»	Պօղոս	» Աւգեր	» 1.—
»	Տիգրան	» Մանուկեան	» 1.—
»	Ծովհ.	» Պալըգճեան	
	(5 մէճիա)		» 0.93
»	Գէորգ Էֆ.	Սամանճեան	» 0.50
»	Ռուբէն	» Մանուկեան	» 0.50
»	Գէորգ	» Գըլըճճեան	» 0.25

ՎՐԻՊԱԿԸ

ԷՋ	ՏՈՂ.	ՍԽԱԼ.	ՈՒՂԻՂ.
Ը	13	ի վաղնչուց	ի վաղնջուց
ԺԱ	11	բարեկեցունիւն	բարեկեցութիւն
ԺԲ	9	վաղնչական	վաղնջական
18	16	ճիւղը	չիւղը
36	15	ուղեղն և ողնաժուժն, որ ողնայարին մէջ զետեղեալ կը գտնուին	ուղեղն, և ողնաժուժն որ ողնայարին մէջ զետեղեալ կը գտնուի
39	15	կը ընդարձակի	կ'ընդարձակի
43	27	բան	բան
54	11	հիւսիսոց	հիւսիսոյ
56	3	գինուորագրութեան	գինուորագրութեան
60	18	պէտք գ իտնանք	պէտք է գիտնանք
61	15	վչտակրեաց	վչտակրեալ
66	24	յանսահման	յանսահմանս
67	20	սէր - ժէրմէն	սէն - ժէռմէն
68	12	նորա իսկ	նոյն իսկ
69	12	էլիքսէրը	էլիքսիրը
78	1	զձեղ	ղմեզ
78	22	իրև	իբրեւ
81	12	տեսողութիւն	տեւողութիւն
82	11	երբէք	երբէ՛ք
82	12	չ'ծանուցաներ	չ'ծնուցաներ

ԷՋ	ՏՈՂ.	ՍԽԱԼ.	ՈՒՂԻՂ.
88	1	նախահիւթեր	նախանիւթեր
88	2	նեարդից	ներդից
92	25	դառն աղէտ	դառնաղէտ
93	22	խորհրդոյ	խնդրոյ
94	15	ժառանգութեան	ժառանգականութեան
95	6	ընտրելու է	ընտրելն է
97	20	մեծցնել	մեծցնելը
101	28	բնաժոյ	բնաժխոյ
105	28	չորս	չորս
110	7-8	ու ու	ու
112	9	մղեմք	կը մղեմք
112	16	հասարակաց թունաւորիչներ	իբրև հասարակաց թունաւորիչներ
112	17	անխորհուրդ վարմունքով մը և յերկարատև թունաւորմամբ մը	անխորհուրդ վարմունքով մը կամաւ լինքզինքնիս կ'ըսպանեմք չնչահեղձութեամբ, և երկարատեւ ևն.
113	6	որ անվթար	անվթար
115	14	նոյն	նոյնին
117	21	մինչդեռ	մինչ
118	20	առնուսմք	առնուսմք
119	19	աճապաթթուով	աճխաթթուով
127	6	այրելն	այրելն
132	19	տնօրինուած	չ'տնօրինուած
134	26	գործաւոր	գործաւորք
145	7	կուտայ աշխատողին	կուտայ աշխատողին
147	27	հնձոց	հնձող

Է.Ջ	ՏՈՂ.	ՍԽԱԼ.	ՈՒՂԻՂ.
153	7	Համախաւանու-թիւն	Համախառնութիւն
154	19	միջոց	միջոց ևս
164	9	կը լրնի	կը լինի
166	19	այլասելասերո-ղութիւն	ալլասերողութիւն
174	13	այս օրերը	մեր օրով
187	9	լուսակրատ	լուսակիր
192	16	վար	վեր
195	27	ի դէմ գործ	դէմ ի գործ
200	19	Ա,ին աաեն	Ա,ին
210	11	ընդունուեցան	ընդունուեցաւ
211	15	թմբու	թմբուլ
217	3	ներմուծութիւնը	ներգործութիւնը
219	21	գաւողութիւնը	գաւողութիւնը
219	21	մագաղաթը	մագաղաթով
221	24	զգայողութիւնք	զգացողութիւնք
225	10	գործածութիւնը	գործածելու սովո-րութիւնը
225	27	Անոնք	Ասոնք
228	18	նոր կրած	կրած
229	4	քաղաթակրքեալ	քաղաքակրթեալ
230	1	չը թմրեցներ	չը թմրեցներ
232	21	մեղ	մեզ
236	11	դրդռիչներ	դրգռիչներ
236	13	մատակարարած	մատակարարած
248	10	եւ առաւել	եւս առաւել
250	28	ինքզինքնիս	եթէ ինքզինքնիս
254	5	առ Հիմէն	առ Հիմենէ
261	27	ծերբերը	ծերերը

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ԻՆՉ ԻՆՉ ԲԱՌԻՑ

ԳՐՔՈՒԿԻՍ

Ա.

Ա.բեր Amadou. Դավ։

Ա.գաւա, Դառդա։

Ա.զդել, Իմացնել լուր տալ։

Ա.զդոյ — Ա.զդու. Զօրաւոր, բարկ (իհկիի)։

Ա.զդումն. Ազդեցութիւն (զգայարանաց վրայ դուրսէն կամ ներսէն եղած տպաւորութիւն)։

Ա.խոնդոնոսութիւն. Hypocondrie. Չղային սաստիկ ախտ որ զմարդ սլանդակ եւ տխուր կ'ընէ (մերագ)։

Ա.ծխաթթու. Acide carbonique, Թթուածնին եւ բնածուխին միացմամբ կազմուած Քթու մը։

Ա.ծխանալ. Se charbonner, Ածուխ (իհոմիւր) դառնալ։

Ա.ծխոյ ծծմբաս. Sulfate de carbone։

Ա.կանանաս. Ական (գետնի տակէ ճամբայ) բացող։

Ա.կնախթոյ. Աչք խոցոտնող (խառնաշտրմիշ ընող)։

Ա.կօսել. Գետին մը տիրանալու (արտերուն մէջ եղածին պէս երկար փորուած առուներու) բաժնել։

Ա.դեթից. Ցաւերու։

Ա.ղմկաս. Հանած ձայնովը (շահաթայովը)։

Ա.ղօրիմ. Ջաղացք. (տէյիրմէն)

Ա.ճառ. Cartilage. Կռճիկ. Նաև սապոն։

Ա.ճպարար. Օգգապազ։

Ա.մբոխում. Տակն ու վրայ ըլլալը։

Ա.մոխել. Մեղմացնել։

Ա.մփոփում. Contraction. Քաշուիլը, պզտիկնալը։

Ա.յլասերողութիւն. Dégénérescence. Երթալով սերունդէ սերունդ աճելի գէշի փոխուիլը։

Ա.յլ ուրեք. Ուրիշ տեղ։

Ա.յնու զի. Վասն զի (զիրա)։

Ա.յտս. Ասով։

Ա.յս. Թուշ (նաւագ)։

Ա.յտիցիկ. Այտոյզ։

Ա.յտի. Որթատարի։

Ա.ճապաճիլ. Ուշանալ, եւ մնալ։

Ա.ճապղական. Réfractaire, Ազդեցութիւն չընդունող մեռած (քիմիր)։

Ա.ճակճակալ. Չ'սպասուած:

Ա.ճառճաբուծութիւն. Élevage, *Անասուններ բուծաննելու (մեծցնելու. հասցնելու) արուեստը*

Ա.ճարիւնութիւն. Anémie. *Արիւնէ աղքատ զուրկ ըլլալու հիւանդութիւնը:*

Ա.ճաւարտեղի· Ը*ր վերջանալիք:*

Ա.ճբաւականութիւն. *Անկարողութիւն:*

Ա.ճգիտակից. *Իր ինչ ըլլալը ինչ նպատակի ծառայելը չը գիտցող, չիմացող:*

Ա.ճգիտացեալ. *Անծանօթ մընացած:*

Ա.ճդուլ· *Անդադար:*

Ա.ճդրաճիկ.Առջինէկ(զաւակ).

Ա.ճդրջրհեղեղեան. *Ջրհեղեղէն յառաջ ապրող:*

Ա.ճխուսելի· *Այն որմէ խուսել (սիվիշմիշ ըլլալ) կարելի չէ:*

Ա.ճկուածք. Tissus. *Մարմնոյ մը այլ եւ այլ ձեւերէ հիւսուած մասերը:*

Ա.ճկումճ. *Իյնալը:*

Ա.ճհարբութիւն (օդոյ). *Անհաւասարութիւն. օդին ցրտէն տաքի, տաքէն ցրտի փոխուիլը:*

Ա.ճհրաժեշտ· *Անհրաժարելի, որմէ չէ կարելի հրաժարիլ, մէկդի դառնալ:*

Ա.ճմեկին. Չ'զատուող:

Ա.ճյնդլի. *Այն զոր չէ կարելի փոխել:*

Ա.ճճախաւսխութիւն. *Բան մը առաջուց տեսնելու (գիտնալու) յատկութենէն զուրկ ըլլալը:*

Ա.ճչափակից· *Միեւնոյն չափը(տեւողութիւնը) չ'ունեցող:*

Ա.ճչինչ. *Այն զոր չէ կարելի չնչել (արթել, աւրել):*

Ա.ճսուաղութիւն. *Բան մը կերած չ'ըլլալը:*

Ա.ճսգիւս· *Բան մը որոյ վրայ սզգտանելի (մեղադրութեան արժանի) բան մը չ'գտնուիր:*

Ա.ճվբար. Ը*ր խանգարուած, (չ'աւրուած, չը խռուած):*

Ա.ճխարհածճական դրութիւն. *Աշխարհիս ծնալիքը հասկըցնելու համար որոշուած կարգ:*

Ա.պակնգործ. *Ապակի (ճաւ) շինող:*

Ա.պաւողջ. *Վաւաւողջ, աւողջութենէ զուրկ:*

Ա.պաֆիճեալ· *Նոր աւողջացած:*

Ա.պիսպիճիա· *Նահանգ Ամերիկէի, գլխաւոր քաղաքներն, Անօպէր եւ Կօնտար:*

Ա.ռագաս սրտի. Diaphragme, *Նուրբ մաշկ որ կուրծքը փորէն կը զատէ:*

Ա.ռաճգական. Élastique, *Քաշուելով երկնցող եւ Ոզ տրուելով ամփոփուող (կարճցող):*

Ա.ռ այս. *Ասոր համար:*

Ա.ռթել· *Պատճառել:*

Ա.ռ ժամանակօք. *Ատենները:*

Ա.ռողջաբանութիւն. Ա.ռողջագիտութիւն. *Առողջութեան վրայ խօսող գիտութիւն:*

Ա.ռ ճիճի· *Տանը մէջ եղած:*

Ա.սեղագիտ· Astrologue. *Նա որ հին ատեններ աստեղաց դիրքէն կամ ընթացքէն գուշակութիւն հանել կը կարծէր:*

Ա.սեղագիտութիւն. Astronomie, *Աստեղաց վրայ խօսող հիմակուան գիտութիւնը:*

Ա.տաղձ· *Ֆրէսկ:*

Ա.տամճ, Ա.տամուճճ. Dent, *Ակռայ, ակռաներ:*

Ա.տամճագործ. Dentiste, *Ակռայ շինող:*

Ա.տամճատար. Râtelier, *Ակռայի շարուց (տիզի).*

Ա.տճճատարճ առճել. *Դատարանը (մահիմհմէ) քաշել:*

Ա.տրաճէկ, հրաճէկ, *Կրակի պէս կարմրած:*

Ա.րբաճնկել. *Սպասաւորութիւն ընել:*

Ա.ղարացի, *Աղար կերպով:*

Ա.ղի *Այժմու, հիմակուան:*

Ա.րհաճ շրջաճ. Circulation, *Արեան մարմնոյ մէջ պտիլը:*

Ա.րեզդէմ· *Արեգական (արեւու) պիմացը եղող:*

Ա.րեկնճոյ ընկոյզ. Noix d'arec:

Ա.րճնագճիկ. Globule de sang, *Արեան մէջի մանր գնդիկը:*

Ա.րճնաճիւբ. Hématosine, *Արեան կարմիր գոյն տուող նիւթը:*

Ա.րեւահարութիւն Insolation, *Երկար ատեն արեւու տակ գտնուելէն յառաջ եկած հիւանդութիւն:*

Ա.րիական ազգ կամ ժողովուրդ. *Հնդկաստանի խիստ հին ժամանակներու սպիտակամորթ բնակիչներն, որք Արիք կը կոչուէին եւ որք Դանգէս գետոյն լեռնադաշտերէն իջնելով զեւրոպա եւ գիտքրն Ասիա բնակչօք լցին:*

Ա.րծիւ· *Գարպաղ գուշու:*

Ա.րկածալից. *Փորձանքներով լեցուն:*

Ա.րհեսս. *Այն ճարտարութիւնը որոնք մարմնոյ ֆիզիքական զօրութեամբ եւ նիւթական գործիներով ի գործ կը դրուին:*

Ա.րճաւասյր. *Սասիկ վազելով սուացող, Ոչխոր (կաւ կամ ծի):*

Ա.ռւեսս. *Այն շարունակեալ գործողութիւնք որ հոգւոյ այլ եւ այլ կարողութեանց միջոցաւ կը կատարուին:*

Ա.ռւճեսական· *Շինծու:*

Ա.ռւթիւճ. *Այրութիւն (որոց հայր լինելու կարողութիւնը:*

Ա.ռտաբճական. Extra-normal, *կեանքի բնական տեւողութենէն շատ անդին յերկարածգուող:*

Աւազախառնութիւն. Gravelle երիկամունքի (պէօյրէք) եւ միզարանի մէջ աւազ գոյանալու հիւանդութիւնը։

Աւանդել. Յանձնել։

Աւշացաւի Բնածխաթթու, Carbonate de soude։

Աֆիոն. Opium, Աֆիոն։

Աֆխանայ. Թէֆէի կամ պնակ։

Բ

Բազէ. Շահին։

Բազկերակի զարկ. Pouls Նապզ։

Բազուկ. Սրմունկէն (պիլէ) մինչեւ ուսը։

Բաժակիկ. Disque, Խիտ պզտիկ բաժակ (գաւաթ)։

Բաղխիլ. Զարնուիլ։

Բարձ. Cuisse, Գաղչա։

Բարձրութիւն. Բարի (երջանիկ) օրեր անցնելը։

Բացառաբար. Խիստ քիչ անգամ պատահելու կերպով։

Բաւել. Բաւական ըլլալ։

Բեմ. Ճաւ կամ բարոզ խօսողի մը կայնած տեղը։

Բթանալ. Քէօրէմիչ ըլլալ։

Բիւրեղ. Cristal. Պիլօր։

Բլթակ. Oreillette. Ականջին վարի ծայրը եղածին նման կունս միս։

Բլուր. Պզտիկ լեռ։

Բնին. կամ **Բջիջ**. Cellule, Մէջքը փոս փորիկ աման։

Բնաբանական. Բնաբանութեան վերաբերեալ։

Բնաբանութիւն Բնագիտութիւն. Physique, Մարմնոց իրենց բուն վիճակին մէջ ունեցած յատկութեանց, եւ առանց մէկզմէկ փոխոխելու իրարու բերած ազդեցութեանց վրայ խօսող գիտութիւն։

Բնազդում. Instinct, ազդում մը զոր բնութիւնը կ'ընէ անասուններուն եւ մեզ մարդոցս այս ինչ կամ այն ինչ բանն ընելու, որով առանց գիտնալու վտանգէ մը ազատած կ'ըլլամք։

Բնախօսական. Տե՛ս **Բնաբանական**։

Բնածին. Բնութեան մէջ ծնած (գոյացած)։

Բնածուխ. Carbone. Բնութեան մէջ ինքնին գոյացող ածուխ։

Բնակայծքար. Silice. Կայծքարը (չախմագ թաշը) կազմող տարրը։

Բնակարմիր. Fuchsine, Դունատուիչ կարմիր նիւթ։

Բնամէզ. Urine, Մէզը մարմնէն ծորդ, ուրիշ հեղուկներէն զանազանող հիւթ։

Բնանեարդ. Տես Նեարդիկ։

Բնապանիր. Caséine. Կաթին այն նիւթը որ Ջանծրանալով պանիր կ'ըլլայ։

Բնատպիտակ Albumine, Հաւկթի ճերմկուցին բնութիւնն ունեցող հիւթ մը։

Բնեւոյթ. Phénomène. Բնութեան (ստեղծուած տիեզերաց) մէջ երեւցող երեւոյթ։

Բնութիւն. Բանի մը էութիւնը (ինչ ըլլալը) որոշող յատկութիւնները։

Բոլբոջ. Ծիլ (փիլիզ)։

Բովահաս. Բովերը (գետնի տակի հանքերը) հատանելու (փորելու) աշխատող։

Բովանդակել. Բոլորը մէկտեղ կարճ ի կարճոյ իմացնել։

Բորակածին. Azote. Բորակ (կիւհէրչիլէ) ծնող (յառաջ բերող)։

Բորակածնուտ. Azoté. Մէջը շատ բորակածին պարունակող։

Բուն. Ծառոյն հողէն վեր, եւ ոտներէն վար եղած մասը։

Բրել Փորել։

Գ

Գանգրկէից ընել. Ամուէն վար ձգել։

Գաղափարական. Տես **Մտացիպար**։

Գաղջ. Քիչ տաքցած (հեղուկ) ըլլգ։

Գայլամաց. Գայլ (տիղմ, չամուր) պարպող։

Գեղձ. Glande. Մսին մէջի բակլայի կամ նուշի (պտկէմ) ծեւով կոշտերը (եր պէզի)։

Գետնածուխ. Houille, Հանքէ հանուած ածուխ. (մտաճն ֆոսիլիւէ)։

Գետնափոր. Գետնին վրայ քաշուելով բալող։

Գժախիլ. աւրուիլ։

Գիտնական. Գիտուն ընող։

Գոլորշի. Գոլոր։

Գործադրել ընել. Գործը ժամանակ մը ձգել։

Գրաս. Բեռ կրելու կենդանի։

Գրաւ. Բհիւճ։

Գրաւել. Բռնել (տեղ մը)։

Գօշմարտիկ. Գօշիէն բռնելով մարտնչող (կռուող)։

Դ

Դալկադէմ. Դէմքը գալկացած (գեղնած).

Դալկութիւն. Պէսպէմէ, տատայ.

Դար. Հարիւր տարի.

Դասակցիլ. Մէկու մը դէմ դաւ (հիլլէ) ընելու խորհուրդներ կամ գործեր մէկտեղ խորհիլ կամ գործել.

Դեղնատարբ. Դեղինի զարնող։

Դեր. Մէկու մը կողմանէ փոխանորդաբար ըսուած խօսք կամ կատարուած գործ։

Դժուարամիտել Բռնցնելու

չափ դժուարին.

Դիմագրաւել. *Դէմ վազել (փորձանքի մը, վտանգի մը).*

Դիմակ. *Երես անցնելու առաք.*

Դիպող. *Ցաւմար:*

Դիտապաս ընկճիլ. *Մեռած զեռին փռռիլ.*

Դիւրեղձակաւ. *Դիւրաւ աւրուող, վնասուող. տկար.*

Դիւ. *Սեռ.* **Դից.** *Չաստուածներ, Չաստուածներու.*

Դողդոջական խեղացնուրիւն ափիոնի. Délirium trimense de l'opium.

Դռնդող. *Արիւնին պաղելով Ջանծրացածը (Փէլիկ).*

Դուզնաֆեայ. *Թեթեւ, նուազ, քիչ.*

Դրժել. *Չանց ընել, չըպահել, (ուխտը, խոստումը).*

Ե

Եղջերուաձաղ. *մտացածին, (ժամց մէջ ձեւացած) խառնատնակ կենդանի կամ գաղափար, որ իրօք գոյութիւն չ'ունի.*

Երագ. *Շուտ.*

Երակ. Veine, *Անմաքուր արեան անցք (տարար).*

Երանիք. *Երաշխաւորութիւն (Փիլիսիք).*

Երեւակայութիւն, Imagination, *Հոգւոյն այն կարողութիւնն որով մարդ գեղեցկութեան կամ հաճելի բաներու վրայ գաղափար կը կազմէ.*

Երիզ. *Շերէն.*

Երիկեաց. *Երեկուան.*

Երիվար. *Կառքի (առագա) ծուելու ծի.*

Երկաթոյ բրուածնաս. Oxyde de fer.

Երկակիցպտ. *երկու կերպով (Քէ ջրոյ, եւ Քէ ցամաքի մէջ) ապրող.*

Երկընդի. Biceps, *երկու ծիւղի բաժնուած (չաթալ).*

Երջանկաւոր փոխարինութիւն. *Երջանկութիւն պատճառող փոխադարձ հաստատում.*

Երիներաձգ. *Փայլուն, պայծառ, երանգ (գոյն) ունեցող.*

Եւեր. *Միայն:*

Եօտել. Ioder. *Եօտ ըսուած տարրը մէջը խառնել.*

Զ

Զակաթիլ. *Քիմարութեամբ բանի մը եռեւն իյնալ.*

Զառամութիւն. *Սասեիկ ծերութիւն.*

Զառանցախառն. *Զառանցանքով խառն.*

Զարկաւոր. *Սայլգլաւա.*

Զարթնումն. *Արթնալը.*

Զբռամբ ածել. *Չեռքն անցնել, նուաճել, գապ ընել.*

Զեղծումն. *Բան մը գէշ կերպով գործածելը.*

Զեռալ վխտալ (դայլամիշ ըլլալ).

Զերծանիլ. *Ազատ մնալ, պըրծիլ.*

Զիարդն ու վասնէրը. *Ինչպէսն ու ինչու համարը.*

Զնեցս. *Եռեւէն.*

Զմիմեամբ հետեւիլ տանիլ. *Ձիրար կոխոտելով յառաջ վազել.*

Զուարակ. *Սըղըր.*

Զուգահեռ. *Միեւնոյն ճամբով*

Զրպարտախառն. *Զրպարտութեամբ (իմիթիւայով) խառն.*

Զօրիլ. *Զօրութիւն ունենալ բան մ'ընելու.*

Է

Էլիխիր. *էլ՝ յօդ, իխիր՝ Արաբական բառ, որ կը նշանակէ այն առասպելեալ ոգեղէն բաղադրութիւնն, որ որպէս Քէ ամէն հիւանդութիւն կը բժշկէր.*

Ը

Ըմբիծ. *Փէհլիւան.*

Ընդարձակումն. Dilatation. *Լայննալը, մեծնալը.*

Ընդարմացում. *Թմրութիւն (ուշուշմա).*

Ընդերք. *Մաւմնոյն ներսի կողմի գործարանները.*

Ընդհաս ջերմ. *երկու օրը մի անգամ բռնող ջերմ.*

Ընդոսրնթաց. *Ինկինեն վազող (ծի).*

Ընդունարան. Cloche, *Զանգակի ձեւով շինուած եւ կազով կամ օդով լեցուելու աման.*

Ընդունկնեայ. Parolide, *Ականջի տակ գտնուող.*

Ընթրիք. *Իրիկուան կերակուր.*

Ընձիւղիլ. *Ոստեր արձակել.*

Ընտելացմամբ. *Ընտաննեալուն, մարդոց եւ տան մէջ կենալ վարժուելուն.*

Ըստ իւր հանոյս, *Իր ուզածին պէս.*

Թ

Թախծութիւն. *Սասեիկ տըրտմութիւն.*

Թաղանթ. Membrane. *Մաւմնոյ գործարաններուը կազմող, զանոնք իր մէջ ծրարող խիստ բարակ մաշկ (զար).*

Թառամիլ-Թարշամիլ. *Թառամիլ, Ցօշնիլ (սոլմիշ ըլլալ).*

Թառող. *Ձրպտամիշ ընող.*

Թափանցիլ. *Մէջը, խորը մտնել կամ մտցնել.*

Թափանցիկ. *Խորը, ծուծը, մէկդիէն մէկալդին անցնող.*

Թեկնածու. *Բանի մը հասնելու համար եռեւէն իյնող.*

Թեւակոխել. *Յառաջ վազել.*

Թրուածին. Oxygène. *Թթու ծնող (յատաջ բերող).*

Թրուածնաս. Oxyde. *Ժանգ, (փաս).*

Թրուոս, Acide.

Թիւրել. *Ծռել.*

Թիւրիմացութիւն. *Սխալ կամ ծուռ հասկընալը.*

Թխաթոյր. *Խամր գոյնով.*

Թմրու. Bétel, *Ամեն տեղ ալ կարգայ թմրուլ որէ Յամուլ Յօմպուլ ըսուած արմաստը.*

Թշեղ. *Լեցուն Յուշերով.*

Թոհ եւ Թոհ. Chaos. *Աշխարհիս ստեղծմանէն յառաջ տիեզերաց այն վիճակին, յորում հակառակ տարերք խառն ի խուռն կը ծփէին.*

Թոյն. Poison, *Չհիր.*

Թունաւորիչ. Toxique, *Թունաւորող.*

Թոք. Poumon. *Ագֆիչհր.*

Ժ

Ժայռ. *Գայա.*

Ժանգ. Rouille *Փաս.*

Ժանգահար. *Ժանգէ հարեալ, ժանգոտ (փասլը).*

Ժանգոտիլ. *Փասլանմագ.*

Ժանտատենդ. Typho. *Թիֆօ.*

Ժանտատենդային ջերմն. Fièvre typhoïde.

Ժառանգական յատկութիւն. Hérédité. *Անձնական բարի կամ չար յատկութեան մը կամ ախտի մը (հիւանդութեան մը) հետէ կամ մտէ իբրեւ ժառանգութիւն (մի-րաս) զաւակաց անցնելու օրէնքը.*

Ժխտել. *Ուրանալ (ինձիեար իրմէ).*

Ժուժկալութիւն. *Ուտելիքներու եւ խմելիքներու գործածութեան մէջ չափաւորութիւն.*

Ի

Ի գործ. *Գործելու.*

Ի գուբ խաղցընդաձիլ. *Գուբը շարժել.*

Ի դէմս ածել. *Առջին բերել.*

Ի բիկուճս կոչել. *Օգնութեան կանչել.*

Ի խնդիր յածել'. *Բան մը փնտռելու համար շուրջ գալ.*

Ի խոյզ եւ ի խնդիր ելանել. *Բան մը փնտռելու ելնել.*

Ի հնումն. *Հին ատենները.*

Իմաստասիրութիւն. *Ջնարհալութիւն, (երկու ծանօթ նախադասութիւններէ երրորդ անծանօթ մը հետեւցնել).*

Ի միտս. *Զբր չըպլագ.*

Ի նկատ առնումն. *Ուշադրութեան առնելը.*

Ի չմա. *Անար մէջ.*

Ինքնայայտ ճշմարտութիւն, Intuition. *Ճշմարտութիւն մը որ առանց ապացոյցի ինքիրմէ յայտնի է.*

Իսկ. *Ալ.*

Իսկ եւ իսկ. *Իսկոյն, անմիջապէս.*

Ի սմա. *Ասոր մէջ.*

Ի վերին երեսս. *Դրսուանց.*

Իրաճ. *Կօղնէ, նաւու թեֆնէ.*

Իրաւախոհ լինիլ. *Ոսոխին (հաւախմին) զիջում ընել.*

Իւրամանչիւր. *Ամէն մէկը.*

Լ

Լար. Ջգջալար. Tendon, *Քաշուելով երկնցող լար.*

Լափլիզող. *Լափ լափ ծայնով լիզող ,սպառող, (անյագութեամբ ուտող .)*

Լիսեռն. *Մագառա.*

Լիտր. Litre. *Խորանարդ տաս. նորդամէթրոնց տմանի մը պարունակած հեղուկն, որ եթէ Ջորեալ (խմպիճ քաշուած) ջուր ըլլայ քիլօկրամի մը ծանրութիւն կ'ունենայ.*

Լծրնկեցութիւն. *Լուծը (պօյունեցրդգ) վիզէն ձգելը. նետելը.*

Լմֆային Limphatique. *Տես Խառնուած.*

Լոգանալ. *Լուացուիլ բոլոր մարմնով (պաճնօ ընել).*

Լոգանք. *Լուացուիլը (պաճնօ).*

Լորձունք. *Շողիք (սաղեա).*

Լուսակաց. *Լուռ (առւս) կեցող*

Լրութիւն, Լրութեամբ. *Լի կատարեալ ամբողջութիւն. ամբողջութեամբ.*

Խ

Խաբարիլ. *Աւրուիլ, վնասուիլ.*

Խաղուց վարիչ. *Խաղերը (օյիններ) վարող (կարգադրող).*

Խաչակրութիւն. *Քրիստոնեայ ժողովրդոց յերուսաղէմ խմբովին դիմելը. այս ժողովուրդը իրենց զգեստուց կունակին վրայ կարմիր խաչի նշան մ'ունենալնուն համար Խաչակիրք, եւ իրենց խմբովին հան դիմումն ալ Խաչակրութիւն կոչուեցաւ.*

Խառնուած. Tempérament, *Մարմնոց նիւթական մասին վեց տեսակ կազմութիւնն. որք են մաղձային (սաֆրէվի), մաղասային, (պէղղամի) աշշային կամ լմբային, արիւնային, ջրային, սեւամաղձային (սեվտավի) որոց համեմատ մարդուն բնութիւնն ալ կը փոխուի.*

Խարխս. *Զափա տեմիրի. եւս հիմն (բհմէ).*

Խարխափիլ. *Կոյրի պէս ձեռքով շօշափելով փնտռելը.*

Խաւտեաշ. *Կարմրերես (տղայ.)*

Խեղկատակ. *Մուգալիս.*

Խթիչ. Stimulant, *խթող (զըրգռող)*.

Խիզախել. *Ցանդգնութեամբ յարձակիլ (հիւանդ ընել)*.

Խծբծանիլ. *Փոքր պակասութիւնները մեծցնելով մեղադրել*.

Խծուծ, *Փայտի խոշոր թելեր (իւսքիւփի)*.

Խճամ. *Հոգ*.

Խճամութիւն. Affinilé, *Մարմիններուն իրարու հետ միանալու ձգտումը (դիմելը)*.

Խոզախտ. Scrofule, *սրտաճաք*.

Խոզախտաւոր. *Սրտճաղը*

Խողովակ. Canal, *Լիւղ*.

Խոչ եւ Խուրբ. *Արգելքներ*.

Խորագնին. *Խորքը գննող, (արաշտրմող ընող) աչքով*.

Խուժան. *Անուս, ռամիկ մարդոց բազմութիւն*.

Խռչափող. Larynx, *Խրբշագ*.

Խտամբեր. *Խտութեանց (դժուարութեանց) համբերող*.

Խտացմամբ. *Գոլորշիին (շոգիին) ծանծրանալով ջուրի փոխուելուն (սրդրշաշմիչ) ըլլալուն*.

Խոխր. *Ձանազանութիւն (փարգ)*

Խօրութիւնիճ. *Հիւանդութիւններ*.

Ծ

Ծախում. *Բանի մը սպառիլը, հատնիլը*.

Ծամոումն. *Ծամուիլը*.

Ծերական. Sénile, *Ծերոյ վերաբերեալ*.

Ծիւրիլ, Ծցգիլ. *Խիտ ցկառանալ, բարակնալ*.

Ծղի. *Ջեռքին վերէն մինչեւ արմունկը (պիղկ)*.

Ծովահարութիւն. Mal de mer, *Ծովէն զարնուիլը, բռնուիլը*.

Ծորուն. *Հեղուկ (վազուկ նիւթ) ինչպէս ջուր*.

Ծրագիր. *Հանդիսի մը կամ գործոյ մը կատարուելուն այլ եւ այլ պարագայները (տեղը, ժամանակը եւայլն) պայմանները, կարգը, առաջուց նկարագրող գրութիւն*.

Կ

Կազ. *Օդի պէս բարակ նիւթ*.

Կալուանացնել. Galvaniser. *Մեռած կենդանիներուն մարմնոյն մէջ մեռադեց հաղորդիչներու* (conducteur) *միջոցաւ եղեքտրական ցնցումներ (Թոթվուիլներ) առաջ բերելու հնարքը, զոր Կալվանի անուն բնագէտը գտաւ 1789ին*.

Կաղնի. *Մեչի աղամձր*.

Կամակար. *Կամքովը (յօժարութեամբը)*

Կանաչախտութիւն. Chlorose.

Կանխագիտոյց լիճիլ. *Կանուխէն (առաջուց) տեղեկանալ*.

Կանխակալ սովորութիւն. *Կանուխէն բռնուած (ընդունուած)*,

Կանխամուտ. *Կանուխէն մտած*.

Կայծառ. *Կայտռող (ցտկտող) կամ գեղեցիկ տղայ*.

Կապար. *Գուշուն*,

Կապարագրոմաս. Chromate de plomb.

Կապիկ. *Մայմուն*.

Կառչիլ. *Փակչիլ (փուշի մը կամ շենգղի (չափաս)*.

Կասեցնել. *Կեցնել, դադրեցնել ընթացքէն*.

Կարիճ. Affectevité, *կիրք, այսինքն հոգւոյ յուզուիլը, տակնուվրայ ըլլալը*.

Կափոյր. Soupape, *Ջրհանի մխոցին ջրին մէջի ծայրը զըսնուող կազմածքին մէջի շարժուն կափարիչը (դափախը)*.

Կաֆաւչուհի. *Կաքաւող (պար խաղցող) կին*.

Կեդծիք. *Մտացածին, շինծու պատմութիւն*.

Կենդանական ցնդում. Miasme. *Կենդանիներու մարմինէն դուրս արձակուած կամ նոցա շունչ առնել տալէն գոյացած գարշելի հոտ*.

Կենդանաւար. *Կենդանի ընող*.

Կենսաբանութիւն. Biologie. *Կենաց վրայ խօսող գիտութիւն*.

Կենսաւոր. *Կեանք ունեցող*.

Կթածել. Émulsionner, *Կաթնոտ կամ իւղալի սերմերէ հանուած հիւթով մը խառնել*.

Կիր. Chaux. *Քարեմ*.

Կլիմայ. *Երկրին մէկ մասը որոյ օդոյն տաքութեան ու ցրտութեան, կամ չորութեան ու խոնաւութեան (թացութեան) աստիճանը ուրիշ մասերէն տարբեր է*.

Կղզիացընել. Isoler, *Բան մը հետը խառնուած ուրիշ բաներէն զատելով առանձինն երեւցնել, ցամաքէն ջուրերով զատուած կղզիի (ատաք) պէս*.

Կղկղանիճ. Detritus residus. *Մաշած, անպիտանացած, աւրուած մասեր. եւս ծխափողի աղտ (զիփիր)*.

Կմախիճ. Squelette. *Մեռելի մը ամբողջ մսէ զատ ոսկորները*.

Կոթող. *Կանգնուած քարէ սիւն*.

Կողմնապահ. *Մէկու մը կողմնակից եղող*.

Կոպճաւոր. *Կոպճներով (մանր քարերով) խառնուած*.

Կուսակցութիւն. *Բանի մը վրայով այլ եւ այլ կարծիքի բաժնուած մարդոց մէկուն կամ միւսին կողմն ըլլալ*.

Կուսակումն. *Դիզուիլը*.

Կուսան. *Ոտքը խրան հաս-*

տանելու կամ ծեռքով բռնելու տեղ.

Նախամարտիկ. Կռուելով (նետերով) մարտնչող (ծնծղուող).

Նրաբնածխաթթու. Carbonate de chaux.

Նրածին. Calcium, կիր ծնող (յատաջ բերող) տարր.

Նրատարական. Passif. Ուրիշին մէկ գործողութիւնը իր վրայ կրողի վերաբերեալ.

Նրեղին. Crétin. Տես 169 Ծան.

Նրի լուսածնաթթու. Phosphate de chaux.

Նրծայինի ներքսակողմն. Paroi thoracique. Կուրծքի ներսի դին.

Նրծոց. Կուրծքի.

Հ

Հակազդեցութիւն. Réaction Հակառակ ազդեցութիւն.

Հակառողջապահական. Առողջապահութեան հակառակ.

Հակասութիւն. Իրարու հակառակ խօսք, գործ կամ երեւոյթ.

Հանար. Seigle, Ձավարտ.

Համագրաւել. Accaparer, Ամեն կողմանէ մէջն առնել.

Համադամ խոռիկ. Պատուական կերպիւ պատրաստուած շատ տեսակ կերակուրներ.

Համազօր. Équivalant. Հաւասար զօրութիւն կամ արժէք ունեցող.

Համախառնութիւն. Congestion, Ուղեղի կամ արեան տեղ մը ժողովուիլը.

Համառօտել. Կարճըցնել.

Համբառաչխ. Իարու փոխոխակի երաշխաւոր (ֆոֆի) եղող.

Հայթայթել. Ձարել.

Հանճաածուխ. Տես **Գետնաածուխ**.

Հանգամանք. Բանի մը յատկութիւնները, կերպը.

Հանդէս. Բազմութեան մը մէկ տեղ ժողովուիլն (տօնի կամ հարսանիքի մը եւն. համար).

Հանդուրժել. Զարիքի, նեղութեան դիմանալ, համբերել.

Հասիճ. Հնդիկ (հնդկաստանի մէջ քրտնող) կանեփի (բրաճ) տեսակ.

Հասարակ բանաձեւ. Սովորական ծեւով շարունակ գործածուած խօսք.

Հարսանիք. Rougeole. Կարմրուկ.

Հարսանց. Հարսներուն.

Հետադարձ խրտմունք. Հետզհետէ (խօշխշմա) պատճառող զգայութիւն.

Հետեւաբ. Դիւրութեամբ.

Հետախոյզ. Հետքը (իզր) փնտռող.

Հետամուտ լինիլ, Հետապնդիլ } Եռեւոյն իմաստ.

Հետի, Ոտքով քալելով (հակառակ,

Հերակլէս. Ցուներց երեսիլի քաջի մը անուն, եւս քհիլիվաճ.

Հիւանդանոցի փտախտութիւն. Pourriture d'hôpital.

Հիւղէ. Atome. Չհերթ. մասնիկ մը զոր այլ եւս չէ կարելի բաժնել.

Հիւսուածք, Հիւսք } Տ. **Անկուածք**.

Հնձուիլն. Յորեննեւուն, խոտհունն ելլեն. մանգաղով (օրագ) բաղդիլը.

Հողագործ. Չիֆթիի.

Հովասուն. Զով, օդ բանող (տեղ).

Հրաբորբոք. Կրակի պէս բորբոքած (ախվլեմմիչ եղած).

Հրայրացք. Հասարակածին (երկրագունդին վրայ արեւուն ճառագայթից շիտակ դիմացը իննկնող մասին) մօտ տեղեր.

Հրաշավէպ. Légende. Ազգի մը մէջ բնաւնացի պատմուած հրաշալի հին պատմութիւն.

Հրաւէրք. Տես **Աստաւէրք**.

Ղ

Ղախադաճ. Դժբաղդ պատահմունք.

Ղախադութեամբ. Ագահիկ.

Ղար. Հասը մազ (խոզի, ծիու եւայլն.)

Ղզաղարակ. Դարանի մը (տեղաց) դուրս քաշուող ապրը.

Ղզախէժ. Քաուչու, կօմհղանտիկ ըսուած խէժը.

Ղզեխ. Դէպ ի բան մը երկնալ, դիմել.

Ղեանց. Ձիւներուն

Ղեղնայարկ. Թաւան խէի.

Ղէր. Ձկրթիւ հաղը.

Ղու. Հաւկիթ.

Ղուլիչ. Տեօմհճի.

Ճ

Ճագար. Աստ բաշլաղը.

Ճախիճ. Պարագ.

Ճակատագիր. Աստուծմէ տեղծուածներուն իրեւ թէ անփոփոխելի եղանակաւ սահմանուած բաղդ.

Ճահիճ, Տես **Ճախիճ**.

Ճահճային ջերմն կամ տենդ Fièvre paludéenne. Ճահիճներու ժահաճոտութենէն առաջ եկած ջերմ (պրտմա) կամ տենդ (հիւանդ).

Ճաղաս. Մազերը ծափած, տազ.

Ճամարտակող. Աւելորդ, ոչինչ խօսքեր խօսող.

Ճամարտակութիւն. Տես **Ճառատաճիկ**.

Ճապուկ . *Երկայն, բարակ (ան-դամ)* .

Ճառաւաճիճ. *Աւելորդ, ծանծ-րացուցիչ, երկար խօսքեր* .

Ճարպ . *Ճրագու (իւղ եաղը)* .

Ճարպալիր ապականու-թիւն . *Ճարպով լիցուելով ապա-կանուիլը*.

Ճարտարապետ. *Հնարող*։

Ճգնաժամ. Crise. *Հիւանդու-Թեան այն ժամանակը, յորում հիւանդը մահու եւ կենաց մէջ կը տարուբերի* ·

Ճգնիլ · *Սաստիկ աշխատիլ*.

Ճիգն. *Սաստիկ աշխատութիւն* ·

Ճողոպրիլ · *Ազատիլ, փրկիլ* ·

Մ

Մազային. Capillaire, *Մազի պէս բարակ երակ*.

Մահածին *Տես* **Բարակածին**.

Մաղձ *Սաֆրա* .

Մատաղ · Chyle , *ճերմակի զարնողի եղուկ մը, որ մարսողու-Թեան ժամանակ կերակուրներէն զատուելով մատաղաբեր անօթ-ներու միջոցաւ արեան շրջանին մէջ կը տարուի*.

Մատաղաբեր անօթ · Vais-seau chylifère , *Մատաղ շինող անոթ*.

Մայր. *Ջամ աղաձր* .

Մանկամարդ · *Տիս երիտա-սարդ (աղջիկ, կին)*.

Մանրադէտ . Microscope · *Աչքերէ տեսնուիլ չի կրցող ամե-նամանր բաները խոշորցնելով տեսանելի ընող գործիք* ·

Մանրադիտական. *Մանրա-դէտով տեսնուող* ·

Մաշկ · *Ջար*.

Մարմարացնել . Marbrer . *Մարմարիոնի (մհրմհր) պէս ողոր-կել (տիւզցնել)* .

Մարտ · *Պատերազմ (մհկ)* .

Մգել. *Մարմնոյ մը իր ծակռիկ-ներէն հեղուկ մը դուրս տալ* .

Մէզ · *Շէռ, (սիտիմ)* ·

Մէնի մի · *Տես* **Բերսիանիւր**.

Միասարր *կամ* **Միանաս ճիի**. Monade.

Միզանցք · *Մէզին անցնելու ճամբան*.

Միոյն կամ Միւսոյն յրնկերին իրաւանց սահման-ցնձգութեան. *Մէկին կամ մէ-կալին իր ընկերին իրաւանց սահ-մանին մէջ ոտք երկնցնելուն, դնելուն* ·

Միջաս . *Պհօմհք*.

Միմանց *Միւսումներուն, հա-կումներուն, յօժարութիւններուն*.

Միտուցիր. *Տես* **Միմանց**·

Մխոց . Piston , *Ջրհանին մէջի վեր վար շարժող ծողը* .

Մխրճիլ· *Ջուրը տալմիշ ըլլալ*.

Մկան *Ծոր* · **Մկանուցիք** : Muscle *Ջուկ-միս*.

Մկանաթաղանթ · Aponévrose , *Թաղանթ մը որ ծուկ-միսը իր մէջ ծռարելով ոսկրերուն կը միացնէ* .

Մկնդեղ · Arsénic , *Սրչան օթու*.

Մղել. *Հրել* . *առաջ քշել*.

Մսան *Ծոր* . **Մսանուցիք**. *Տես* **Մկան** .

Մտաթիպար. Idéal . *Գեղեց-կութեան կամ բարութեան կամ որ եւ է բանի մը երեւակայու-Թենէ յօդեալ ամենակատարեալ պատկերը կամ գաղափարը, որ իրականութեան մէջ չ'գտնուիր բնաւ* .

Մտացածին կեղծիք. *Մտքի մէջ ծնած շինծու բաներ*.

Մրգոդի . Cidre, *Միրգէ (մէյ-վէէ) հանուած օղի*։

Մրցակից. *Մի եւ նոյն նպա-տակի համար մրցելու (կռուելու) ընկեր*.

Մրցանակ. *Մրցումի (ձարշչի) մէջ յաղթողին տրուած պարգեւ* ·

Յ

Յաղթ. *Խիս խոշոր*.

Յանձնցնել. *Ուշացնել*։

Յատր · *Ուշ կամ կամաց կա-մաց* ·

Յայտ երկուց · *Բաց այս եր-կուքէն*.

Յայտ յանդիմանի իմացումն. *Տես* **Խիճիայայտ ուսմարասու-թիւն** ·

Յանգիլ յիմարութեան. եւ այլն . *Յիմարութեամբ եւ այլն վերջանալ*.

Յանդէպս . *Անպատեհ (միւ-ւասիպէրսիզ) կերպով* .

Յանկուցանել . *Իրեն ձգել*.

Յանձին . *Իր մէջ*.

Յանձին բերել. *Իր վրայ կրել*.

Յանյագ կլմանէ կերակրոց. *Կերակուրները անյագութեամբ կլլելէ*.

Յապաղել *Տես* **Յամեցնել**.

Յապաղիչ · *Ուշացնող*.

Յապաւել. *Կտրել* .

Յառաջատաբար· Progressivement. *Յառաջատութեան կեր-պով*.

Յառաջատութիւն . *Թուոց շարք մը որ Թուոյ մը վրայ շա-րունակ մի եւ նոյն Թիւն աւել-ցնելէ կամ նոյն Թիւը շարունակ ուրիշ Թուով մը բազմապատկելէ յառաջ կուգայ* ·

Յատենագս. *Այս աշխարհի կեանքէն*.

Յատակագիծ · Plan. *Բանի մը ձեւը Թղթի վրայ երեւցնող գծուածք*.

Յաւակից . *Յար (միշտ) կից եղող*.

Յաւանուն . *Միշտ ածող*.

Յաւագոյն. *Պատմութենէ առ-նուած օրինակ* .

Ցարբնութիան. *Արծուն եղած ատենը*.

Ցաւակիլ· *Ցանդգնութեամբ ըսել, հասցնել*.

Ցեղակարծ· *Չ'կարծուած չ'յուսացուած*.

Ցեղուերջումն. *Հակառակի փոխուիլը*.

Ցեռս ընդդէմ չիցի ցոյացումը. *Ես, իրեն դէմ դառնալը*.

Ցերկարաձգել զկեանս անդր քան զառաքեալն է ի ճախախնամութենէ. *Կեանքը նախախնամութեան սահմանածէն աւելի անդին երկնցնել*.

Ցոռնպէս. *Գէշ կերպով*.

Ցորմէ հեռէ. *Ճիշդ այն ատենէն որ*.

Ցուվէնցա. Juventa, *Երիտասարդութիւն (Լատ.)*

Ցօգուս իւր ի կիր արկանել· *Իր օգտին (շահուն) գործածել*·

Ցօղակաքուած. Goutte, *Ցօղերուն (ջրնագ) մէջ իյնող կաթուած (հեմէ)*.

Ն

Նախահաւ. *Առջի մեծ հայր*.

Նախաձեռնութիւն. Initiation. *Բանի մը ամենէն յառաջ ձեռք զարնելը*.

Նախաճաշակ. *Առաջին ճաշակ (չէշնի)*.

Նախանիւթ *կամ* **Նախահիւթ**. Principe, *Բանի մը բուն նիւթը*.

Նախատաւիղ. *Ցառաջաբան*.

Նախապատարուիմ ՚ցբ. Նախապատարմուիմ. *Հինցած, ծուռ կարծիքի մը պաշարուիլը, կապուած մնալը*.

Նախաստիպ. *Առաջին, բուն օրինակ*.

Նապաստակ. *Թավշաճ*.

Նաւազ. *Նաւի սպասաւոր*.

Նեարդ. Fibre, *Ջուկ մխը կազմող բարակ մկեր*.

Նեղգործական. Actif, *Իր գործողութիւնը ուրիշի վրայ անցընողի վերաբերեալ*·

Նեղուածնակութիւն. Harmonie. *Զայներու, գոյներու եւ բնական, բարոյական ու իմացական գործողութեանց պատշաճ ձեւով եւ չափով իրար խառնուած ըլլալը*.

Նեղիկ. Fibrine, *Խիտ բարակ ու կարճ նեարդ*·

Նողկալի. *Զզուելի, գանելիք*.

Նողկանիմ· *Զզուանք, գանիլը*·

Նորա բաղկացու մասունիմ. *Զայն կազմող մասերը*·

Նրբազգաց. *Նուրբ (բարակ) բաները զգացող*·

Նրբին. *Խիտ բարակ*.

Շ

Շաղախեալ. *Թաղխուած*.

Շաւանալ. *Ճարիք սեպել*·

Շեռ. *Տիլիմ*·

Շիր. *Կաթիլ*·

Շլանալ. *Շաշա գալմագ, պագա գալմագ*.

Շնչահեղձիկ. *Շունչը արգիլող*·

Շնչահեղձուիմն. Asphyxie. *Շնչարգելութիւն, շունչը բռնուիլը*·

Շնչառական գործի *կամ* **սարուած**, Aspirateur. *Գործի մը կամ կազմած մը զոր մարդիկ երեսնին անցունելով գործարանէն (ֆապրիքա) դուրս եղած օդը կը շնչեն*.

Շնչառութիւն. Inspiration, *Օդէն Թոքերուն մէջ շունչ (նեֆես) քաշել*.

Շնչաւոտութիւն. Expiration *Թոքին մէջէն շունչը դուրս տալը*.

Շնչացնցուղ. Bronche, *Շունչ բանելու բարակ խողովակ*·

Շնչափող. Trachée-artère. *Քթով եւ բերնով ներս քաշուած օդը Թոքերը տանող խողովակը*·

Շնչեռակ. Artère, *Մարտուարիւն պարունակող երակ*.

Շնչոյ տուր եւ առ. Respiration, *Շունչ տալ եւ առնելը*.

Շոեմարանիլ· *Շոեմարանի (առևտրի) մէջ ժողվել*·

Շրջանակ. *Չհմպեր*.

Շիտրիկ· *Իրար խառնուիլ*·

Շխեղ· *Փառաւոր*

Ո

Ողնաթեք. Rachitique. *Կռնակի ոսկորը ծուռ*·

Ողնածուծ. Moelle épinière, *Ողնայարին (կռնակի մէջտեղի ոսկորին) մէջի ծուծը (իլիկ)*.

Ողնածռութիւն. Rachitisme, *կռնակի ոսկորին ծուռ ըլլալը, տես եւ* **Ողնաթեք**.

Ոսկրահիւթ. Synovie.

Որոնալ· *Կեվիշ բերել, չորբոտանեաց կերածնին վեր բերելով կրկին ծամելը*·

Որովայն. *Փոր*.

Ուղեղ. *Պէյն*.

Ումպէս· *Անպէս*.

Ունդ. *Հունտ (սերմ)*.

Ուրոյն առանձինն· *Զատ*.

Ոմսիսանալ. *Որսիս (ժանգ, փաս) բռնել*.

Չ

Չարաշուք. *Չար շուք (հմբաւ) ունեցող*.

Չու. *Բանակի մը կամ բազմութեան մը տեղէ մը ուրիշ տեղ մը երթալը (կիօչ ընելը)*·

Պ

Պանարախս. *Սրդոր իլեքի*

Պանարել. *Կենաց պիտոյքները հոգալ. ճարել*.

Պայքարիլ · Կռուիլ ·

Պանկրեասեան հիւթ. Suc pancréatique. *Պանկրէաս* (pancréas) *բառէն, որ է փորին մէջի այն գեղձալից զարձարանն որ իւր Թորեցուցած այդ պանկրեասեան անգոյն եւ լպրծուն (խաչդան) հիւթն աղեաց մէջ կը Թափէ.*

Պապկայ. *Փախաղան գուշու.*

Պասուհասել · *Պատժել.*

Պասպարաւն. *Պասպարուելու (արդելմիջ ըլլալու) տեղ.*

Պատրուակաւ · *Պատճառանքով, պհհաւհով.*

Պարան · Ձուան ·

Պարանոց. Վիզ·

Պարանոց-այծուց. Goître ·

Պարբերական · *Որոշեալ ժամանակէ մը վերջ նորէն սկսող.*

Պարուրածեւ գծորդն. Vibrion en spirale. *Գծի պէս բարակ. Եւ իր վրան գալարուած որդ մը.*

Պարտիք. *Պարտականութիւն.*

Պարտուքիւն. ՑաղՁուիլը ·

Պարփակել · *Ձորս դիէն գոցուիլ.*

Պղպջակ. *Ամաւի վրիւուրին փչուելէն կամ անձրեւի կաթիլներուն ուրիշ ջրի վրայ իննելէն յառաջ եկած կլորակներ (գապարձրգ) ·*

Պոտոսախտաւորիւն · *Մեծապանութիւն. մեծ մեծ ջարդելը.*

Պոտասիոն. Potassium *Տարր մը.*

Պչրասիրութիւն. *Ինքզինքը զարդարուն երեւցնելու փափաք.*

Պտկուցիք. Papilles, *Ծծի պտուկի ձեւով կազմուած մասեր.*

Ջ

Ջերաքիւմ. *Տաք տաք ·*

Ջերմաչափ. *Տաքութեան աստիճանը չափող գործիք.*

Ջերմին. *Տաքուկ ·*

Ջերմն. *Սրբմա ·*

Ջրածին. Hydrogène. *Ջուր ծնող, յառաջ բերող ·*

Ջրամամուռ. Algue, *Անոյշ կամ աղի ջրոց երեսը կամ տակը աճող մամուռ (հօսուն) ·*

Ջրհան · Pompe, *Թուղուկպա.*

Ր

Ռամկավէպ · *Տես Ժրաւեպ.*

Ռոճիկ. *Կերակրոյ մը բաժին,*

Ս

Սագ. *Գազ.*

Սակ. Tâche *Օրական որոշեալ բաժին.*

Սաղմն. Embryon. *Արգանդին մէջ կազմուիլ սկսող սերմ.*

Սաղմնական վիճակ. Embryonnaire. *Սաղմի վերաբերեալ վիճակ.*

Սարուած · Appareil, *Գործ մը կատարելու համար շինուած բազմաման մեքենայ.*

Սիլիկիւմ. Cilicium, *Տարրերէն մէկը.*

Սիկ. *Ջուրին տակը իջած բարակ տիզմ (չամուր).*

Սիւզ. *Բարակ փչող հով.*

Սղազոյնս. *Կարճառօս կերպով ·*

Սղսխ. *Տես* **Սիւզ** ·

Սնամէջ. *Մէջը պարապ.*

Սնդիկ · Mercure. *Ձիվա·*

Սնդուս. *Աթլազ, ճանճիկ.*

Սոդիում. Sodium, *Տարր մը.*

Սուլնկ. Liège, *Մանիար.*

Սուրացող. Voltigeur, *Թռչող կամ արշաւող (զօրաց տեսակ մը գունդ, ազգ),*

Սուրհանդակ. *Թաբար, մեհզիչի·*

Սպրդիլ. *Փախիլ.*

Ստամոքսային հիւթ. Suc gastrique.

Ստանձնել. *Վրան առնուլ ·*

Սրիւիֆ. *Ծիծեր.*

Ստնաւոր. *Ստին (ծիծ) ունեցող.*

Ստնոտ. *Ստինք (ծիծ) տուող (սիւս անա).*

Սրուակ. *Փաթրիկ շիշէ (դեղի կամ իւղի).*

Սրտի դռնակ. Valvule *Տես երես 105.*

Սրտի փորոք կամ խոռոչ. Ventricule, *Սրտին մէջ եղող փոսերը.*

Սրտաճերպարի. *Ցաւուկ կերպով մը պատրաստուած ծխախոտ.*

Վ

Վաղաժամանակ. *Շուտով վրայ հասնող.*

Վանդակ. *Գաթիս.*

Վաստակաբեկ · *Վաստակէ (յոգնութենէ կամ աշխատութենէ) տկարացած.*

Վարձակալ · *Վարձքով (ԹխրայովՀ) բնակող.*

Վարող · *Կառավարող ·*

Վերամանկութիւն. *Վերըսկիզբն (նորէն) մանկանալ (մանուկ ըլլալ).*

Վերմակ. *Ծորգան.*

Վերնամաշկ · Epiderme, *Մարմնին վրայի բարակ մաշկը (զարը).*

Վերտառութիւն. *Բանի մը վրայ գրուած խօսք ·*

Վիճիս · *Խիտ յօտակ (Պհրրագ).*

Տ

Տածել · *Մնուցանել, պհպհմիլ ընել.*

Տակառ. *Փըչը.*

Տակաւ
Տակաւ առ տակաւ · } *Կամաց կամաց ·*

Տամուկ. *Թաց*.

Տապ· *Սաստիկ տաքութիւն*.

Տարազագործական· *Տարազագործներու (բուրդէ կամ բամբակէ կերպասներ, կտաւ, ասուլ (չուխա) եւ այլն գործողներու) վերաբերեալ*·

Տարաժամ. *Ժամանակէն յառաջ*.

Տարասովոր, տրտսովոր. *Կարգէ սովորութենէ դուրս*.

Տարբաղադրութիւն. *Մարմին մը բաղկացնող մասանց կամ տարերաց իրարմէ զատուիլը*.

Տարբերութիւն· *Ճարգ*.

Տարժանակիր· *Զարչարանօք կրուած (աշխատութիւն)*.

Տարողութիւն· Capacité· *Պարունակող միջոց*·

Տարր. Élément· *Նիւթ մը որ ուրիշ նիւթէ չէ շինուած; այլ ուրիշ նիւթեր իրմէ կը շինուին. ատոնք (տարերք) հիմա 72 հատ են*.

Տարրալուծութիւն. Chimie. *Բան մը իր տարերքներուն զատելու գիտութիւնը*.

Տափասաւն. *Անմշակ, եւ անշահ բոյսերով ու փուշերով ծածկուած երկիր*·

Տխեղծ. *Աւերուած*.

Տխրահիր. *Տխրութիւն (տրտմութիւն) պատճառող*.

Տնկագործել. *Տեղ մը տունկերով զարդարել*.

Տնօրինել. *Կարգադրել*.

Տոզոռեալ· *Տես* **Թաղախեալ**·

Տոյժ·
Տուգանք. } *Ձերիմք*.

Տրամագիծ. Diamètre, *Բոլորակի մը մէկ կողմէն մինչեւ մէկալ կողմը շիտակ քաշուած գիծ մը, որ զբոլորակն երկու հաւասար մասերու կը բաժնէ*·

Տրայանոս. *Հռոմայ կայսր Ներոնէն ետք, որ շատ բրիստոնեայներ նահատակեց*.

Ց

Ցանց. Réseau, *Երակներէ ուռկանի ձեւով հիւսուածք*.

Ցանցակերպ·
Ցանցաձեւակ. } *Ցանցի ձեւ. ցանցի տեսակ ունեցող*.

Ցնցուղ. *Երկայն բարակ խողովակ*·

Ցորչափ· *Որչափ ատեն որ*.

Ցուկանաւ. *Ցուկի (չորթատանուց դունչի) ձեւով շինուած սուածայր նաւ (Զեֆխիրէ)*.

Ցօղուն. *Խոյին մէջը պարապ խողովակի ձեւով բարակ շիլը (Սափ)*.

Փ

Փանարի. *Ստորին. նուաստ*·

Փրփրցնել. *Շաղիկներ բացուեցնել*.

Փուչուռնի. *Փչիլը*·

Փոկ. *Կաշիէ կապ (Սրոլքամ)*·

Փողակաւոր գլանիկ. *Զիվաճէի սիկար*.

Փորոտ· *Տես* **Սոսի փորոտ**.

Փոց· *Քոռիւմ*·

Քայֆայիլ. *Քակուիլ*·

Քաջելի. *Աղէկ եփած (հասունցած*.

Ք

Քարակարկառ· *Քարի դէզ (Սրոլքամ)*.

Քարաքոս. Lichen, *Քարերու վրայ բուսնող մամուռ (Ծառուճ)*·

Քիմիագէտ. Alchimiste· *Անոնք որ մարմինները վերլուծելու եւ բաղադրելու մտացածին օրէնքներով եւ սկզբունքներով կը վարուէին, ոչ թէ հիմնական իրական օրէնքներով*.

Քծնիլ· *Նայրագլանմամ*.

Քնաթուրիւն. *Քնանալու օժարութիւն*.

Քրմիջաղ. *Շատախոս, տրտընր*.

Քրտնաբեր. Sudorifère *Քրտինք բերող*.

Օ

Օդահոս. Effluve·

Օրէնադրական. Conventionnel, *Վիճակ մը կամ բաժանում մը որ թէպէտ բնական չէ, բայց մարդոց ընդհանրութեան կամ մի մասին համաձայն կամօք որոշուած է*·

Օրէնք. *Բանի մը մի եւ նոյն պարագայից մէջ միշտ մի եւ նոյն երեւոյթը կամ արդիւնքն առաջ բերելը*.

Ֆ

Ֆիզիկական. *Տես* **Բնաբանական**.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ՀԱՅ Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ
ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՅԱՆԿ

		Երես
	Գնահատական Ազգ. Տօմդ. Յ. Թիւեաճեան էֆէնտիի	Գ
	Ցառաջաբան թարգմանչին	ԺԱ
	Ցառաջաբան հեղինակին	ԺԴ
Գլ. Ա.	Կենաց սկիզբն ու բնութիւնը	17
» Բ.	Մարդկային մեքենայն	31
» Գ.	Սահման տեւողութեան մարդկային կենաց	42
» Դ.	Երիտասարդութեան աղբիւրը	61
» Ե.	Առողջաբանութեան կենաց մէջ կատարած դերը	75
» Զ.	Անատնաբուծութեան գիտութիւնը, մարդուն մերձեցուցուած	85
» Է.	Ապրիլն այրիլ է	99
» Ը.	Օդոյ եւ լուսոյ ազդեցութիւնը	111
» Թ.	Ստամոքսի գործարանը	124
» Ժ.	Մարմնոյ կրթանք եւ աշխատութիւն	136
» ԺԱ.	Հանգիստ եւ հուն	149
» ԺԲ.	Մարդուն բնական միջավայրին իր վրայ ըրած ազդեցութիւնը	162
» ԺԳ.	Վտանգաւոր արհեստներ	178
» ԺԴ.	Տարոյն իւրաքանչիւր եղանակի եւ մարդոյն մէն մի հասակին առողջաբանութիւնը	191
» ԺԵ.	Գրգռչաց՝ մարդկային կենաց վրայ ըրած ազդեցութիւնը	210
» ԺԶ.	Թէ ինչպէս հարուստ կը լինի մարդ	244
» ԺԷ.	Բազմամեայ ծերութեան երջանկութիւնը	258
	Երկու խօսք իբրեւ վերջաբան	267
	Բառերարք մատենիս	269
	Վրիպակք	270
	Բացատրութիւն ինչ ինչ բառից գրուկիս	273

1014

2013

<< Ազգային գրադարան
NL0071764